

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Rudkøbing 700 aar

Blade af byens historie

RUDKØBING 700 ÅR
Blade af byens historie

RUDKØBING 700 ÅR

Blade af byens historie

Helle Ravn
Jørgen Elsøe Jensen
Ole Mortensøn
Jens Møllerup
Jørgen Skaarup

Udgivet i anledning af Rudkøbing købstads jubilæum 1987

© 1987, Langelands Museum og
Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
Udgivet af Rudkøbing byråd i 1987
i anledning af byens 700 års jubilæum.
Sat med Aldus hos Syfoma Sats, Svendborg.
Lay-out og omslag ved Jørgen Chang, Spodsbjerg.
Fotografisk tilrettelæggelse Svend Erik Pryds.
Repro og trykning ved Langelands Centraltrykkeri,
Rudkøbing.
ISBN 87-88509-060

Indhold

FORORD, Tonny Juul Pedersen	s. 7
FØR RUDKØBING, Jørgen Skaarup	s. 9
DET ÆLDSTE RUDKØBING, Jørgen Skaarup	s. 13
PÅ SPORET AF 1600-TALLETS RUDKØBING, Jørgen Skaarup	s. 22
FRA ANLÆGSTIDEN TIL DEN STORE BYFORNYELSE, Jørgen Elsøe Jensen	s. 27
FORRETNINGER OG HÅNDVÆRK, Helle Ravn	s. 46
TRANSPORT, Ole Mortensøn	s. 59
FISKERI, Ole Mortensøn	s. 78
ARBEJDS- OG FRITIDSLIV, Ole Mortensøn	s. 94
SKOLER I RUDKØBING, Jens Møllerup	s. 114
KULTURELLE INSTITUTIONER, Jens Møllerup	s. 131
SUNDHED OG SYGDOM, Jens Møllerup	s. 148
BESÆTTELSEN, Jens Møllerup	s. 159
DEN GRØNNE BY, Helle Ravn	s. 178
PERSONALIA, Jens Møllerup	s. 192
REGISTRE, Marie Raagaard	s. 196

FORORD

Af borgmester Tonny Juul Pedersen

Med udgivelsen af denne bog i anledning af Rudkøbings 700 års jubilæum har det ikke været tanken at skrive byens historie.

Især Chr. Kiilsgaard, skaberen af Rudkøbing byhistoriske Arkiv, har løst den opgave på fortræffelig vis i sine kendte publikationer. Jeg tænker her især på 4-binds værket: »Rudkøbing. Topografi og Bystyre«, hvor byens udvikling udførligt skildres set fra flere vinkler.

Men intet er statisk, heller ikke historien. Siden Chr. Kiilsgaard og vor nuværende byarkivar, Jens Møllerup, i 1974 lagde sidste hånd på 4. bind af byhistorien, har vore dygtige folk i byarkiv og museum erhvervet ny viden og samlet flere mosaikker til billedet af vor by og vor kommune, ligesom udviklingen – såvel den udefrakommende som effekten af vore egne bestræbelser – siden da naturligt har sat sig spor og derved skabt historie.

Meget har bogens forfattere berørt i de følgende kapitler. Linjer er trukket op til vor egen tid. Men læseren skal ikke forvente en rød tråd. Målet har været i en populær form og i en række uafhængige kapitler at beskrive udvalgte facetter af byens liv og historie med hovedvægten lagt på de sidste 100 år. På den baggrund kan bogen godt opfattes som en videreførelse af og et supplement til Kiilsgaards byhistorie.

Nu er Rudkøbing jo mere end Rudkøbing by alene. Siden 1966 har kommunen bestået af selve byen samt af 4 tidligere selvstændige kommuner: Longelse-Fuglsbølle, Simmerbølle, Skrøbelev og Strynø. Beslutningen om kommunesammenlægning blev truffet i fordragelighed og efter grundige forhandlinger.

Dermed være ikke sagt, at alle dengang var lige begejstrede. Man mødte også frygt for følgerne af det, som nogle oplevede var smertelige tab af selvstændighed. En frygt, man måtte have forståelse for.

Jeg er dog overbevist om, at der i dag vil være meget få, om overhovedet nogen, der ikke vil medgive, at beslutningen om sammenlægning var rigtig og nødvendig. En kommune i vor tid kan vanskeligt være mindre end Rudkøbing kommune er nu, hvis den forvaltnings- og servicemæssigt skal kunne leve op til borgernes rimelige krav og forventninger.

De 5 områder, der i dag udgør Rudkøbing kommune, har på mange måder fælles historie, og vi ved, at vi har fælles fremtid.

Rudkøbing har nu eksisteret som købstad i 700 år. Dette vældige spænd af år føles alligevel overskueligt takket være vor viden om de historiske kendsgerninger. Vi føler, vi kan følge byens udvikling.

Anderledes forholder det sig med fremtiden. Hvem tør i dag stille sig frem og give et bud på, hvordan Rudkøbing ser ud om nye 700 år?

Ingen kan operere med så lang en tidshorisont. Allermindst i vor tid, hvor udviklingen i accelererende tempo ændrer tilværelsens forudsætninger.

Dog er fremtiden vigtig. Den føler vi ansvar for. Det er den, vi planlægger for. Meget af dagens gerning består i arbejde mod den fremtid, vi tror på. Et arbejde, hvor historien ofte spiller en vigtig rolle.

I Rudkøbing er vi optaget af vor historie. Ikke fordi vi er specielt navlebeskuende, men fordi vi ser historiebevidsthed som noget væsentligt for den vigtige proces, der hedder: At lære sig selv at kende.

Med bevidstheden om det historiske perspektiv får vi en klarere erkendelse af egne opgaver, egne muligheder og egne forpligtelser. Vi står derved bedre rustede til det arbejde, der altid ligger foran os: Arbejdet for vor fælles fremtid.

Tak til alle, der har bidraget til udgivelsen af denne bog.

Tonny Juul Pedersen

FØR RUDKØBING

Af Jørgen Skaarup

Vor viden om det ældste Rudkøbing og om de mennesker der forud for købstadens opståen i 1200-årene har slået sig ned ved bredden af Rudkøbing-løbet er desværre yderst begrænset. For hele oldtidens vedkommende og langt op i middelalderen er et beskedent antal jordfundne genstande og anlægsspor stort set ene om at udgøre kilderne til områdets historie.

De ældste fund der kendes indenfor det nuværende Rudkøbing sogns grænser stammer fra slutningen af ældre stenalder, mellem 4000 og 5000 f. Kr. Det drejer sig om simple flintredskaber, skiveøxer og flækker opsamlede på lavt vand syd for byen. Fundstedet er ikke tilfældigt. Lagttagelser såvel ved ældre uddybningsarbejder som ved de senere års undervandsarkæologiske rekognosceringer har afsløret, at der flere steder på Rudkøbing-løbets bund findes spor af stenalderbosættelser. Bopladserne optræder gerne på dybder omkring og lidt over 2 m og vidner sammen med talrige fund af stubbe og stammer af store egetræer om, at forholdet mellem land og vand i Det sydfynske Øhav har været udsat for voldsomme ændringer fra stenalderen til idag.

Da bopladserne blev anlagt var Rudkøbing-løbet således en smal, lavvandet fjordarm, der nordfra strakte sig ned til Rudkøbing. Syd for

dette sted var tørt, skovbevokset land, der dannede landbroer til Tåsinge, Siø og Strynø og tillod datidens jægere at færdes tørskoet så langt mod vest som til Avernakø. Vedvarende landsænkninger har siden ført til, at store dele af området er blevet dækket af hav. Først i tiden omkring Kristi fødsel synes denne proces at være bragt til ende og kystlinierne at have fået den udformning vi kender idag.

Et gravanlæg fra stenalderens andet store hovedafsnit, yngre stenalder, tjener til yderligere illustration af landsænkningen i området. Det drejer sig om resterne af en ca. 5000 år gammel langdysse, der findes på 0,5 m dybt vand syd for Siø. Dyssen blev stærkt ødelagt ved bygningen af Siø skibsbro i 1916, men har oprindeligt været et ganske stateligt anlæg, 33×8 m stort og omgivet med 1–1,5 m høje randsten.

Sammen med endnu en dysse, der indtil omkring 1800 lå lidt syd for Strandlyst i den nordligste del af Rudkøbing sogn, har disse store stenbyggede anlæg været anvendt som gravsteder for de tidlige bondesamfunds ledere og deres slægt. Samtidig synes de at have fungeret som lokale kultpladser og markante symboler på samfundets rettigheder til bestemte, formentlig nøje afgrænsede områder.

Spor af en bosættelse fra samme tid som dys-

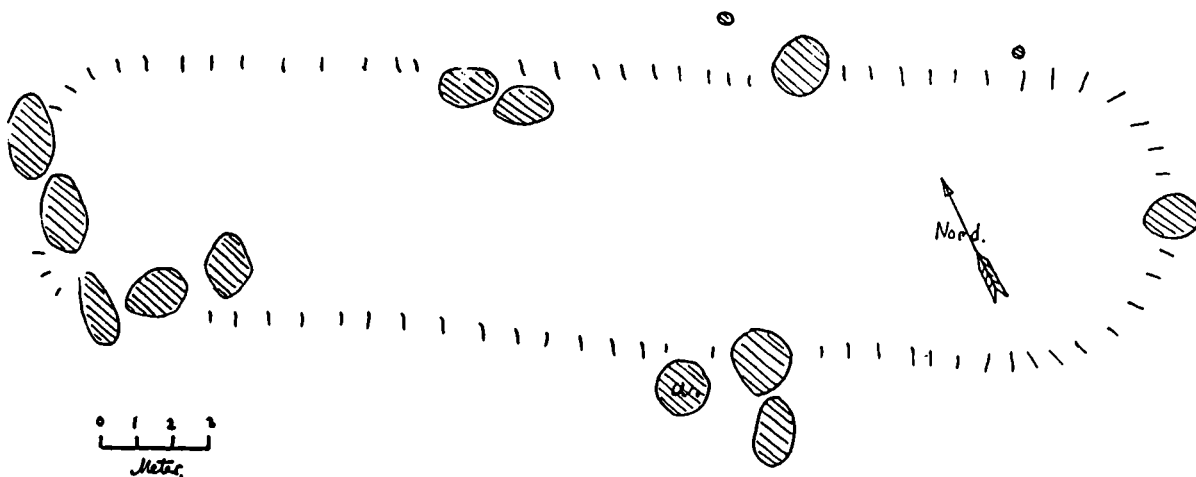

Fig. 1. Opmålingsplan af resterne af den delvis undersøiske langdysse syd for Siø.

serne blev i 1947 afdækket i strandbrinken ud for Strandlyst. Der blev ikke fundet rester af bo-pladsens huse, men i fylden i tilkastede affaldsgruber og lergrave fremkom adskillige flintafslag og -redskaber incl. stumper af slebne øxer sammen med dyrekogler og skår af flere forskellige lerkar. Hovedparten af lerkarrene har været såkaldte tragtbægre med udsvajet overdel og rundet bugparti. Knoglerne stammer fra datidens almindeligste husdyr: Oxe, svin og får.

Kult- eller offerpladser fra yngre stenalder kendes i 2 tilfælde indenfor sognegrænsen. I en undersøisk mose, der blev påvist ved uddybningsarbejder i Rudkøbing fiskerihavn, er omkring 1920 fundet en svær flintøxe og en stridsøxe af grønsten. Begge stammer fra en sen del af stenalderen, hvor de – ud fra talrige danske parallelfund – er blevet anbragt i søen eller mosen som ofre til guderne. Sandsynligvis har offer-

handlingerne ligesom i andre bondesamfund været knyttet til en frugtbarhedskult, hvor man ved hjælp af gaver til højere magter har søgt at vinde disses bistand til at fremme afgrødernes vækst og husdyrenes foreringsevne.

Lignende forestillinger må have ligget til grund for benyttelsen af en offerplads i Rudkøbing Vejle syd for det nyetablerede stadionanlæg. Her er ved grøftegravning i 1920'erne fremkommet et større antal genstande, der vidner om, at stedet igennem en 200–300 år lang periode i begyndelsen af det 3. årtusind f. Kr. har fungeret som offerplads for egnens befolkning. Blandt fundene er rester af 3 store lerkar, hvoraf de 2 er forsynet med indridsede mønstre. Hertil kommer en flintmejsel og en svær flintøxe, enkelte mindre flintredskaber samt diverse redskaber og forarbejder af ben og hjortetak. Adskillige knogler af får, oxer og hund viser, at

dyrefringer også har indgået i bondebefolkningens bestræbelser på at opnå gudernes gunst.

Særlig interesse knytter der sig til fundet af et kranium og et lårben af en 35–55-årig mand. Sammen med fund fra 8 andre langelandske offerpladser dokumenterer ligresterne, at menneskeofringer ingenlunde har været en ukendt foreteelse i yngre stenalder. Manden fra Rudkøbing Vejle hører til blandt de ældste af de ofrede personer. Hovedparten har været unge individer af begge køn, eller børn. 2 af de langelandske lokaliteter har givet fund af ikke mindre end 5 personer, begge steder fordelt med 3 voksne eller unge individer og 2 børn. I Myrebjerg mose på Sydlangeland var de ofrede børn kun 3 og 4 år gamle. I de få tilfælde hvor dødsårsagen har kunnet fastslås synes de ofrede personer at være blevet dræbt med et slag i hovedet.

Fig. 2. Stridsøxe af grønsten, 13,3 cm lang. Tilhørende den østdanske enkeltgravskultur. Opfisket fra tørvelag i Rudkøbing fiskerihavn.

Fundstoffet fra bronze- og jernalder, dvs. tidsrummet fra ca. 1800 f.Kr. til 1000 e.Kr., er så sparsomt, at det kun lige rækker til at dokumentere, at sognet også har været beboet i dette lange tidsrum. Fra begge perioder kendes nogle få spor af bopladser og grave. Fundene er typisk fremkommet i forbindelse med grusgravning og ældre anlægsarbejder og er derfor i reglen meget ufuldstændigt undersøgt og bevaret. Dette gælder desværre også et særdeles spændende fund fra selve Rudkøbing by.

Omkring 1920 stødte man ved kloakeringsarbejde ved ejendommen Nørregade 10 på hjørnet af Sidsel Bagersgade og Nørregade på en grav. Graven blev ødelagt uden at nogen følte sig foranlediget til at hidkalde museet, og først flere år senere, da en af finderne berettede om gravfundet overfor nu afdøde byarkivar Chr. Kiilsgaard, kom fundet til offentlighedens kendskab.

I ca. 3 alens dybde var fremkommet en ret velbevaret trækiste, der stod lidt på skrå med længdeakse i øst-vest. I kisten lå et menneskeskelet med hovedet i øst-vest, og ved ligets side fandtes et sværd af jern. Ud for kistens hovedende lå på den ene side skelettet af en hest, på den anden skelettet af en hund. Begge skeletter skal have ligget skråt ud fra kisten med benene ind mod denne og hovederne vendt mod ligets hoved.

Ud fra den ret detaljerede beskrivelse kan der ikke være tvivl om, at fundet repræsenterer en stormandsbegravelse fra vikingetiden. Antagelig skal graven dateres til en gang i 900-tallet. Gravformen, jordfæstegrav uden højdække, gør det rimeligt at regne med, at den fundne grav

kun udgør én ud af flere på stedet, der i vikingetidens sidste århundrede må være blevet benyttet som gravplads. Dette forhold er af stor vigtighed for spørgsmålet om Rudkøbings oprindelse og alder. Undersøgelser af adskillige andre vikingetids gravpladser såvel på Langeland som i det øvrige Danmark har nemlig bekræftet den egentlig ganske nærliggende tanke, at datidens grav- og bopladser i reglen blev anlagt med ringe indbyrdes afstand. Vi må derfor have lov til at gå ud fra, at der under middelalderbyen Rudkøbing skjuler sig spor af en sen vikingetidsbebyggelse. Bebyggelsen må have haft landsbykarakter og mindst én af gårdene må at dømme efter den rigt udstyrede grav have huset en stormand.

Påvisningen af fund og anlæg fra sen vikingetid indenfor Rudkøbings gamle bykærne er ikke epokegørende. Udgravninger i andre danske købstæder som Viborg, Århus, Ribe, Odense, Roskilde og Næstved har indenfor den sidste snes år vist, at disse byers rødder kan følges helt tilbage til vikingetiden. Naturligvis behøver dette ikke at være tilfældet for Rudkøbings vedkommende, hvor manglen på fund især fra 1000-tallet gør det vanskeligt at føre bevis for en kontinuerlig bebyggelse på stedet fra sen vikingetid til idag. Meget kunne dog tyde på, at vi med gravfundet fra Nørregade står overfor en af grundlæggerne af det samfund der i 1200-tallet havde vokset sig så stort, at det kunne opnå rettigheder som købstad. Forhåbentlig vil en række planlagte arkæologiske undersøgelser i Rudkøbing by kunne bidrage til løsningen af dette spændende spørgsmål.

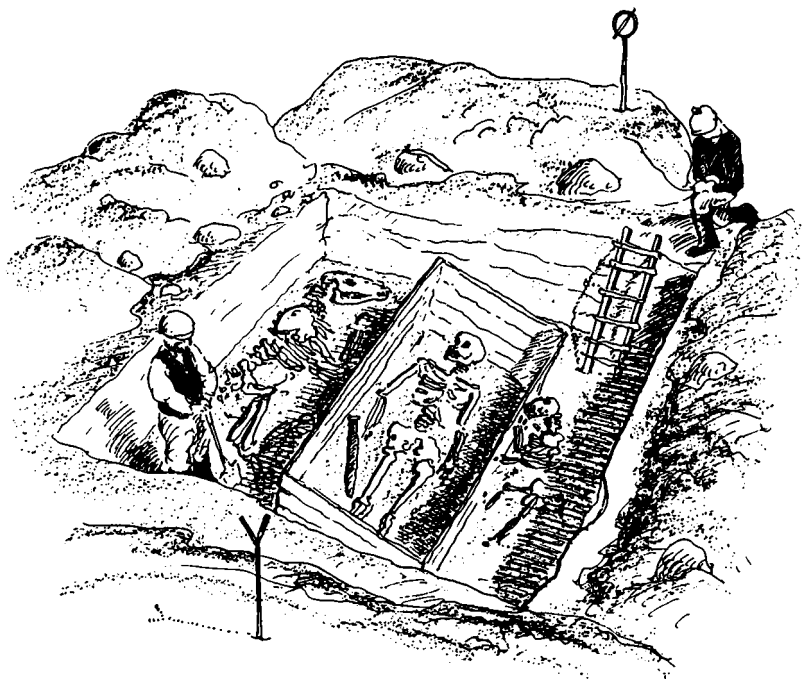

Fig.3. Rekonstruktion af den ødelagte vikingetids stormandsgrav fra Nørregade 10 i Rudkøbing.

Kilder:

- Kiilsgaard, Chr.: Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling. 1937.
- Kiilsgaard, Chr.: Rudkøbing. Topografi og bystyre. 1949.
- Skaarup, J.: Yngre stenalder på øerne syd for Fyn. Medd. fra Langelands Museum 1985.
- Udgravningsberetninger og fund i Langelands Museum.

DET ÆLDSTE RUDKØBING

Af Jørgen Skaarup

Med rigsforstander og hertug Valdemar IV's privilegium (beskærmelsesbrev) til Rudkøbings borgere udstedt på Tranekær Slot Mikkelsdag d. 29. september 1287 optræder den lille langlandske købstad for første gang i de bevarede skriftlige kilder. Købstadsrettighederne synes byen at have erhvervet allerede under Valdemars farbroder, der var sønderjysk hertug og lensherre til Langeland i perioden 1254–1257.

Som så mange af datidens små købinger er byen opstået ved et vigtigt overfartssted. Rudkøbing-løbets dybe strømmende skærer sig ud for Rudkøbing tæt ind under kysten og har herved gjort det relativt let for handelsskibe og færgebåde at ind- og udskibe varer og personer til og fra Fyn eller andre dele af riget. For mindre fartøjer har Vejlen lige syd for byen udgjort en fortrinlig naturhavn.

I hård vestlig vind og under vintrenes storme og islæg har Rudkøbing red ikke været egnet som ankerplads. I sådanne situationer har skibene måttet søge ind i Lindelse noret, hvis mange vige og bugter har kunnet yde dem beskyttelse under næsten alle vejrforhold. Formentlig er det denne gamle tradition der sammen med tilstedeværelsen af et middelalderligt voldsted i den inderste del af noret har ført til

myten om, at det ældste Rudkøbing oprindeligt skulle have ligget hér. Da myten stadig trives i bedste velgående på Langeland og endda synes at finde støtte i det seneste værk om Rudkøbings middelalderlige historie, må lejligheden nok være kommet til at pille ved den smukke overlevering.

Yderst på den lange, smalle halvø Købingsshoved i bunden af Lindelse noret ligger resterne af et voldsted bestående af en oprindeligt rektangulær hovedborgbanke med topfladen 7 m over noret og en foranliggende, lavere borgbanke med nærmest kvadratisk grundplan. Begge banker er ret stærkt forgravet, men ihvertfald på hovedborgen skal der tidligere være fundet murrester. Borgbankerne er adskilt fra land og indbyrdes af tværgrave og har begge ved foden været omsat med svære, dybt nedrammede egepæle, der har skullet mindske norets naturlige nedbrydning af bankerne under højvande.

I 1947–48 foretog Langelands Museum en undersøgelse af voldstedet og af næsset nord herfor. I graven der skiller hovedborgen fra forborgen fremkom rester af en bro. Begge voldgrave indeholdt desuden talrige måltidsrester, lerkarskår, ben- og trægenstande, lædersager, heriblandt flere sko, samt enkelte våben og mønter m.v. Ved hjælp af fundene kunne bor-

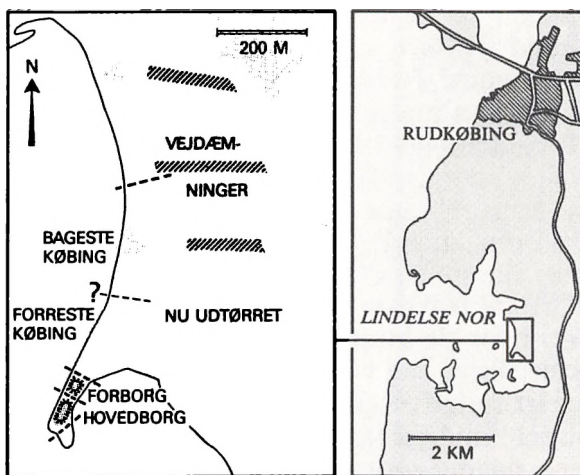

Fig. 4. Købingshovedborgen med de to bebyggede banker nord for selve borgen. Tværgrave er vist med stiplede linier. Ældre stenlagte vejforløb over den inderste del af det udtørrede Grevetofte nor er anført med skråkravering. Efter Skalk nr. 3, 1986.

gens brugstid fastlægges til de første tiår af 1300-tallet.

Museets undersøgelser omfattede også to lave banker: Forreste Købing og Bageste Købing på næsset umiddelbart nord for borgen. Begge banker har været beskyttet af tværgrave. Forskellige, desværre ret itupløjede anlægsspor i form af affaldsgruber, en brønd, stolpehuller og stenlægninger fra husgulve og brolagte slipper vidnede sammen med en del løsfund om, at bankerne havde været bebygget på samme tid som borgen.

Bergs udgravninger på Købingshoved har således entydigt kunnet aflive den gamle myte om stedet som Rudkøbings forgænger. Baggrunden for anlæggelsen af borgen og den lille befæstede

bebyggelse må i stedet søges i den spegede politiske situation, der herskede i Danmark i første halvdel af 1300-tallet. Sandsynligvis skal hele anlægget tilskrives rigets magtfulde drost Laurids Jonsøn Panter, der i 1326 fik overdraget Langeland og Ærø som len og som derfor har haft en indlysende interesse i at skabe sig et godt sikret udgangspunkt for sejladsen til Ærø og vareudvekslingen mellem sine to besiddelser.

Med Købing i Lindelse noret solidt dateret til 1300-tallet og dermed helt ude af billedet, er det nærliggende atter at vende blikket mod det lille bysamfund ved Rudkøbing-løbet. Som nævnt er det forsvindende lidt vi ved om forholdene i det ældste Rudkøbing. De første kort over byen stammer fra 1600-tallet, hvor Rudkøbing allerede har 400 år på bagen som købstad, og kan af samme grund kun med store forbehold anvendes til slutninger om byens middelalderlige topografi.

Middelalderkøbstaden Rudkøbing er anlagt på den lave nordlige del af et småkuperet morænelersplateau, der stiger jævnt mod syd, hvor det afgrænses naturligt af den nu inddæmmede fjordarm Vejen. Mod vest har Rudkøbing løbet udgjort en naturlig grænse for byområdet udvikling, og imod nordøst har tilstedeværelsen af en større, lavvandet sø, Piledammen indtil omkring 1800 virket på samme måde.

Byens gadenet synes fra begyndelsen naturligt præget af de 2 indfaldsveje Østergade og Nørregade. Østergade har på landryggen mellem Vejen i syd og Piledammen i nord ledt den syd- og østfra kommende færdsel ind til byens torv og videre ned til udskibningsstedet for enden af Brogade. Tilsvarende har Nørregade og

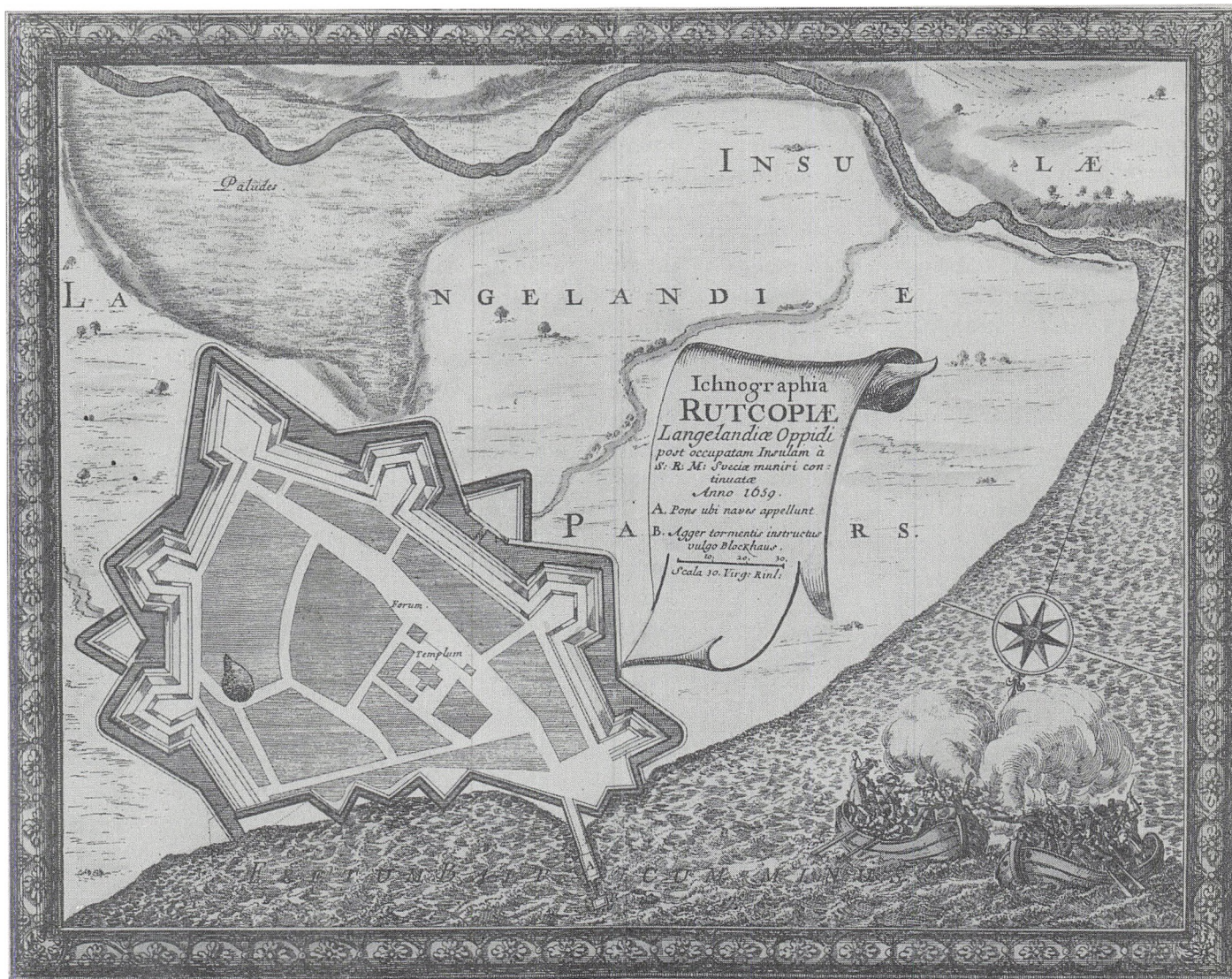

Fig.5. Det ældste bevarede kort over Rudkøbing stammer fra den svenske besættelse af Langeland i 1659. Indenfor 1600-tals befæstningens volde og grave er byens gamle,

middelalderlige gadenet vist i en ret præcis gengivelse. Torvet, kirken og Piledammen er anført med særlige betegnelser. Efter stik hos Pufendorf.

forlængelsen Grønnegade i et krummet forløb vest og nord om Piledammen taget sig af den nordfra kommende færdsel. Mod øst må Sidsel Bagersgade dengang som nu have forbundet Østergade og Nørregade. I nord har Vinkældergades øvre del og Smedegade indgået i det middelalderlige gadenet, mens Strandgade først er kommet til i en langt senere tid. Formentlig har også den sydlige del af Ramsherred ligget indenfor middelalderbyens snævre rammer og udgjort dennes yderste, strandnære bebyggelse.

Sidstnævnte ganske rimelige mulighed afvises meget kategorisk af Rudkøbings byhistoriker Chr. Kiilsgaard, som med støtte i arbejder af historikeren Hugo Matthiessen mener at kunne fastslå, at gader med betegnelsen Ramsherred i samtlige danske middelalderbyer udgør sene foreteelser, der ligger udenfor de oprindelige bykærner. At dette ikke altid er reglen fremgår dog bl. a. af de senere års udgravninger i Svendborg, hvis Ramsherred har vist sig at ligge klart indenfor byens ældste befæstning fra 1200-tallet.

Spørgsmålet om Ramsherreds alder berører et andet centralt Rudkøbing problem, som også har beskæftiget skiftende byhistorikere. Det drejer sig om, hvorvidt Rudkøbing i lighed med adskillige andre af landets købstæder har været befæstet i middelalderen. Første gang en befæstning af Rudkøbing omtales i skriftlige kilder er så sent som 1644, hvor rigsmarsk Anders Bille under den såkaldte Torstenson-fejde med Sverige gav ordre til at omgive byen med volde og grave. Arbejdet synes fremskyndet mest muligt, og allerede i juli 1645 kunne Vincents Steensen melde fæstningen klar til at blive taget i brug, bortset fra at der stadig »behøvedes en stor

sum til allehånde rekvisitter«. Der er her klart tale om et større nyanlæg, som utvivlsomt i meget vid udstrækning har udgjort grundlaget for de befæstningsarbejder som svenskerne lod udføre omkring Rudkøbing efter Langelands erobring i 1659.

Har der da overhovedet været nogen form for befæstning af Rudkøbing forud for opførelsen af de store fæstningsanlæg i 1600-årene? Hertil mener Chr. Kiilsgaard i sin bog om Rudkøbings historie indtil 1660 at kunne svare ja. Grundlaget er spredte iagttagelser under gravearbejder i byens gader suppleret med boringer på tværs af den gamle bys omkreds. Forfatteren til disse linier er til gengæld betydelig mere skeptisk. I det følgende skal begrundes hvorfor.

Som Kiilsgaard også selv har understreget bygger hans formodning om tilstedeværelsen af en middelalderlig voldgrav omkring Rudkøbing kun i yderst begrænset omfang på udgravningsiagttagelser, og hvor dette har været tilfældet, har de frilagte områder altid været af beskeden udstrækning og placeringen i reglen bestemt af forløbet af kloakledninger m. v. Hertil kommer, at udgraverne kun sjældent har holdt de opsamlede genstande adskilt efter hvilke jordlag, de er fremkommet i, og gennemgående har haft bedre øje for de glaserede skår fra renaissance og nyere tid end for den mere uanselige grå- og sortbrændte keramik fra købstadens ældste tid. Det siger sig selv, at det under sådanne omstændigheder ofte vil være vanskeligt eller umuligt at give en entydig forklaring og datering på de anlægsspor eller dele deraf, der er blevet frilagte.

Langelands Museum har derfor siden udgivelsen af Kiilsgaards bog i 1949 benyttet enhver

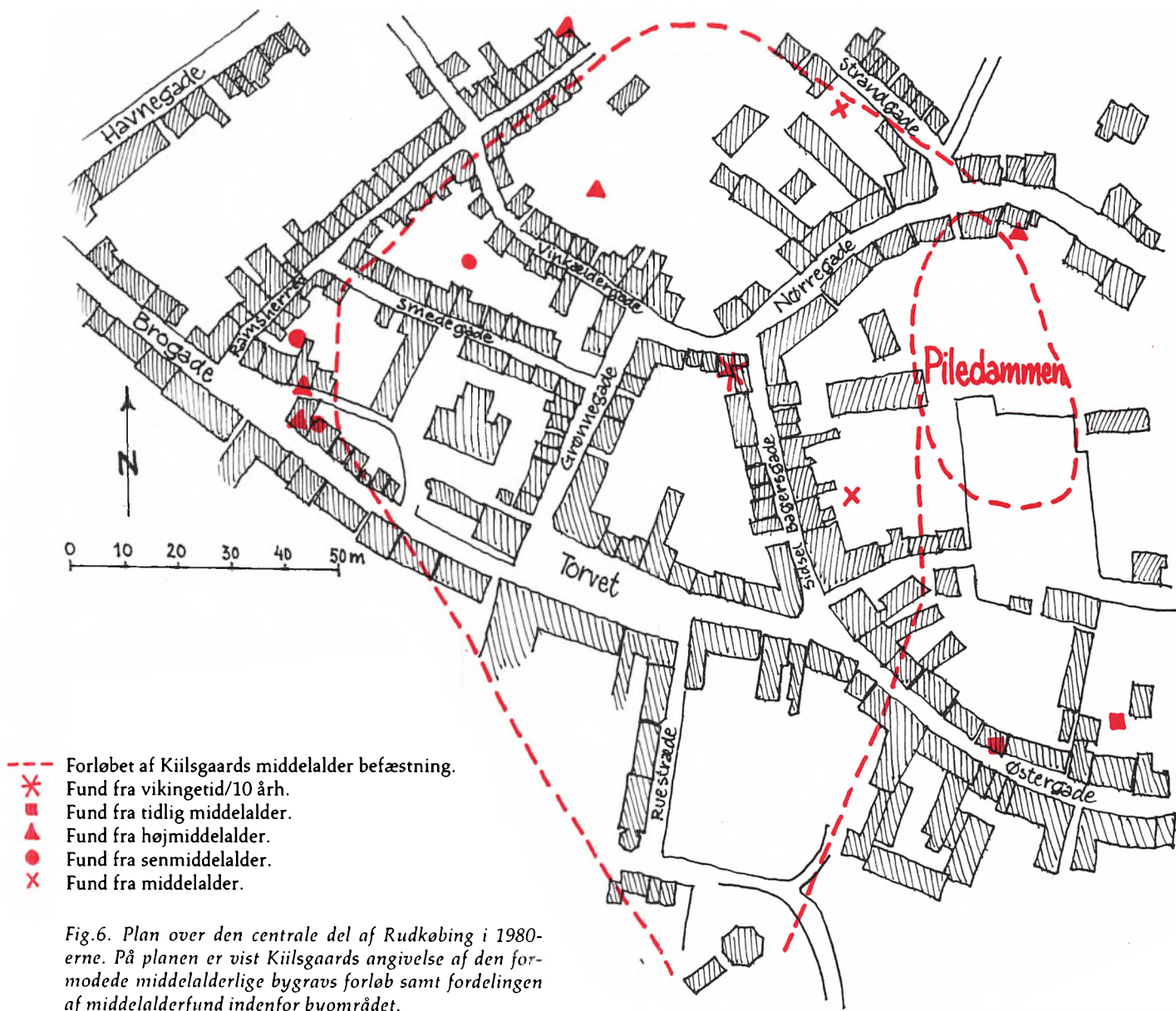

Fig.6. Plan over den centrale del af Rudkøbing i 1980-erne. På planen er vist Kiilsgaards angivelse af den formodede middelalderlige bygravs forløb samt fordelingen af middelalderfund indenfor byområdet.

lejlighed til at fortsætte hans pionerarbejde med klarlægningen af Rudkøbings middelalderlige topografi. Det er i årenes løb blevet til et betydeligt antal udgravninger, som trin for trin har udvidet kendskabet til de aktiviteter, der har udfoldet sig indenfor byens stadigt voksende rammer.

I 1980'erne blev der som følge af en række større byggearbejder mulighed for at afprøve holdbarheden af Kiilsgaards tese om, at Rudkøbing i middelalderen havde været omgivet af vold og grav. Graven skulle ifølge Kiilsgaard have haft en gennemsnitlig bredde på ca. 8 m og en dybde på 1–1,5 m. De opkastede fyldmasser formodedes anvendt til opførelse af en palisadeklædt vold indenfor graven.

Mens ethvert spor af volden forlængst er forsvundet, mener Kiilsgaard på en halv snes forskellige steder at have påvist den tilkastede grav. Denne skal i nord være begyndt ud for nordenden af den nu forsvundne Piledam, dér hvor Strandgade støder sammen med Nørregade. Herfra har den fortsat mod vest næsten parallelt med Strandgades sydside. Nær Ramsherred er den i en stump vinkel drejet mod syd og har herefter løbet lidt indenfor denne gades østside, indtil den mellem Smedegade og Kirkestræde er drejet mod sydøst og har fortsat op til Bymøllebanken. Fra Møllebanken menes graven at være gået mod nord, hvor den har krydset Østergade udfor nr. 12–14 for kort efter at dreje mod nordvest bag om Sidsel Bagersgade, hvor den er stødt til Piledammens sydende.

Såvidt Kiilsgaard. Museets gravninger har desværre ikke kunnet bekræfte dette billede. 4 steder, fordelt på ejendommene Sidsel Bagersgade 6, Nørregade 21, Brogade 8–14 og Torvet 2,

Fig. 7. Museets personale på udgravningsarbejde i Rudkøbing by i 1986. Her undersøges aflejringerne omkring en forlængst nedrevet bagbygning til købmandsgården Nørregade 12.

hvor den middelalderlige bygrav ifølge Kiilsgaard skulle være at finde, har der været lejlighed til at anlægge prøvefelter og/eller følge større byggeudgravninger. Ingen af disse steder er det imidlertid lykkedes at finde spor af den opfyldte fæstningsgrav. Undergrundens moræneler er på samtlige lokaliteter dukket op i ca. 1 meters dybde og har kun været forstyrret af mindre udgravninger i form af brønde, lergrave og affaldskuler m. v., næsten alle stammende fra renaissance og nyere tid. Middelalderlige kulturlevn i form af skår er kun dukket op som spredte, omlejrede løsfund i de dækkende kulturlag.

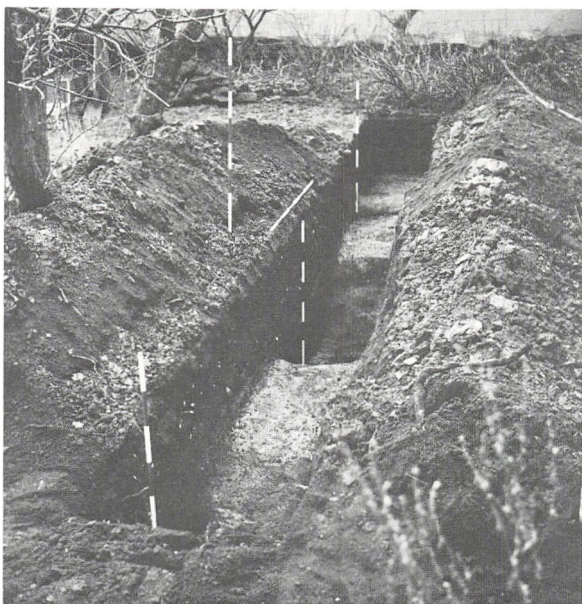

Fig.8. Udsnit af prøvelfelt anlagt i haven til ejendommen Nørregade 21, Rudkøbing. Eneste anlægsspor i feltet var en mindre grube med en diameter på 2 m. Der fandtes ingen spor af en middelalderlig bygrav.

Selvom det naturligvis ville være ønskeligt med endnu flere kontrolgravninger, må de negative resultater af de 4 nævnte undersøgelser allerede på indeværende tidspunkt være tilstrækkelige til at kræve en revision af Kiilsgaards konklusioner vedrørende Rudkøbings befæstning i middelalderen. Hverken i nord, øst eller syd har der vist sig spor af den Kiilsgaardske voldgrav, og dette på trods af, at udgravningerne i Nørregade og Sidsel Bagersgade bevidst blev placeret over de steder, hvor gravens forløb skulle være konstanteret ved hjælp af boringer. Det er derfor åbenlyst, at forestillingen om, at

Rudkøbing i middelalderen i lighed med byer som Fåborg, Svendborg og Assens har været omgivet af vold og grav, er blevet til på et for spinkelt grundlag. Der foreligger indtil videre ingen sikre arkæologiske beviser for, at byen overhovedet har været befæstet før 1644. Indtil da kan den lille købstad meget vel tænkes at have klaret sin markering af byområdets grænser ved hjælp af et simpelt plankeværk forsynet med et par porte ved de 2 indfaldsveje.

Fig.9. Selvom gravningen i Nørregade 21 ikke gav de store fund – og næsten intet middelalderligt materiale – var der dog enkelte gode sager gemt i fyldlagene i haven. Hér således en smuk, tidlig fajancetallerken med Frederik IV's kronede monogram. Diameter 22 cm.

Hvor stor en udstrækning har Rudkøbing da haft i middelalderen? Dette spørgsmål har allerede været berørt ovenfor, hvor der bl.a. på grundlag af overvejelser over stedets topografi argumenteredes for, at også dele af Ramsherred ligesom i nabostaden Svendborg måtte formodes at have indgået i middelalderkøbstaden. Med opgivelsen af det Kiilsgaardske befæstningsforløb falder en af de væsentligste hindringer for denne opfattelse. Som andre sydfynske søkøbstæder har også Rudkøbing fra begyndelsen naturligt åbnet sig mod Det sydfynske øhav og været afhængig af østersøhandlen med dens gode afsætningsmuligheder for øens landbrugsprodukter. Det synes derfor rimeligt at antage, at såvel Brogade som den sydlige del af Ramsherred har ligget indenfor bygrænsen, og at beboerne af disse gader overvejende har været personer med tilknytning til de mange aktiviteter omkring byens udskibningshavn.

Bortset fra rester af en teglovn i den øvre del af Brogade og kirken, hvis ældste dele næppe er ældre end ca. 1200, har Rudkøbing tilsyneladende ikke bevaret bygninger eller bygningsrester fra middelalderen. Derfor kommer det sparsomme middelalderlige genstandsmateriale, næsten udelukkende lerkarskår, der er fremkommet ved de mange småudgravninger i byen, til at spille en vigtig rolle for bestræbelserne på at fastslå middelalderkøbstadens udstrækning. Som det fremgår af kortet fig. 6 kendes der ingen sikre middelalderfund syd for en linie Østergade-Torvet-Brogade. En større fladeafdækning på ejendommen Torvet 2 i forbindelse med nedrivningen af det gamle Hotel Langeland i 1986 viste kun tynde kulturlag på denne cen-

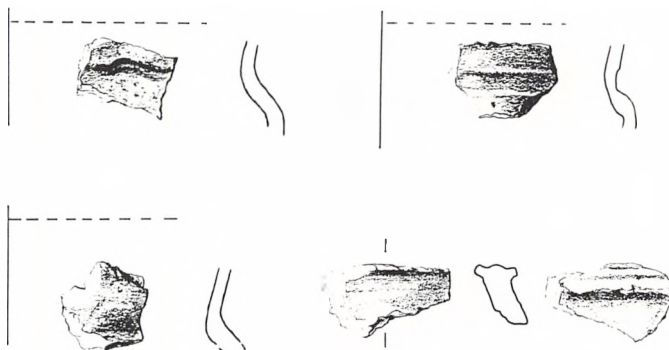

Fig. 10. Skår af Østersøkeramik fra 1100–1200 tallet fundet i 1953 og 1986 ved gravning i Østergade 19 og 25. Mål 1:2.

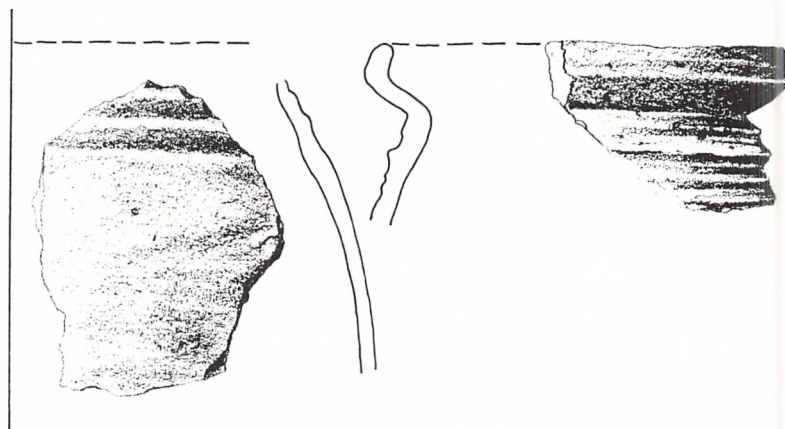

Fig. 11. Skår af et par drejede, sortbrændte kander eller krukker fra 1300-tallet fundet i 1938 ved Kirkestrædes udmundning i Gåsetorvet. Mål 1:2.

tralt beliggende grund, der først synes at være blevet bebygget så sent som i 1500–1600-tallet. Rue-området rummer tilsyneladende heller ingen spor af bebyggelse forud for dette tidspunkt. Meget taler således for, at Rudkøbings sydlige bygrænse i middelalderen har fulgt en linie parallelt med og lidt syd for de 3 nævnte vejforløb – et forhold der er fortsat helt op mod vor tid.

Fra den nordlige del af byområdet kendes der skår af høj- og senmiddelalderlig keramik fra gravninger på ejendommene Vinkældergade 12, Nørregade 21 og Nørregade 24. Sidstnævnte lokalitet, der må have ligget i umiddelbar nærhed af byens oprindelige Nørreport, har bl.a. givet skår af et par store blyglaserede kander fra 1300-tallet. Disse få fund, som forhåbentlig vil få selvskab af flere ved kommende undersøgelser, synes at bekræfte, at den middelalderlige bygrænse i nord kan have forløbet fra Nørregades østlige del nord for Piledammen og lidt syd om Strandgade.

Den forsvundne Piledam har helt op til 1800-tallet dannet en naturlig grænse for byen mod øst. Nutidens Ørstedsgade er først kommet til som et resultat af byens vækst i 1800-årene, og der kendes ingen tidlige fund fra dette område. Det gør der til gengæld fra ejendommene Østergade 19 og Østergade 25 på nordsiden af byens østlige indfaldsvej. Her har et par mindre udgravninger givet skår af de gråsorte uglaserede lerkar, der under betegnelsen østersøkeramik optræder i talrige syddanske fund fra 1000-tallet og frem til begyndelsen af 1200-årene. Disse beskedne skårfund udgør de hidtil ældste vidnesbyrd om den middelalderlige bosættelse i Rudkøbing. Selvom skårene ikke er fundet i forbin-

delse med middelalderlige anlægsspor er der næppe tvivl om, at de vidner om tidligmiddelalderlige bebyggelsesaktiviteter på de pågældende lokaliteter, der må formodes at have ligget i den sydøstligste del af det område, som 1200-tals købstaden kom til at omfatte. Middelalderens Østerport har derfor efter al sandsynlighed ligget mellem Østergade 25 og Ørstedsgades udmunding i Østergade, nogenlunde på samme sted som byporten i befæstningerne fra 1600-årene.

Kilder:

- Egevang, R.: *Det gamle Fåborg*. 1976.
Jansen, H.: *På sporet af vikingetidens Svendborg*. Fynske Minder 1972.
Jansen, H.: *Svendborgs befæstning i middelalderen*. Fynske Minder 1973.
Kiilsgaard, Chr.: *Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling*, 1937.
Kiilsgaard, Chr.: *Rudkøbing*. Topografi og bystyre. 1949.
Lürken, Vilh.: *Bidrag til Langelands Historie*. 1909.
Matthiessen, H.: *Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing*. *Arkitekten* XIX. 1917.
Rasmussen, P.: *Oplysninger betreffende Rudkøbing Kjøbstad*. 1849.
Skaarup, J.: *Øhavets borge*. Skalk nr. 3. 1986.
Udgravningsberetninger og fund i Langelands Museum.
Notater og breve i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

PÅ SPORET AF 1600-TALLETS RUDKØBING

Af Jørgen Skaarup

I Rudkøbings godt 700-årige historie som købstad indtager det 17. århundrede en særlig plads som følge af en række voldsomme begivenheder, der kom til at gribe dybt ind i tilværelsen for byens borgere og som også for en lang periode ændrede byens udvikling.

Forholdene havde ellers tegnet ret lovende for den lille købstad. Langeland havde ligesom den øvrige del af landet nydt godt af det langvarige økonomiske opsving, der på grund af en øget efterspørgsel på landbrugsprodukter og deraf følgende prisstigninger prægede hele landet fra midten af 1500-tallet. Ganske vist havde næringsstriden mellem købmændene i Rudkøbing og øens selvbevidste bondebefolkning aldrig kunnet give byen den ønskede eneret på øens handel og dermed det fulde udbytte af landbrugets opgangstider, men alligevel må disse have haft en gunstig afsmittende virkning på købstadens indtægtsmuligheder.

Torsdag den 6. september 1580 blev denne udvikling brat slået i stykker. En lakonisk meddelelse i adelsmanden Eiler Brockenhuus' kalender fra 1580 fortæller, at på denne dag »brende der 29 Gaare af ij Kiøffuing på Langeland«. Storbranden synes især at have hærget den syd-

lige del af byen fra Smedegade til Østergade og må have udgjort et lammende slag for byens i forvejen ikke alt for stabile økonomi.

30 år senere gik det galt igen. Byen havde knap nok nået at rejse sig efter branden i 1580 og nu ramte en ny brandkatastrofe den lille købstad. 21. juli 1610 brændte en stor del af Rudkøbings huse og gårde. Stråtagene på de tæt sammenbyggede ejendomme har gjort det let for ilden at sprede sig fra hus til hus, og det kan derfor ikke undre, at Christian IV, samtidig med at han for en 4-årig periode fritog de skadelidte for skatter og afgifter, udstedte strenge påbud om, at alle byens huse, nye som gamle, indenfor samme tidsrum skulle forsynes med tegltag.

Brandulykkerne har sammen med tab og udgifter i forbindelse med Christian IV's fejlslagne krige i første halvdel af 1600-tallet sat den lille købstad langt tilbage. Det omfattende fæstningsbyggeri omkring byen i 1644–45 må også uundgåeligt have medført en kraftig belastning af byens økonomi, selvom statskassen har ydet store tilskud.

Helt galt for Rudkøbing gik det imidlertid først da Langeland under krigen med Sverige i 1658–1660 i marts måned 1659 blev erobret af

de svenske tropestyrker. Langelænderne havde forinden igennem næsten et halvt år modigt afslået adskillige svenske forsøg på at gøre landgang på øen. Selvom øboernes tapperhed havde gjort indtryk på den svenske øverstbefalende, rigsadmiral Wrangel, fandt denne absolut ingen anledning til at give langelænderne særbehandling, snarere tværtom. Indtil øens generobring 8 måneder senere skulle indbyggerne komme til at opleve alt hvad en datidig besættelse af en fremmed krigsmagt indebar af vold og udplyntring.

Rudkøbings borgere havde bestemt ikke hørt til de mest aktive blandt øens forsvarere og havde måske af samme grund håbet på at opnå lempeligere vilkår under besættelsen. Det blev på ingen måde tilfældet. Byens indbyggere blev med alle midler, incl. tortur, plyndret for alt hvad de rådede over af værdigenstande og fik tilmed i vid udstrækning ødelagt deres huse og gårde. Hvor galt det gik fremgår af en synsforretning fra 1660 over Rudkøbings ejendomme. Ifølge denne var ved krigsafslutningen omkring halvdelen af byens huse og gårde »nedbrudt og borte« eller »ganske ruineret og øde«, mens den øvrige halvdel kun beskrives som »nogenlunde ved magt«. Den omfattende forstærkning og udbygning af Rudkøbings befæstning fra 1644 som på kun 3 måneder gennemførtes af de svenske erobrere har sikkert også medvirket stærkt til ejendommenes ruin. Antagelig har svenskerne i vid udstrækning skaffet sig tømmer til opbygning af skanser og palisadeværker ved nedbrydning af gårde og huse i byen.

Mens erindringen om de voldsomme begivenheder i 1600-tallet har holdt sig frisk meget

Fig.12. Stensat brønd af uvis datering afdækket i 1953 under telefonhuset i Nørregade.

længe på Langeland, er det ret sparsomt hvad der findes af bygninger og genstande som kan føres tilbage til denne tid. I Rudkøbing er der således, bortset fra kirken, kun bevaret eller afdækket nogle ganske få anlægs- og bygningsrester, der kan vidne om byens trængselstider i 1600 årene. En del af disse er tidligere blevet behandlet af Kiilsgaard, som også i 1949 har publiceret de få fund af hengemte værdigenstande fra denne tid der kendes fra Rudkøbing by. Nedenfor skal fremlægges hvad der siden er dukket op af supplerende fund og iagttagelser.

Den stærkt udbyggede befæstning med ikke mindre end 6 bastioner og 2 små forværker, som svenskerne efterlod ved øens generobring i no-

vember 1659, kom kun til at stå i omkring 100 år. Rudkøbings borgere havde hverken midler til eller interesse i at vedligeholde det omfattende bygningsværk på forsvarlig vis, og da dette også på landsplan ret snart mistede sin betydning som militært støttepunkt, har forfaldet formentlig hurtigt begyndt at gøre sig gældende. Ifølge byskriver Rasmussen skal fæstningsanlæggets endelige sløjfning have fundet sted omkring 1770. Den har dog ikke været grundigere, end at det i 1849 stadig var muligt at spore rester af volde og grave flere steder i byens haver.

Idag er der bortset fra Bymøllebanken, hvis karakter af bastion sløres stærkt af senere bygningsanlæg, kun ét sted i Rudkøbing, hvor det gamle fæstningsanlægs rester kan anes i terrænet. Det er i det sydøstlige hjørne af Ørstedsparken, hvor et markant fald i terrænet kombineret med en ovenforliggende, svag højning med længderetning i NØ-SV formentlig repræsenterer de sidste, næsten helt udjævnede rester af en fæstningsgrav med tilhørende vold. Da den formodede grav har retning direkte mod parkens lille dam, synes det rimeligt at antage, at denne udgør en ikke-tilkastet del af byens gamle fæstningsgrav.

Gravens dimensioner lader sig ikke uden videre fastslå i Ørstedsparken, men kendes fra 2 udgravninger i byens sydlige del. På Ruevej kunne Kiilsgaard i 1941 bestemme gravens bredde til 10–11 m og dybden til godt 2 m. Tværsnittet var bredt U-formet. I 1974 blev graven truffet igen, denne gang ved kloakarbejde i strædet sydøst for Bymøllen. Den gav sig hér tilkendende som en ca. 10 m bred og mindst 3,5 m

dyb nedgravning med temmelig stejle sider.

Ligesom næsten alle spor af de gamle fæstningsværker nu er forsvundet fra jordens overflade, er det også kun ved arkæologiens hjælp, at det er lykkedes at fremdrage nogle beskedne levn af de gårde og huse, som hærgedes så stærkt af brande og fremmede besættelsestroppe i perioden fra 1580–1660. At der er så lidt bevaret af datidens boliger skyldes naturligvis i første række svenskekrigens omfattende ødelæggelser af byens ejendomme. Formentlig har det også spillet en rolle, at det byggeri som Rudkøbings borgere formåede at sætte igang i årene efter 1659 – og som fremgår af Resens i detaljer næppe særlig pålidelige gengivelse af byens udseende omkring 1670 (fig. 17) – må have været præget af byens almindelige forarmethed, og derfor ikke har været egnet til at overleve op til vor tid.

Det foreløbig mest markante levn af en af de forsvundne 1600-tals bygninger dukkede frem i 1977 ved en ombygning af ejendommen Østergade 4. En lille rest af en kældermur i kamp viste sig ved fjernelse af en skillevæg at indgå som en del af bagvæggen til et langt ældre forhus, der – såfremt facaden har ligget på samme plads som den nuværende – må have haft en dybde på omkring 9 m. Rester af østvæggen i denne forsvundne bygning var også bevaret i form af en svær kampestenmur, der i tydeligt forbandt med sydvæggen kunne følges over en strækning af 1,5 m.

Adgangen til kælderrummet er sket via syd-væggen. En i nyere tid tilmuret åbning i denne kunne efter håndværkernes nedbrydning af murværket og på trods af beskadigelser bestem-

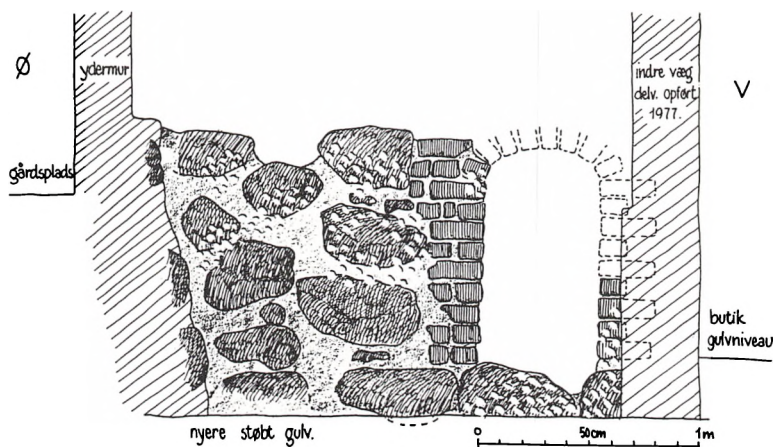

Fig.13. Rest af kælder fra renaissancetids-bygning under ejendommen Østergade 4. Undersøgt af Langelands Museum i 1977.

mes som en regulær døråbning. Denne var opmuret af munkesten i temmelig uregelmæssige skifter, der dog overvejende bestod af et lag løbere vekslende med et lag bindere – nærmest svarende til et renaissanceforbandt. Døråbningen har haft en bredde på kun 55 cm og en højde på ca. 110 cm. Foroven har den været afgrænset af en flad munkestensbue, hvis form på tegningen fig. 13 er rekonstrueret på grundlag af oplysninger fra bygningshåndværkerne. Bunden i den 0,9 m dybe dørniche bestod ind mod kælderen af de flade, blankslidte oversider af de granitfundamentsten, hvorpå døråbningen var opført. Mod gårdsiden udgjorde en sammenhængende, tværgående munkestensrække det nederste trin i en muret stentrappe, der har ført op til ejendommens gårdsplads.

Den solidt udførte kælder i Østergade 4, som ud fra byggemåde og talrige skårfund kan date-

res til renaissancen/1600-tallet, kan meget vel repræsentere de sidste rester af en af de bygninger der blev ødelagt under den svenske besættelse. Tilsvarende kan gælde for et udsnit af en munkestensmur bevaret i 2 skifter, der ligeledes i 1977 blev afdækket på ejendommen Østergade 12. Murresten, som hvilede på et kampestensfundament, lå ca. 1 m under gårdspladsens overflade. Den havde samme længderetning som ejendommens nuværende forhus, men lå 6 m syd for dettes bagmur.

Saneringsarbejderne i 1986 på Bay-slægtens gamle, fredede købmandsgård på hjørnet af Nørregade og Sidsel Bagersgade har også ved et par lejligheder givet spor af forgængere til de nuværende bygninger. Under ejendommen Nørregade 14 blev således i 0,8 m's dybde påtruffet et svært, nord-syd forløbende kampestensfundament til en bygning, der ud fra skårfund synes at kunne henføres til 1600-tallet.

Nabobygningen Nørregade 12 fra 1799 har ved en lille udgravning i gulvlagene vist sig at dække over rester af ihvertfald 2 ældre bygninger. Den yngste af disse, der må være den umiddelbare forgænger til det nuværende forhus, var repræsenteret af et velbevaret udsnit af et gulv lagt af rødbrændte, uglaserede teglfliser (fig. 14). Gulvet afgrænsedes mod syd af en dobbelt syldstensrække, der har båret en lerklinet væg. Det ledsagende fundmateriale synes at datere bygningsresten til begyndelsen af 1700-tallet.

Under flisegulvet og den tilhørende syldstensrække påvistes spor af endnu en bygning, der må være brændt. Bygningen gav sig tilkende gennem et stolpehul med støttesten for stolpen samt et ca. 5 cm tykt brandlag, der

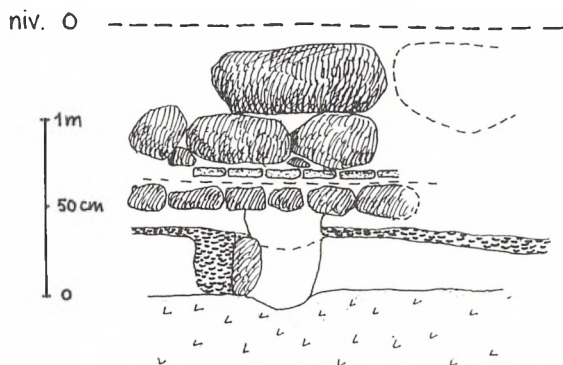
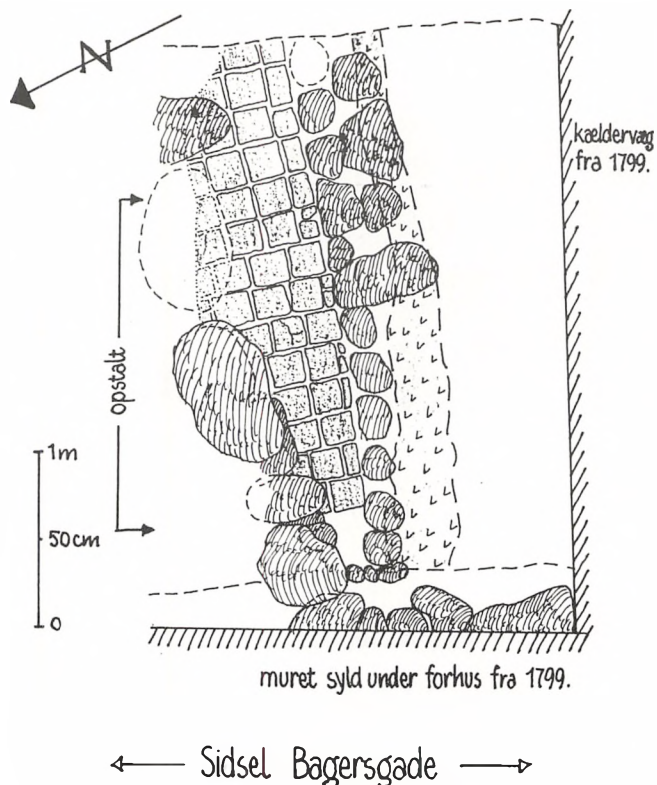

Fig.14. Udsnit af velbevaret flisegulv og væg fra 1700-tals bygning afdækket under forhuset til ejendommen Nørregade 12 i 1986. Som vist i profiltegningen t.v. kunne der under flisegulvet konstateres spor af endnu en bygning, der synes at være nedbrændt i 1600-tallet.

kunne følges over hele den afdækkede flade og som fortsatte ned i stolpehullet.

Dateringen af denne arkæologisk ældste bygning på stedet kunne desværre ikke fastslås med sikkerhed, idet brandlaget ikke gav fund af andet end rester af lerklining og trækul, og det underliggende lag viste sig at være et nærmest sterilt sandplaneringslag. Skårfund i det direkte overlejrende fyldlag tyder dog ikke på, at den brændte bygning er ældre end 1600-tallet. Det er derfor en nærliggende mulighed, at vi hér er stødt på rester af en af de mange bygninger der gik til under den store brandkatastrofe i 1610.

Kilder:

- Kiilsgaard, Chr.: Rudkøbing. Topografi og Bystyre. 1949.
- Lütken, Vilh.: Bidrag til Langelands Historie. 1909.
- Rasmussen, P.: Oplysninger betræffende Rudkøbing Kjøbstad. 1849.
- Udgravningsberetninger og fund i Langelands Museum.
- Notater og breve i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

FRA ANLÆGSTIDEN TIL DEN STORE BYFORNYELSE

Af Jørgen Elsøe Jensen

Betrager man Rudkøbing som en kulturhistorisk genstand, er to forhold afgørende for dens værdi: Byplanen fra middelalderen står usædvanlig uforstyrret i udtrykket; bygningsmassen er endnu hel efter en hastig byfornyelse i 1840–1890.

Rudkøbing anlagdes tidligt i middelalderen; dens byplan var allerede bestemt, da købmændene fik retten til handel og særligt købstadsstyre bekræftet for 700 år siden, og den giver sig stadig umiddelbart til kende: Gadenettet er der, rumformerne står uberørte i hovedtrækkene. Det samme gælder kvartersopdelingen – fra købmændenes store gårde langs Østergades sydside med lyset og Vejlen udbredt bag sig, til Ramsherreds lave småhuse yderst på byens rand i vest. Bymøllen er på bastionen oven over byen, rådhuset, kirken og præstegården ligger, hvor de har gjort det siden middelalderen. Hele købstadsbyens oprindelige plan og håndfaste symbolsprog er i fin stand.

Også bygningerne står intakte; ikke fra byens anlæg i middelalderen naturligvis, men fra en voldsom byfornyelsestid i forrige århundrede. Rudkøbing blev omklædt til grundmur i en fart. I løbet af 1840–1890 var det hele overstået, bro-

lægningen fornyet, gadelamper opsat – enkelte steder i bykernen fortsatte byggeaktiviteten dog frem til 1915. Da man var færdig med byfornyelsen hen mod 1890, stod den gamle bys bindingsværkshuse udskiftet med klassicistiske grundmursbygninger og havde fået en forsvarlig ring af ny randbebyggelse omkring sig. Husenes ensartede stilpræg virkede overvældende ved deres forenede masse og gaderummene var klare og åbne. Siden er der ikke sket de store ændringer: Byen blev brugt og slidt.

Disse to forhold – at den oprindelige byplan blev fastholdt, og at hele bygningsmassen forenes i grundmuret købstadsklassicisme – gør Rudkøbing til en af landets fineste og mest harmoniske småkøbstæder. Uden forlegenhed beretter den med sin plan og krop om 800–900 års kulturhistorie. Men den er blevet slidt, og dens rum trænger til at blive afrenset.

Torvet

Torv og rådhus bevidnede købstadens særstatus. Nu ligger pladserne som monumenter over det middelalderlige købstadssystem,

RUDKJØBING.

Trap. Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

Eftertryk forbydes

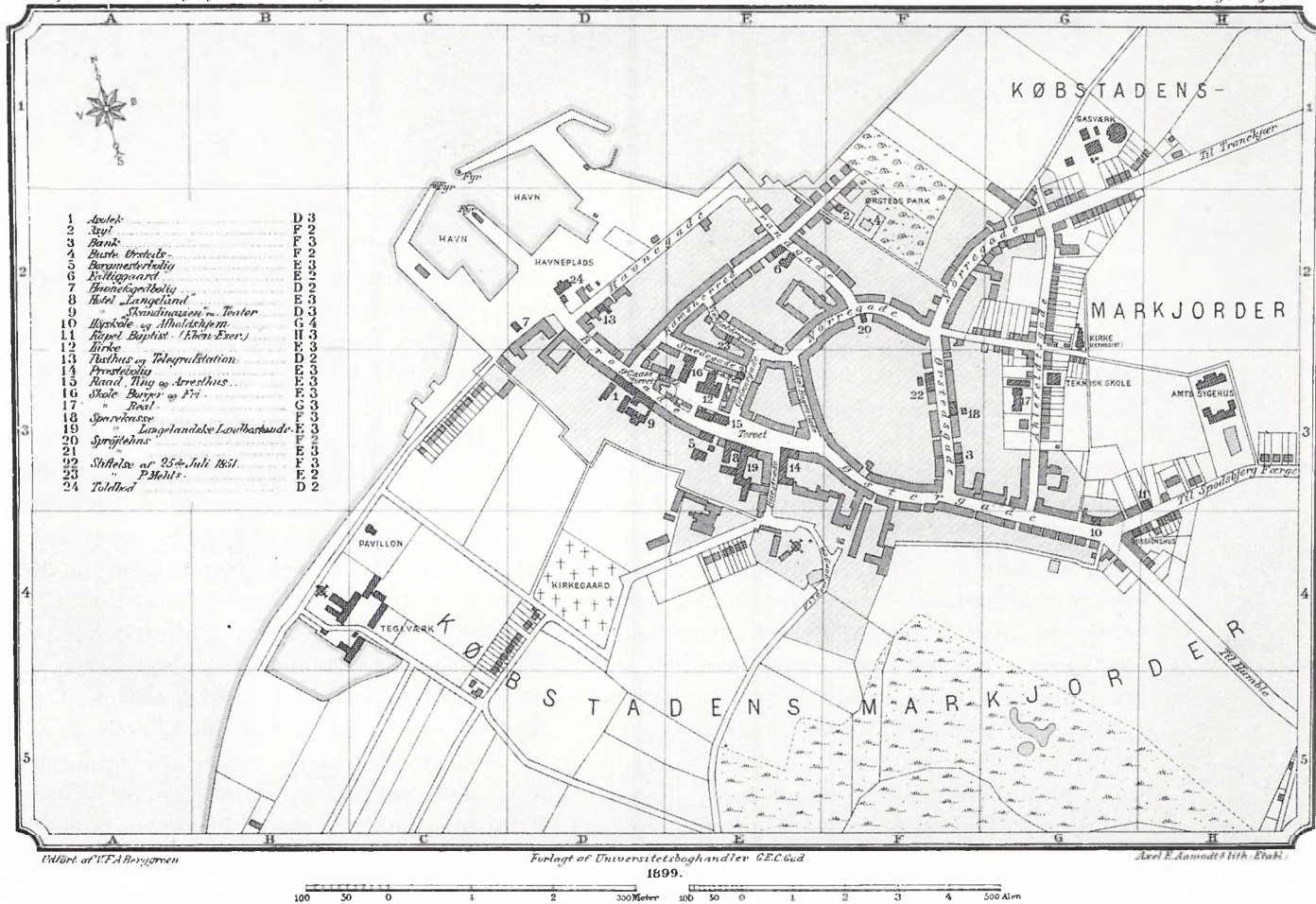

Fig. 15. Kort over Rudkøbing. Efter Trap. 3. udg. 1899.

som varede i århundreder og holdt byen stabil gennem tiderne.

I princippet var det enkelt: I købstæderne skiltes handelens veje; oplandsbønderne pålagdes at bringe deres varer dertil og veksle dem der til humle og jern, salt, klæde og anden vare, som almuen behøvede; for købmændene havde erhvervet hævd på byttet og kendte vejene over havet.

Men det kunne være anderledes med arbejdsdelingen mellem land og by. Af ukendte grunde oppebar bønderne i øhavet og på Langeland en særlig frihed til at handle med egen avling til eget husbehov, hvor de ville. Rudkøbingkøbmændene klagede deres nød over det, der gik fra dem, men fik ingen medhold. Til gengæld havde strynøbønderne en indbringende trafik med heste, som de købte om efteråret på Fyn, brugte i marken, fodrede om vinteren og solgte med fortjeneste i Holsten om foråret – bemærkede professor Begtrup, da han besøgte øen i 1803 og forundredes over dens store befolkning.

Landbruget var blevet omlagt i den tidligste middelalder med tunge redskaber, som favoriserede agerdyrkning, kornavlsoverskud og den vareproduktion, som købstadshandelen rejstes på. Bønderne indrettede vangebrug og græsmarksdrift; det betød et fællesskab om agerskifter og omdriftstider, om hegn og gærder. De byggede nye stedfaste landsbyer, med ageren omkring, overdrev, eng og skovs tilliggende. Udflytterbyer anlagdes på egnede steder, skov blev ryddet, jorden brudt med den nye hjulplow – og bonden lagt i fast skat. Det anslås, at landsbyernes antal var fordoblet til godt det nuværende antal, da anlægstiden klingede af i 1200-

tallet. Da var riget samlet, kongedømmet indført og handelens veje reguleret.

Det var et trekantrige rundt om Kattegat og bæltet, med bund i Østersøen og ryg mod Vesterhavet. I Skåne skilte grundfjældet og skovene. Kongemagten sikrede fredelige indre forhold, værnede mod ydre fjender, styrede, regulerede og udnyttede. Landet var opdelt på 10.000 landsbyers landbrug, handelen på 100 købstæder. Torvet samlede oplandsvejene sammen; de lå som pladser langs rigets indre hovedveje. Nogle få var betydelige bosteder, de fleste ganske små med liden handel og håndværk. Rudkøbing hørte til de sidste.

Da bebyggelserne var anlagt, byrder og hævdvundne standsrettigheder fordelt, forblev alting som det var i århundreder. Middelalderen varede til langt ind i 1800-tallet; dens bebyggelsesbillede holdt sig lige så stabilt, som folkets opdeling og samfundets orden. Landsby og købstad dækkede landet som et slør, sammenvævet af oplandsvejenes net til torvet og derfra bundet sammen af ruterne over havet. Siden har de ikke flyttet sig. Deres placering stammer fra rigets anlæg i middelalderen, men indholdet ligger næsten alle steder vrang efter afviklingen af den orden, som holdt det sammen.

Mens landsbyen havde ret jævnstore gårde, og siden også fik en del huse, var købstædernes sociale spekter anderledes skarpt aftegnet i bebyggelsen. Allerede fra starten udvikledes de bytræk, som blev almindeligt kulturgods: Lagdelingen, kvarterspræget på bykroppen, byrummets besnærende univers.

I 1700-tallet tog byvæksten til igen efter at have dvælet i århundreder; ikke i form af nyan-

lagte byer som i middelalderen, men som en indre tilvækst at folk og huse. Landbruget kom igen under omlægning; til sidst fik bonden udskiftet sin jord i marken og flyttede gården derud. Landsbyen opfyldtes senere af nye huse, men bar mange steder tabets tydelige ar på kroppen. I købstæderne tog handelen til – det var en opstart til den næste og endnu varende, store urbaniseringsbølge, der ramte købstæderne som et buldrende nybyggervejr, og trak sig væk. Men det var også verden, som i et sug var på vej til at blive en by.

Napoleonskrigen satte handel og udvikling i stå og fulgtes af en lang depression. Først efter 30 år skete der for alvor noget igen. Men så gik det også stærkt. I Rudkøbing står de nye tider karveskåret i sten, for dens bygningsmasse er eksplosivt ensartet og endnu hel. Byen lå forsynet med et særligt styre, torvs ret og handelsprivilegium – landeveje ind fra oplandet, vej over havet. Købmand, håndværker og daglejer boede i den, langs hovedgader, i mellemgader, sidegader, baggader og stræder. Sjælen fra middelalderen er der – klædt i grundmur.

Oplandets to hovedveje løb sammen på Torvet, som er en langstrakt udvidelse af Østergade. Pladsen glider hen over den skrånende bakkerygning, byen er anlagt på, og falder lige ned i stranden. På rygningen står rådhuset og kirken for at blive set. Middelalderbyen er fuld af et håndfast symbolsprog, lige fra Østergades krumning, Ramsherred yderst på byens rand og bymøllen på banken bag byen. Der har været rådhus midt på Torvet siden 1500-tallet og måske tidligere; bygningen er det synlige udtryk for købstadens styre og byens særstilling. Hvor

Fig. 16. Torvet ca. 1925.

skulle den ellers ligge, hvis ikke på torvet?

Pladsens glidende rum fortaber sig ned ad Brogade. Det kommer til sin ret med brolægning – der findes ikke noget værre end biltrafik og kørebane for oplevelsen af en by, der er bygget af folk som gik.

Topografi

Valget af handelsplads og købstadsbebyggelse på Langeland kunne næsten ikke være et andet; Ruebanken lå som næs og forland med Vejlen i syd, øhavet og dets udmærkede løb til Østersø og Kattegat i vest. Hvor Vejlen drejer, er et højdepunkt, og en tunge herfra glider ned over bankens faldende nordside. Bymøllen kom derop, rådhuset og kirken ned over tun-

gekammens ryg, som byen bredte sig hen over. Den afgrænsedes mod syd, dels af Vejlsens skrænt og dels af Ruebankens højder, i vest af havet. Baglandet lå skrånende lavt, to landbroer førte hen over det, den nordre fik vejen ind fra nordøen rundt om Piledammen, den østre landvejen ind fra sydøen, som der var størst handel på.

Byens middelalderlige krop, gadeforløbene og bebyggelsens udstrækning i gaderne er detaljeret fremstillet på professor Peder Hansen Resens kort over Rudkøbing i »Danske Atlas« –

en topografisk-historisk beskrivelse af riget omkring 1670. Også kirken, rådhuset, Piledammen og skibsbroen ligger korrekt placeret, men bygningerne er blot signaturer, der ikke fortæller noget om byeendommenes antal eller husenes form og udseende. Desuden er befæstningen en skrivebordsplan, som bymøllen uden smålige hensyn blev inddraget i.

Nørregade løb ind over Grønnegade til Torvet, Sidsel Bagersgade var eneste mellemgade, Smedegade og Vinkældergade sidegader, som endte nede i Ramsherred og kun var bebygget på

Fig. 17. Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus*. Omkring 1670.

det øverste stykke. I Brogade lå gårde og huse i hele forløbet til stranden, men kun på sydsiden; de små gadehuse oppe mellem Gåsetorvet og rådhuset er fra 1700-tallets første del. Ramsherred var endnu ikke vokset sammen med den egentlige by – den lå, som den altid havde gjort, skudt ud på en strimmel land yderst ved stranden.

Men i Østergade åbnede landet sig ned over Vejlen, lysåbent og i vestenlæ bag bymølle og bakkekam. Her på sydsiden var de store købmansgårde; den facadeside, som skulle ses, krummede gaderummet. Byfogedens residens, nr. 16–20, og byens betydeligste hus i 1700-tallet, lå midt i buen, hvor den dannede bund, hvad enten man så det fra højre eller venstre.

Byens plan var, som den altid havde været, da Resen aftegnede Rudkøbing omkring 1670, og den er der endnu i dag.

Byudviklingen

Byudviklingen fra anlægstiden til den store byfornyelse i 1840–1890 kan ikke følges i detaljer før ind i 1700-tallet. Men byen var stabil i århundreder, fordi det middelalderlige samfund, den indgik i, lå fast. Byplanen var der, byen voksede kun langsomt indenfor dens rammer. Antallet af gårde og huse og befolkningens størrelse forandredes ikke pludseligt, uden der var tale om katastrofer. Byen havde en mindre vækst i 1500–1600-tallet – boderne på Vinkælder-gades sydside er sandsynligvis fra denne tid. Ramsherred må have vokset lidt udad, men kun på vestsiden, siden mod byen lå ubebygget.

Svenskerne plyndrede Rudkøbing hårdt i 1659 og forlod den halvt øde og sønderbrudt, som det er beskrevet foran s. 22. Ligesådan med riget. På rådhuset var alt taget, og bygningen stod for fald. Først ind i 1700-tallet udviklede byen sig nogenlunde igen efter krigens knusende tilbage-slag, og fra midten af århundredet gik det stærkere. Gadehusene mellem rådhuset og Gåsetorvet er som nævnt anlagt i 1700-tallets første del på et udskilt stykke af torvepladsen; der blev bygget i Grønnegade, Ramsherreds østside ind mod byen fik bebyggelse og voksede sammen med Smedegade og Vinkælder-gade. Væksten faldt afgjort mest på huse, gårdenes antal steg ikke i samme grad.

Landbruget blev udviklet – landbefolkningen voksede stærkt. På Strynø steg gårdstallet fra 30 til 50 i løbet af 1700-tallets første del, og mange huse kom til. Århundredets anden halvdel var tillige en gunstig tid for handel. Overalt sås væksten; købstæderne på småøerne havde ligefrem en glanstid. Købmændenes solide gårdbyggeri i bindingsværk vidner om de gode tider; Østergade 24 (1782), dele af Torvet 6 (ca. 1750), Nørregade 12–14 (1799/1804) – den senest byggede og fra grunden nyopførte gård af bindingsværk i byen. Toldinspektør Barthold Christian Hoe nåede at bygge byens første privatbolig i grundmur, Nørregade 21, i 1802 – en robust og velafbalanceret bygning. Dermed var det slut med byggeriet for denne gang. Præstegården og byfogedens residensgård, Østergade 16–20, er fra 1700-tallets midte.

Napoleonskrig og depression forhalede videre udvikling til 1840. Derefter kom de nye tider som en vind.

Fig. 18. Nørregade 12–14
ca. 1890.

Bindingsværk

Der er kun meget få bygninger i bindingsværk tilbage i Rudkøbing, for mellem 1840–1890 udskiftedes så godt som alle huse med nye i grundmur.

Men Nørregade 12–14 er en af de få undtagelser, og det skyldes vel nok, at det var en af byens store købmandsgårde, solidt bygget og trofast vedligeholdt. Desuden er det byens yngste købmandsgård i bindingsværk og rejst i et åndedrag, hvad der var usædvanligt – normalt udskiftede man bygningerne lidt efter lidt.

Så godt som al byggeaktivitet stoppede mellem 1805–1840; Napoleonskrig, statsbankerot, landbrugskrise, standsede brat den ellers blomstrende handelsperiode i Danmark. Købmæn-

dene kunne ikke længere drive handel over havet på grund af krigen – alle spekulerede, inflation grasserede, formuer tabtes overalt og gårde kom ud af drift, som det f. eks. skete med et par store gårde i Grønnegade. Købmændene måtte prøve at overleve trængselstiderne, som de bedst kunne, og det gjorde mange ved at producere hjemme i stedet for at handle over havets risikable ruter. Brændevinsbrænderi var et rimeligt alternativ til fjernhandel; det var indenlandske produkter, som omsattes, man kendte processen, og varen passede til depressionen. Rudkøbingkøbmændenes store produktion af brændevin i hele 1800-tallet grundlagdes under Napoleonskrigen.

Efter krigsdepressionen var det slut med bindingsværket, men som sagt ikke med brændevinen; nu gjaldt det grundmur, og det i en sådan

grad, at hele Rudkøbing blev klædt om til solid købstadsklassicisme.

Gårdens forhuse og hestestalden i gården opførtes i 1799 af storkøbmanden i Østergade 24, Christian Poulsen Bay, til sønnen, Hans Henrik Bay, som byggede magasinhuset og portbygningen til i 1804. Det blev en storartet, helstøbt gård, karakterfuld i anlægget, med afklaret rolige, klassicistiske stiltræk i facadeopbygningen, og empiren skåret i gadedør og gerichter.

I den sidste del af 1700-tallet gav handelen gode afkast, så gode, at byens købmandsgårde fik hovedparten af deres bygninger fornyet, og forhusene rejstes i magt og velstand. For Christian Poulsen Bay i Østergade 24 gik det ufatteligt godt; hans søn må have vokset op i ubekymretthed, hvad den gård han fik også tyder på, ikke blot i størrelsen, men også i præget.

Tiderne var så gunstige, at der blev plads til kunsthåndværk af høj karat; gårde og huse velsignedes med snitværksdekorerede døre og gerichter – især på de store købmandsgårde blev der ikke sparet. Blomstersnedker Jørgen Nielsen, og efter ham hans søn, Niels Jørgensen, boede i Vinkældergade 4 fra midten af 1700-tallet til krigen stoppede alting. Det er givetvis arbejder fra deres hånd, som endnu ses i byen.

Grundmursklassicisme

Rudkøbing blev omklædt til grundmur i en fart. I løbet af 1840–1890 var det overstået – dog med en lille efterglød i byggeriet på Østergade og enkelte andre steder i bykernen frem til 1915. Brolægningen fornyedes, gadelamper op-

sattes (1869). Havnen blev udbygget, store kornmagasiner og nyindustrier – jernstøberier, bryggerier, garverier – sås, men byfornyelsen sigtede på boliger og butiksejendomme. Over 95% af bygningerne i den gamle by blev udskiftet ved den lejlighed, og en forsvarlig ring af nybyggeri lagt til – Ramsherreds yderste stykke, Strandgade, Nørrebro, Ørstedsgade, Ahlefeldtsgade og Østergades yderste del.

Omtrent alt, hvad der dengang opførtes af huse, findes endnu i dag – intakt på bygningskroppen, men ikke altid godt vedligeholdt eller velbevaret i udtrykket. Byens klædedragt er nok hel, men den trænger til at blive sat i stand.

Et voldsomt opsving i butikshandelen efter 1845 var en væsentlig tilskyndelse til byfornyelsen. De nye beboere i randbebyggelsen kunne stort set klare sig med én etage, men i bykernen brede butikshandelen sig så at sige ud under byen og pressede boligen op i 1. salshøjde for at kunne rumme alle de nye varer. Bykernen udfyldtes med butiksejendomme – de nye tider med arbejdspecialisering og masseproduktion af varer førte det med sig, at byen lagdeltes. Men selv om alle købstadsbyens ydre gaderum og stort set alle bygningerne er fra denne store byfornyelsestid, så vedblev den gamle bykerne at være middelalderlig i sit præg, for gadenettet, kvartersopdelingen og gaderumsformerne ændredes ikke i det væsentlige.

På grund af farten blev stilpræget utroligt ensartet; overalt sås grundmursklassicisme – huse med fast fagtakt, gennemløbende gesimser, pudsede og kalkede, pastelagtige med røde tegltage og skorstene. De havde fyldingsdøre og sprossedelte vinduer; på de bedre huse foretrak

Fig.19. Torvets uligeside 1874–1882.

man dog de nye klassicistiske vinduer. Rudkøbing er bygget med spontanitet og værdighed, og i en frygtelig fart.

Dernæst var byen færdig, mens man endnu boede i den, gik i dens rum, kørte med hestevogn eller studekærre til den, eller kom tilsejlende. Husene er derfor, og for handelens skyld, bygget til at blive sanset: De præsenterede sig i et klart og sigtbart rum, brolægningen samlede facadesiderne, og gadelamperne – det offentlige rums eneste interiør – var formet med den tid, det tog at varetage skønheden. Det var den fær-

dige bys udtryk. Købstaden var stadig et bosted og en handelsplads, som den havde været siden anlægget i middelalderen; den kunne ses, man kunne høre dens lyde, og dens lugte, med forlov, trak spor i erindringen.

Husene på Torvets uligeside var bygget til butikshandel i stuen og bolig på 1. salen, som det gjaldt for alle den indre bys ejendomme. Fotografiet er taget en sommerdag mellem 1874 og 1882; de grundmurede butiksejendomme var da ganske nyopførte; butiksfacaderens rundbueåbninger stod som arkader med butiksindehaver-

Fig.20. Østergade set fra nr. 24 mellem 1908 og 1910.

nes navne på frisestykket. Overgangen fra torvepladsens offentlige rum til butikkerne var glidende og behagelig, som fra lys til skygge.

Husrækken findes endnu i næsten intakt stand, men butiksfacaderne er stærkt ændrede. Det samme gælder også for Østergade 7 i baggrunden, et af byens ældste toetageshuse i grundmur.

Østergade

Østergade en formiddag i sommertiden 1908–1910 set fra Østergade 24, Bayslægtens hovedgård i Rudkøbing med forhuset fra 1782.

Yderst i gaden ligger bygningsfacaderne på en lige linie; de nye gader, som i 1840–1890 lagdes

til den gamle købstadsby, var planlagte og udstukne, lange rum med bund i det fjerne. Disse rum har deres egen symbolik; med de nye tider fulgte social bevægelighed og nye horisonter – håbet om fremtiden er der som noget nyt, men påmindelsen om dens uådgribelige fjernhed er mange steder gaderummets mest slående gentagelse.

Men inde i den gamle by var gaderne stadig selvgroede og krumme, lukkede sig i bueløb af bygningsfacader, med brolagt gulv og ciselerede støbejernslamper som eneste offentlige interiør – et klart og roligt rum, sigtbart fra ende til anden.

Østergades krumning har sin egen enkle mening; det buede gadeforløb favoriserer facaderne på den indadbøjede side t.h., mens facaderne på den modsatte, konvekse side viger for blikket og fortaber sig. Østergade krummer sig, fordi byens største og rigeste købmandsgårde trængtes på sydsiden af gaden. Deres facader skulle ses, bueløbet er en skiltning – på den anden side af gaden lå tidligere mindre betydelige gårde og lejhuse. Desuden var oversigten over hovedgaden bedre fra husene på sydsidens bue; solen faldt heller ikke ind ad vinduerne her, men ind i gårdsrummene, varmede dem op og kastede lyset over Vejlels skønne landskab. Af flere grunde lå byens rigeste gårde på Østergades sydside.

Mens den sidste store byfornyelse, hvor købstaden omklædtes til grundmur og fik en forsvarelig ring af ny bebyggelse omkring sig, var overstået i 1890, fortsatte byggeaktiviteten på Østergade og enkelte andre steder i bykernen frem til 1915, og da en større del af husene på

hovedgaden er bygget i den periode, er stilpræget mere varieret og yngre, end i den øvrige købstadsby. Her ligger de hastigt skiftende stilretninger fra århundredskiftet mellem hinanden – nyklassicisme, stilforvirring, nationalromantik og jugend. Østergades store gårde var tunge investeringer, som havde en længere omløbstid end de mindre borgerhuse.

Dette gaderum findes næsten intakt i dag, hvad bygningerne angår – den udparcellerede gård, nr. 32–38, som en væsentlig undtagelse. Dens vestgavl afsnørede gaderummet mod det nye stykke af Østergade og skilte markant det gamle rum fra det nye. Nedrivningen af gårdens vestlige parcel i 1910 var et stort tab for gaderummet. Resten af gårdens forhus (fra 1793) brændte i 1913. I stedet rejstes »Købmandsgaarden«, Østergade 36–38. Men senere omlægning af brogulvet til en kørebane med belyningsanlæg og skilteregulering, og adskillelsen af stueplanets butiksfacader fra bygningsarkitekturen, har gjort gaderummet uigennemsigtigt, forvirret og fattigt på orienteringsmuligheder.

Ramsherred

Ramsherred har hørt med til Rudkøbing lige siden byen blev købstad. Men gaden lå oprindeligt udenfor byen på en strimmel land mellem byhegnet og stranden. Den var hæftet på Brogades nederste ende som en blind tarm, der endte på marken, og var forbundet til byen over Smedegade, Vinkældergade og Blindestræde, da Peder Resen tegnede Rudkøbing omkring 1670.

Husrækken på vestsiden opstod først og rakte

Fig.21. *Ramsherred 1884–1893.*

helt ud til Strandgade allerede i 1600-tallet eller måske tidligere. Husene blev sat i et buet forløb, for man måtte holde passende stormflodsafstand til stranden, og derfor justere vinklen på den første og ældste del oppe ved Brogade, efterhånden som Ramsherred voksede. Østsiden blev bebygget i løbet af 1700-tallet; omkring år 1800 stod også denne side udfyldt af huse ned til Strandgade, og først da var det spinkle rum for alvor groet fast på byens krop. Stykket efter Strandgade er fra 1840–1890.

Ligesom gaden gjorde det i århundreder, be- fandt beboerne sig på byens yderste rand – dag- lejere, søfolk, fiskere, livsarne og fattige. Hu- sene var små tre- eller firefagsbygninger og leje- boder med tilhørende smalle grundstrimler ned til stranden. Endnu for hundrede år siden lå fa- caderne lave og forknytte, som det ses på billedet – et stykke klassisk fotokunst.

De nye huse efter Strandgade opførtes i grundmur; i den ældre del af Ramsherred var bygningerne af bindingsværk, ligesom den øv- rige by før 1840. Mellem 1840 og 1910 fik de fle- ste af dem gadefacaden pillet ud og erstattet af en ny i grundmur. Senere blev det bagsidernes tur, og boligen måtte ofte udvides med kvistetage og sidebygning.

Ramsherred bærer bemærkelsesværdig in- takt på den høje alder, men det spinkle gaderum er sårbart og kræver en særlig opmærksomhed i vedligeholdelsen. Det samme gælder for Strandgade, hvis rum minder om Ramsherreds, men er betydeligt yngre.

Yderst t.v. ses Ramsherred 25, t.h. nr. 18 og 20 med fælles gadedør og overkalket bindings- værk. Ramsherred 22 ved siden af var tidligere

en boligparcel på tre fag af den fritstående hus- længe Ramsherred 18–22. Her ligger parcellen sammenbygget med det tidligere forhus på Vin- kældergade 21 – en situation som kun fandtes mellem 1884–1893: ejeren af de to huse var snedker Frits Poulsen; han byggede dem sam- men i 1884 og havde værksted i nr. 22. Den an- den del, som han overtog efter sin far, nedrev snedkeren i 1893 og rejste i stedet det nuvæ- rende hus på Vinkældergade 21.

Blindestræde

Blindestræde blev inddraget i byen før man næsten vidste af det; i løbet af 1841–42 var hele nordsiden opført fra Nørregade til Rams- herred. Det var fire næsten sammenstødende huslængder med adskillige boligparceller i hver. Bygningerne stod trappede på det vestfaldende terræn, med halvvalmede langtage, kalkede fa- cader, optrukne gesimser, røde tegl og skor- stensvrimmel. Skillevæggene var af bindings- værk, for at grundmure startede først i disse år.

Allerede da professor Peder Hansen Resen af- tegnede Rudkøbing omkring 1670, lå strædet hen over bymarken – uden bebyggelse og uden anden mening, end at forbinde Ramsherreds ud- løb i marken med Nørreporten. Daglejerne i Ramsherred brugte det til og fra arbejde; til nøds kunne man køre her, men brolægning var der slet ikke tale om. Iøvrigt fortæller navnet »Blindestræde«, hvad det drejede sig om, for det endte nede ved Ramsherred, og det var det samme som blindt.

Men de nye tider kom til Rudkøbing i 1840-

Fig.22. *Blindestræde* 1890.

erne, foretagsomheden fik frie tøjler, og det gik meget stærkt i disse år. Nu var der behov for mange boliger til de nye arbejdere, som søgte ind til nyindustrier og foretagender. Der var tale om folk med en vis håndværksmæssig oplæring, smede, skomagere, snedkere, mange søfolk.

Strædet løb lige ned til stranden, som det ses på billedet fra sommeren 1890. Oppe fra Nørregade virkede Blindestræde som en rigtig bygade med sammenhængende bebyggelse og et blik ud over øhavets blå med Siø og Tåsinge i bunden. Men det var et lyst og åbent gaderum, for hele sydsiden ind mod byen lå ubebygget, bortset fra fattiggården nede ved Ramsherred (1846). Beboerne kunne se op og tage pejling på kirketårnet og bymøllen. Det var den nye bys randbebyggelse – et arbejderkvarter. Blindestræde fik navneforandring i 1898 til Strandgade.

Grønnegade

Grønnegade var den betydeligste af Nørregades forbindelseslinier til det sted en hovedgade skulle ende; Sidsel Bagergade ledte ad omveje dertil, den forbandt blot de to hovedgader, og ingen drømte om fra Nørregade at køre ad Vinkældergade via Ramsherred til skibsbroen eller Torvet: Ramsherred var ikke beregnet til gennemrejse, den kom man fra og vendte tilbage til af fødsel. Grønnegade var tidligere ret ubebygget og adskilligt bredere. Stykket mellem rådhuset og Smedegade t.v. i billedet blev bebygget efter Svenskekrigene (1657–1660); kirkegårdshegnet løb et stykke bag den nuværende facadelinie. Det karnapbyggede hus,

Grønnegade 3 med bagerkringlen, er sandsynligvis et af de oprindelige huse fra tiden, da denne del af gaden blev bebygget for første gang.

Mellem Smedegade og Vinkældergade lå en stor trelænget købmandsgård, som kom ud af drift under Napoleonskrigen i begyndelsen af 1800-tallet, efter at have skiftet hænder i en fart et par gange. Gårdbesidderen forsøgte forgæves at komme af med spekulationsgenstanden, men det lykkedes først at få den solgt til boligparceller på en offentlig auktion i november 1823. Dele af sidelængen i Smedegade og lidt af forhuset i Grønnegade findes stadig bevaret.

Overfor på Nørregadehjørnet lå også en stor gård, som led samme skæbne at blive udstykket, men iøvrigt var der blot et par småhuse på denne side af gaden. Indløbet lå med andre ord flankeret af to store gårde, og et par store bygninger flankerede også udløbet: Rådhuset på den ene side, på det modsatte hjørne havde greverne Ahlefeldt-Laurvig i 1700-tallet et svært kornmagasin i to stokværk. Her stod det som et monument over godsdrift og adel blandt byens huse. De nuværende bygninger er alle fra 1800-tallets sidste halvdel. Facadelinien blev reguleret et par meter frem i gaden ved den lejlighed, og også den modsatte sides facadelinie blev reguleret.

Gaden er således fuld af blandede kulturindtryk og forskellige stilpræg, spændende over 200 års byggeskik og ejendomsudvikling, for efter 1. verdenskrig er der ikke blevet bygget i gaden. Da billedet blev taget mellem 1901 og 1904, var rummet endnu sammenbundet af brolægningens diffuse flade.

Fig.23. Grønnegade set fra Torvet mellem 1901 og 1904.

Østergade 7

Østergade 7 er et af byens ældste grundmurede storborgerhuse, opført i 1847 af købmand Hans Peter Seyer; en solid bygning med fast fagtakt, indfattede fag, hovedgesims med buefrise (ligesom rådhuset) og tag af sorte tegl. På den tid var næsten alle byens huse blot i én etage, så købmanden havde frit udsyn op mod Torvet og kirken og ud over købstadsmarken. Men snart kom flere i højden.

Seyer kom fra beskedne kår; han fødtes 1819 og voksede op i Brogade 20 – et hus som blev nedrevet i 1895. Faderen var skipper; sønnen kom i handelslære hos købmand Jacobsen i Østergade 7 – en af byens store nye købmænd,

Fig. 24.
Østergade 7,
ca. 1875.

som havde arbejdet sig op fra ingenting her ved indgangen til de nye tider. Efter endt læretid, købmandens død og enkens ditto (1843), overtog Seyer købmandsgården, løste borgerskab som købmand og slog sig op.

Knap et år efter overtagelsen fremlagde han sine planer for bygningskommissionen og byrådet, der var indkaldt til lejligheden, om at bygge et pragthus på Trianglen. Det skulle blive et af byens helt store borgerhuse i fuld grundmur og to etager. Hvis bygherren skulle finde det hensigtsmæssigt og til prydelse for bygningen, forbeholdt han sig ret til at opføre en portal over indgangspartiet midt på facaden med kælderne gange og gelænderværk på hver side. Bygningen ville blive trukket tilbage i forhold til det gamle forhus, som sprang ud på gaden og generede trafikken mellem Østergade og Nørregade. For det stykke grund, der gik fra til gade, ville han kun tage en besked en beregning.

Seyer var i sit es og tog byen med storm. Alle var begejstrede og lod ham bygge, især fordi nybygningen sikrede en uhindret passage mellem hovedstrøgene, og det ville aldeles ikke være til hinder for trafikken, om en portal til prydelse for bygningen blev sat op. Det med portalen på facaden var noget den unge købmand havde forbeholdt sig ret til selv at beslutte, og da det kom til stykket, blev det ikke til noget. Seyer var ugift, levede livet og gjorde det stærkt. I et årti holdt han sig som et stjerneskrud på byens himmel. Finansieringen af byggeriet og af sin livsførelse klarede han efter sigende ved at udstykke grunde i Ørstedsgade – det nye velhaverkvarter, som anlagdes på denne tid. Men til sidst gik det galt; han måtte træde ud af byrådet efter en strid

med borgerrepræsentationen i sygehussagen, forretningen gik op i fugerne, og året efter gik han fallit. I København, hvor han søgte hen, ville ingen rigtig kendes ved fallenten; han kom i gældsføngsel i 1866 og måtte emigrere året efter til Staterne. Nogle år senere fortæller Seyer i et brev, at han var holdt op med at drikke og arbejdede på jernbanen over prærien. Men efter hvad man ved, gik han alligevel til bunds og endte sit liv i en vejgrøft som vagabond.

Sådan fortælles der i kort opbyggelighed om bygherren. Hans forhus i Rudkøbing er et imponerende pionerhus – et af byens tidligste, højklassicistiske borgerhuse, og måske dens mest stilrene. Det ses her i det oprindelige udseende på et fotografi fra ca. 1875.

Hvad skete der med byen? Den løb igennem nybyggertiden og var færdig kort før århundredskiftet. To præg stod solidt i den: Planen og bygningerne; to bevægelser mod menneskelig mangfoldighed: Fra klan og stammeland til rige, fra rige til verden; fra bondevare og købmandshandel til mangfoldigheden af ydelser over pengenes og cirkulationens glidende mellemlid. I den første rejstes byens plan og sjæl, i den anden blev den omklædt til en ny tid. I den ene udlagdes det middelalderlige bebyggelsesbillede som et slør over landet, i den næste var det verden, som gav sig på vej til at blive en by.

Sliddet

Rudkøbing er en usædvanlig by; uden forlegenhed beretter den med sin plan og krop om 800–900 års kulturhistorie: Det er en lille

handelsplads fra den tidligste middelalder, tilstået hævdsret og særstilling som købstad af den kongemagt, som samlede riget, styrede og udnyttede, og var i generationer befolket af købmænd, håndværkere og daglejere – for her kunne man erhverve retten til handelen over havet og oplandsbøndernes betjening, løse borgerskab hos byens råd som håndværker eller skipper, eller leve i dens indre.

Da alting var anlagt og sat i ret og skel, forblev det stabilt i århundreder. Bysamfundet beholdt sin plan gennem tiderne; det var i en lang dønning.

Men mødet med de nye tider rejste nye horisonter. Byplanen var der, den beholdt man, bygningsmassen omsattes til grundmur i en fart, gik i højden over butikernes trængsel om bymidten og bredte sig ud til siderne. Da det hele var overstået kort før århundredskiftet, stod byen forsvarligt lagt ud og omklædt til købstadsklassicisme. Den gamle bys nyindrettede rum var klare og smukke, nåede byens fotografer at optage; deres stemningspræg blev eksponeret igen og igen.

Nu har rummene tabt i klarhed og trænger til at blive afrenset. At vedligeholde en by som en kulturhistorisk genstand er principielt ikke forskelligt fra at vedligeholde vore andre livsrum, og skaderne er de gammelkendte. For byen er biltrafik en katastrofe. Kørebanen adskiller rummets sider fra hinanden, belysningsanlæg og skilterregulering gør dem usigtbare og orienteringsfattige. Udhuling af karreer til parkeringspladser, nedrivning af huse til fra- og tilkørsler, støjtaket, ringe luft, gaderum fyldt med biler.

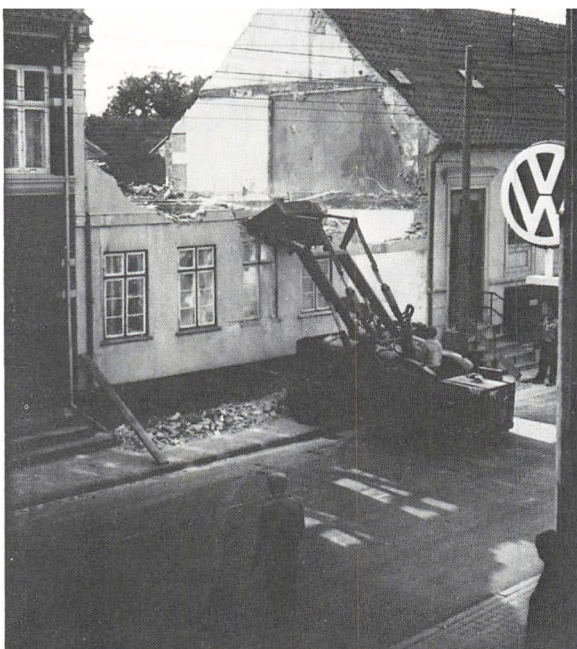

Fig.25. Ørstedsgade 11 under nedrivning i 1963.

I Rudkøbing, som alle andre steder i landet, hvor gaderummene udlagdes til kørebane, rev butikkerne sig fri fra prægnet på de bygninger, der huser dem, og skabte deres eget univers – ofte stærkt råbende i gaderummet, hvad der også synes nødvendigt for at komme til orde i forvirringen.

Sammen med brugen af ringere byggematerialer i vedligeholdelsen er det traditionelle skader. Indsatsen mod dem er enkel; men meningen med byen har skiftet efter afviklingen af de horisonter, som holdt den sammen, og dét er en trussel. I det grænseland, hvor nye er ved at blive skabt, fortaber byens kulturhistorie sig.

Kilder:

- Begtrup, Gregers: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. København 1806.
- Jensen, Jørgen Elsø: Historiske gårde og huse på Strynø. Nationalmuseet 1984.
- Jensen, Jørgen Elsø: Historiske huse og gårde i Rudkøbing. Nationalmuseet 1987.
- Kiilsgaard, Chr.: Rudkøbing. Topografi og Bystyre. Rudkøbing 1947–1970.
- Matthiessen, Hugo: Gamle Gader. København 1948.
- Larsen, Hans, Mortensøn, Ole og Møllerup, Jens: En købmandsgård gennem 200 år. Rudkøbing 1982.
- Olsen, Gunnar: De Danske Købstæder gennem Tiderne. København 1943.

FORRETNINGER OG HÅNDVÆRK

Af Helle Ravn

I gennem hele dette århundrede er der sket store ændringer med Rudkøbing bys handel og håndværk. Mange fag og forretningstyper er de samme, mens andre er forsvundet og atter andre er dukket op. Samtidig er der sket nogle markante skift med hensyn til, hvor i byen de forskellige erhverv er og har været beliggende.

I denne artikel vil et enkelt aspekt af håndværk og detailhandel blive taget frem af helheden, nemlig forretningernes og håndværkernes indbyrdes placering i byen og ændringer heraf i dette århundrede.

For nogle fags vedkommende såsom bager og slagter havde man meget større pladsbehov tidligere end i dag. Dette, huslejens størrelse, forretningernes karakter og flere andre faktorer har været af betydning for, hvor i byen en forretning eller et værksted er blevet placeret.

Købstaden var førhen det sted, hvor handel og håndværk var samlet. Udenfor købstaden måtte der ifølge Christian V's danske lov kun forekomme få håndværk: »*Ingen Haandværksmand maa boe på Landsbyen, undtagen Grovsmede, Tømremænd, Bødkere, Teglbrændere, Pottemagere, som gjøre sorte Potter, Hjulmænd, Murmestre, Skindere, Vævere og de Skomagere, som sye Bønderskoe.*«

I 1857 blev købstadsprivilegierne ophævet og

Næringsloven vedtaget. De to hovedspørgsmål i Næringsloven var ophævelsen af laugstvangen og landdistrikternes ligestilling med købstæderne. Det betød, at der efter en periode måtte drives handel og håndværk overalt, og at en mester nu frit måtte nedsætte sig. Førhen havde der kun måttet nedsætte sig nye mestre, såfremt der var et ledigt »embede« i en by.

Næringsloven resulterede derfor i, at der i de næste tiår startede mange nye mestre, og der opstod mange forretninger. Der blev i en årække alt for mange indenfor en del fag, og i resten af århundredet var der et stigende antal tvangsauktioner. I det første tiår efter Næringslovens indførelse, var der kun fire tvangsauktioner i Rudkøbing by, og der blev stadig oprettet en række nye foretagender. I perioden 1870–1879 steg antallet af tvangsauktioner til otte. I tiårsperioden 1880–1889 steg antallet eksplosivt, da var der 20 tvangsauktioner i Rudkøbing, og i århundredets sidste tiår var der hele 29 tvangsauktioner.

Tallene taler deres tydelige sprog om de mange foretagender, der optimistisk startede, men som ikke kunne klare sig. Godt nok steg folketallet også jævnt i perioden (fra 2719 i 1860, til 3484 i 1890 og 3713 i 1912), men alligevel stod efterspørgslen ikke i forhold til det til-

bud der var. I samme periode opstod ligeledes en del småindustrier, men fælles for industri, håndværk og handel var, at man især producerede og betjente et lokalt og derfor begrænset marked.

I slutningen af 1800-tallet var der en specialisering, således at der kom flere og flere forretninger, hvor man ikke selv producerede varerne men i stedet gik over til at forhandle varer, der blev købt ind fra ikke-lokale fabrikanter.

I begyndelsen af dette århundrede var der i Rudkøbing ialt 156 selvstændige håndværkere og 87 forretninger. I begyndelsen af 1987 er der 65 selvstændige håndværkere og 72 forretninger. Det vil sige, at der i løbet af dette århundrede er sket mere end en halvering af antallet af selvstændige håndværkere. I antallet af forretninger er der også sket et fald, men det er ikke nær så markant. Indenfor hver af disse grupper er der imidlertid sket store forandringer, og hermed er der også sket forskydninger i, hvor de forskellige virksomheder fortrinsvis er beliggende.

Håndværkere fremstiller en vare eller en tjenesteydelse, som de afsætter fra udsalg i egen butik eller på bestilling fra kunden. De afsætter produkterne til et relativt lille marked med en velafgrænset og veldefineret kundekreds. Til forskel herfra afsættes industriel produktion til en ukendt kundekreds og uden speciel tilpasning til kundens ønsker.

Med forretninger menes i denne artikel steder, hvor der er handel af ikke selv fremstillede varer, og hvor varerne købes hjem, sædvanligvis fra en industriel produktion. Forretninger indstiller principielt sin handel til en ukendt men

veldefineret kundekreds, men i så lille en købstad som Rudkøbing kender den forretningsdrivende de fleste af sine kunder.

I det følgende vil ordet *butik* blive anvendt i forbindelse med en håndværkers salg af varer, og ordet *forretning* vil blive anvendt, når det drejer sig om hjemkøbte varer.

De næringsdrivendes kundekreds i Rudkøbing har altid været særdeles velafgrænset. Man har i første række haft byens borgere som kunder, og oplandet har bestået af hele øens befolkning. Først med bilismen og endnu væsentligere Langelandsbroens bygning er der sket omrokeringer i handelsmønstrene og dermed i kundekredsen. Dels kører mange mennesker »over broen« for at købe ind i butikcentre i Svendborg og Odense, og dels er turismen steget betydeligt, så der om sommeren er en kundekreds fra et ikke naturligt opland. På den ene side har bilismen derfor reduceret den naturlige kundekreds, på den anden side har den bragt en anden kundekreds til øen.

Håndværkere i 1909

I 1909 fordelte håndværkerne i Rudkøbing sig med 45 bygningshåndværkere, 50 håndværkere der arbejdede med forskellige former for beklædning, 17 der havde med fødevarer at gøre, 4 håndværksmestre der havde med transport at gøre, og endelig var der 40 af forskellige slags.

Bygningshåndværkerne var 12 snedkere, 6 murere, 8 smede, 5 tømrere og 7 malere. Der var 2 blikkenslagere og 2 glarmestre, og en fra hvert

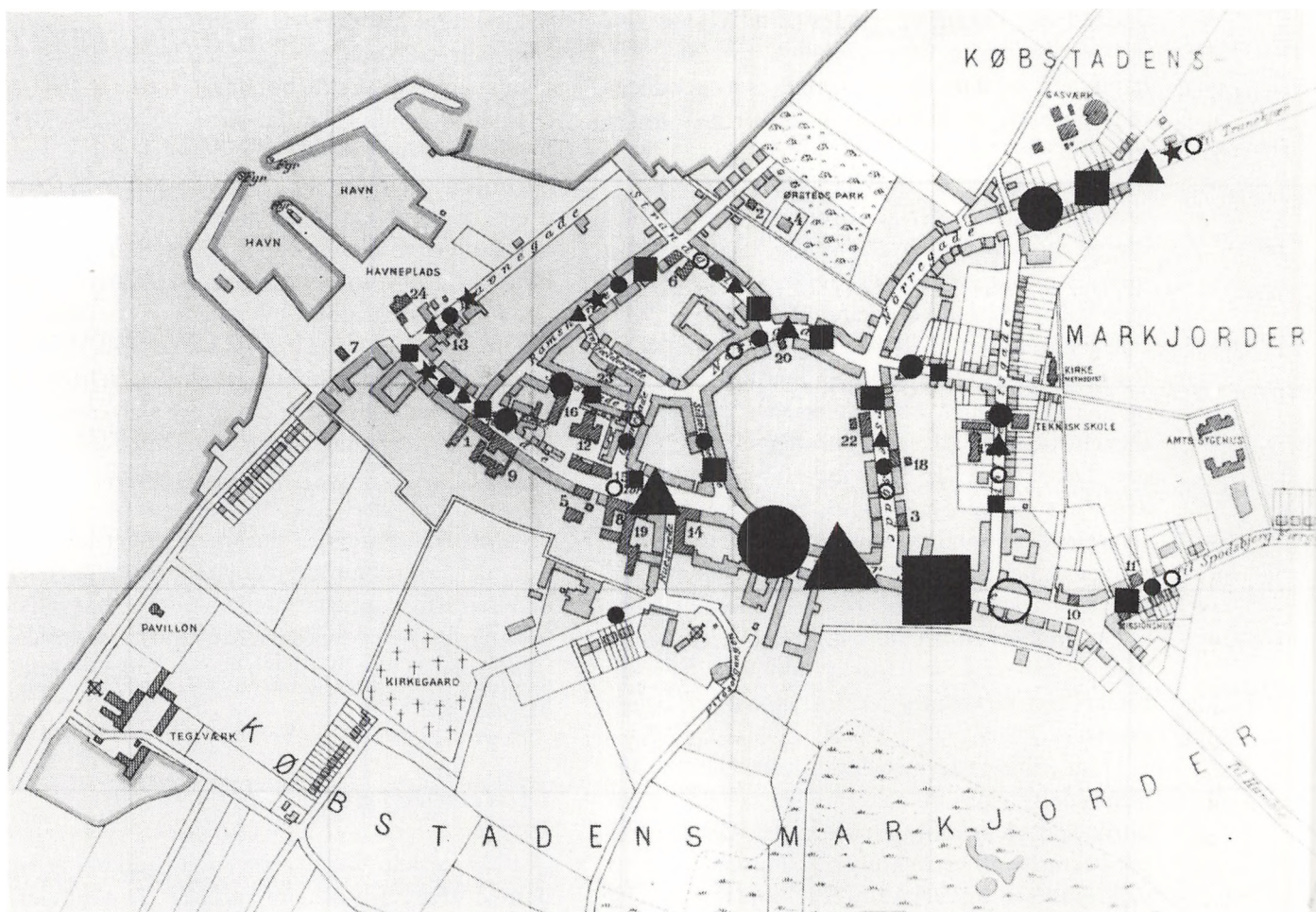

Fig.26. Håndværksmestre i Rudkøbing 1909.

Signaturens størrelse angiver antallet:

● 1-2

● 3-4

● 5-6

● 7-8

● 9-10

● 11-12

● 13-14

Signaturens form angiver: ● bygningshåndværkere ■ beklædningshåndværkere ○ fødevareproduktion ★ transport-håndværkere ▲ diverse.

følgende fag: stenhugger, elektriker (der blev først indlagt elektricitet i Rudkøbing i 1910!) og endelig en skorstensfejer.

Indenfor fremstilling af beklædning var der 16 skomagere, 16 skræddere, 8 træskomagere, 4 vævere, 3 bundtmagere, 2 farvere og 1 handske-mager. Det meget store antal af skomagere og træskomagere siger, at der må have været tale om meget små værksteder. Flere af disse har givetvis ikke engang kunnet ernære familien, men man har måttet supplere med bierhverv.

I fødevaregruppen var der 10 slagtere og 7 bagere. Flere af slagterne havde eget slagtehus og havde således brug for megen udenomsplads. Hvor stor forskel der kunne være, kan man se i folketællingen fra 1904. I Nørregade boede slagtermester Danielsen. Hans husstand bestod af mand og kone, en voksen datter, en søn der var lærling, to slagtersvende og en ung pige. På Nørrebro boede en enlig kvinde med tre børn, der ernærede sig ved at have udsalg af slagteraffald – samt, som supplement, linnedsyning.

Datidens transportformer afspejler sig i, at der var 2 sejlmagere, 1 skibsbygger samt 1 karetmager. Endvidere var der 5 urmagere, 4 frisører, 4 cykelsmede, 2 bogbindere, 2 fotografer, 2 guldsmede og 1 pottemager.

Førhen eksisterede mange håndværksfag, som i dag er forsvundet fra Rudkøbing. Fra 1909 drejer det sig om 6 sadelmagere, 6 trædrejere, 2 garvere, 2 bødkere, 1 kobbersmed og 1 reb-slager.

På fig. 26 ses hvorledes de forskellige grupper fordeler sig i byens gader. Håndværkerne koncentrerer især i Østergade og på Nørrebro. Men selv om der er nogenlunde samme antal i hver af

disse to gader, og der ydermere er næsten samme antal af såvel beklædnings- som bygningshåndværkere, fordeler de sig forskelligt med hensyn til fag. Det er glarmester, blikkenslagere og et par snedkere, der hører hjemme i Østergade, mens der på Nørrebro især er smede, murere og tømrere. For beklædningens vedkommende er det helt udpræget de små virksomheder, der er beliggende på Nørrebro og de meget større i Østergade.

Generelt kan man sige, at det var de små enmandsbetjente værksteder, der var beliggende i gader som Nørrebro og Ramsherred. Her var huslejen lav, og man kunne have såvel et lille værksted som bolig i samme hus. De større værksteder med tilhørende udsalg lå på byens hovedstrøg (Østergade). Dog kunne der også ligge mindre værksteder i side- og bagbygninger i Østergade.

I byen er der kun dukket to nye fag op; fotografen og cykelsmeden indvarsler den moderne tid. På Nørrebro lå byens største cykelsmedie, ejet af P. Kellgreen, der oprindeligt havde været skibstømrer, men som af interesse for det nye en overgang havde slået sig på symaskiner og senere på cykler.

Forretninger i 1909

De 87 forretninger der var i byen i 1909, var som håndværksvirksomhederne af meget forskellig størrelse, rækkende fra de store købmandsgårde med butik, pakhus og mange mennesker, til enkernes små urtekræmmerforretninger. Fødevareforretningerne var således også

Fig.27. Cykelfabrikant Kellgreens familie udenfor deres hus, Nørrebro 139 i 1902. Kellgreen fremstillede cykler af mærket Hermes. Her ses en stor del af familien med mange forskelligartede cykler. Bemærk 2-personers cyklen i midten.

langt den største gruppe af forretninger, og der var ialt 30 kolonial-, urtekræmmer-, delikatesse- og fiskeforretninger.

I gruppen med beklædning var der 11 forretninger med dame- eller herretøj. Der var 8 manufakturhandler, de handlede især med metervarer, men solgte også forskellige former for færdige beklædningsgenstande, især undertøj. Flere af dem var store som Jens Winthers forretning i Østergade (nu Barchager) og Richard Langes på Torvet. Sidstnævnte ophørte i 1986. Endvidere skal nævnes Ed. Lucas i Sidsel Ba-

gersgade. Han havde en lille forretning, men solgte rundt omkring på landet og var en meget markant skikkelse. Endelig var der 1 tricotageforretning.

I gruppen »diverse« på fig. 28 er der ialt 29 forretninger. Over halvdelen heraf – 17 ialt – var restaurationer, gæstgiverier og værtshuse! Der var 3 pengeinstitutter, 5 tobakshandler, 2 boghandler, 1 apotek og 1 broderihandel. Denne gruppe af specialforretninger var – når der ses bort fra værtshusene – forretninger der i lige så høj grad betjente landboerne som byens borge-

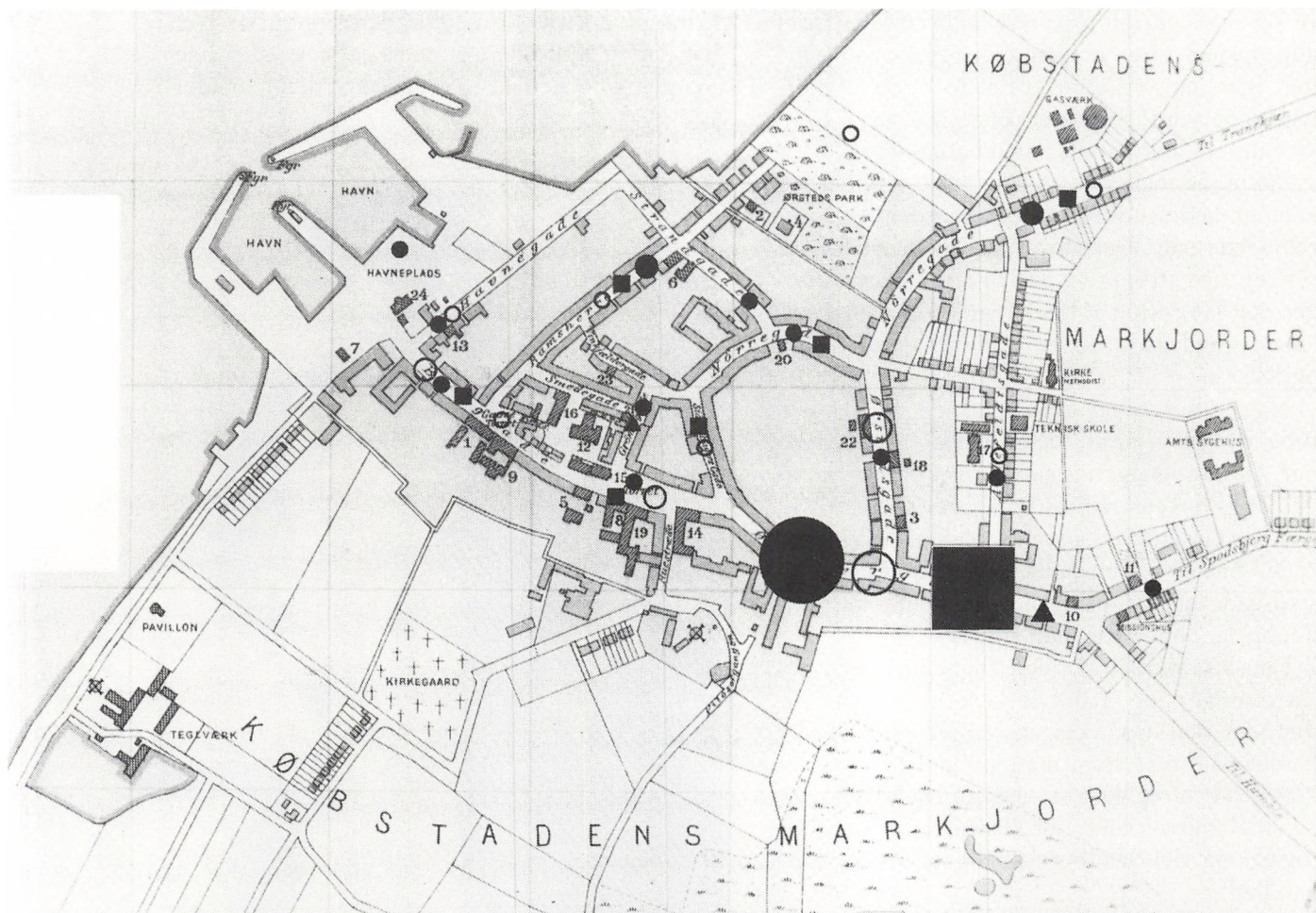

Fig.28. Forretninger i Rudkøbing 1909.
 Signaturens størrelse angiver antallet:

● 1-2

● 3-4

● 5-6

● 7-8

● 9-10

● 11-12

● 13-14

Signaturens form angiver: ● fødevarer ■ beklædning ▲ boligudstyr ○ diverse.

re, og de lå centralt placeret i byens midte. De er alle opstået efter at pengeøkonomien er slået helt igennem, og efter at de større købmændsgårdes betydning er dalet. Endelig er der 5 isenkræmmere, der handler med boligudstyr.

På fig. 28 tegner sig et helt tydeligt billede af, at langt de fleste af byens forretninger var placeret i Østergade. Derudover har der været forretninger med strøgpræg på Torvet. De forretninger, der lå i resten af byen, var små og forhandlede dagligdags fornødenheder såsom urtekram og fisk.

Næst efter fødevarerforretningerne var den type, der var flest af, værtshuse og restauranter. De var beliggende spredt over hele byen såvel langs hovedstrøget Østergade, Torvet, Brogade og Gåsetorvet, som i Ramsherred, Havnegade, Sidsel Bagergade, Ahlefeldtsgade, Ørstedsgade og på Nørrebro. Brændevinen var billig, og det benyttede man sig af!

Den største del af byens handel foregik fra forretninger og håndværkernes værksteder, men det skal også nævnes, at der var en livlig handel på torvet, hvor man kunne købe forskellige friske varer. Det var især oplandets bønder og småhåndværkere, der afsatte deres varer på torvet, og det var især dagligvarer, der blev handlet her.

Til tider kunne man dog også købe udenøsvarer. Således annonceredes det i aviserne, når der kom en skibsladning bornholmske pottemagervarer til øen. Somme tider blev de solgt fra torvet, somme tider direkte fra skibssiden.

Endelig var der også omkringgående sælgere. Således blev der solgt frisk brød i Rudkøbing og den nærmeste omegn af brødkoner, der gik om-

kring fra dør til dør med brød i store kurve. Det har været almindeligt i hele landet, at enlige kvinder solgte friskt hvedebrød på denne måde.

Fig. 29. En hvedekone er her blevet fotograferet med sin brødkurv over armen. Hun gik omkring og solgte brød for bager Heide i begyndelsen af 1900-tallet. Så vidt vides er dette det eneste eksisterende fotografi af en omkringvandrende hvedekone. Hun blev kaldt »Marie Slof« men hed Marie Larsen.

Håndværkere i 1987

Fra 1909 til 1987 er antallet af håndværkere reduceret drastisk i Rudkøbing fra 156 til 65. Disse håndværkere fordeler sig i 1987 med 18 bygningshåndværkere, 3 håndværkere der arbejder med forskellige former for beklædning, 4 der har med fødevarer at gøre, 12 der har med transport at gøre og endelig 28 af forskellig slags.

Bygningshåndværkerne er 2 snedkere, 1 smed, 3 murere, 3 tømrere og 2 malere. Der er 2 blikkenslagere, 1 glarmester, 1 skorstensfejer, 2 elektrikere og 1 gulvlægger. I denne gruppe er der sket en reduktion fra 45 til 18. Dette er udtryk for, at der er mindre byggeri i dag end tidligere, for mere rationelt byggearbejde og for byggeri der bliver udført af håndværkere uden for øen.

Indenfor gruppen af håndværkere der fremstiller beklædning, er der nu kun 3 tilbage – til forskel fra de 50 der var i begyndelsen af århundredet. Der er 2 skræddere og 1 skomager. At denne gruppe nu næsten er helt væk skyldes, at praktisk taget al beklædning i dag er fabriksfremstillet, og at omsætningen i denne gruppe derfor er blevet overført til forretninger, der handler med tøj. Endvidere må det også ses i lyset af, at mange dårligt stillede og enlige havde fremstilling og reparation af tøj og fodtøj som deres eneste eksistensmulighed, hvis de ikke skulle gå på fattighjælp.

I fødevarergruppen er der i dag kun 2 slagtere og 2 bagere. Også her er der et stort fald. Reduktionen har flere årsager, bl. a. at handelsmønste-

ret er blevet lagt fundamentalt om fra små butikker til centraliserede supermarkeder. Endvidere var 4 af bagerierne i 1909 hjemmebagerier – det vil sige bagerier hvor en person – gerne en kvinde – havde åbnet et lille bageri uden at være udlært bager. Dette var, som med fremstillingen af beklædning, også én af de muligheder en enlig kvinde havde for at ernære sig selv og sine børn.

Transportgruppen er i modsætning til de forrige grupper blevet forøget, idet der er 4 bådebyggere og 9 autoværksteder. I dette ses tydeligt den stærkt øgede samfærdsel, der opstod med bilismen. Endvidere udnytter bådebyggerne byens gamle ekspertise og placeringen ved vandet.

Endelig er der håndværkere af forskellige slags, hvoraf der er 2 urmagere, 4 herrefrisører, 3 cykelsmede, 1 bogbinder, 2 fotografer, 2 guldsmede og 1 keramiker. Endvidere er der opstået en del nye fag. Der er 4 radioværksteder og -butikker, 3 optikere, 5 damefrisører, 1 dekoratør, 1 værktøjsliber og 1 møbelpolstrer. Sidstnævnte kan dog også have eksisteret i 1909, i givet fald under betegnelsen sadelmager.

Når man ser på, hvor stor tilbagegang der har været i håndværksfagene, er det bemærkelsesværdigt, at der kun har været ringe tilbagegang i en lang række af de mindre fag. Det viser, at der også i dag er et behov for disse specielle fag, også i en så lille by som Rudkøbing.

På fig. 30 hvor håndværkernes placering i 1987 ses, er der en meget stærk koncentration af netop disse nye håndværk og små specialiserede håndværk i Østergade. Samtidig ligger der dog også mange fra denne gruppe spredt rundt i byen. I det hele taget får vi en meget større geo-

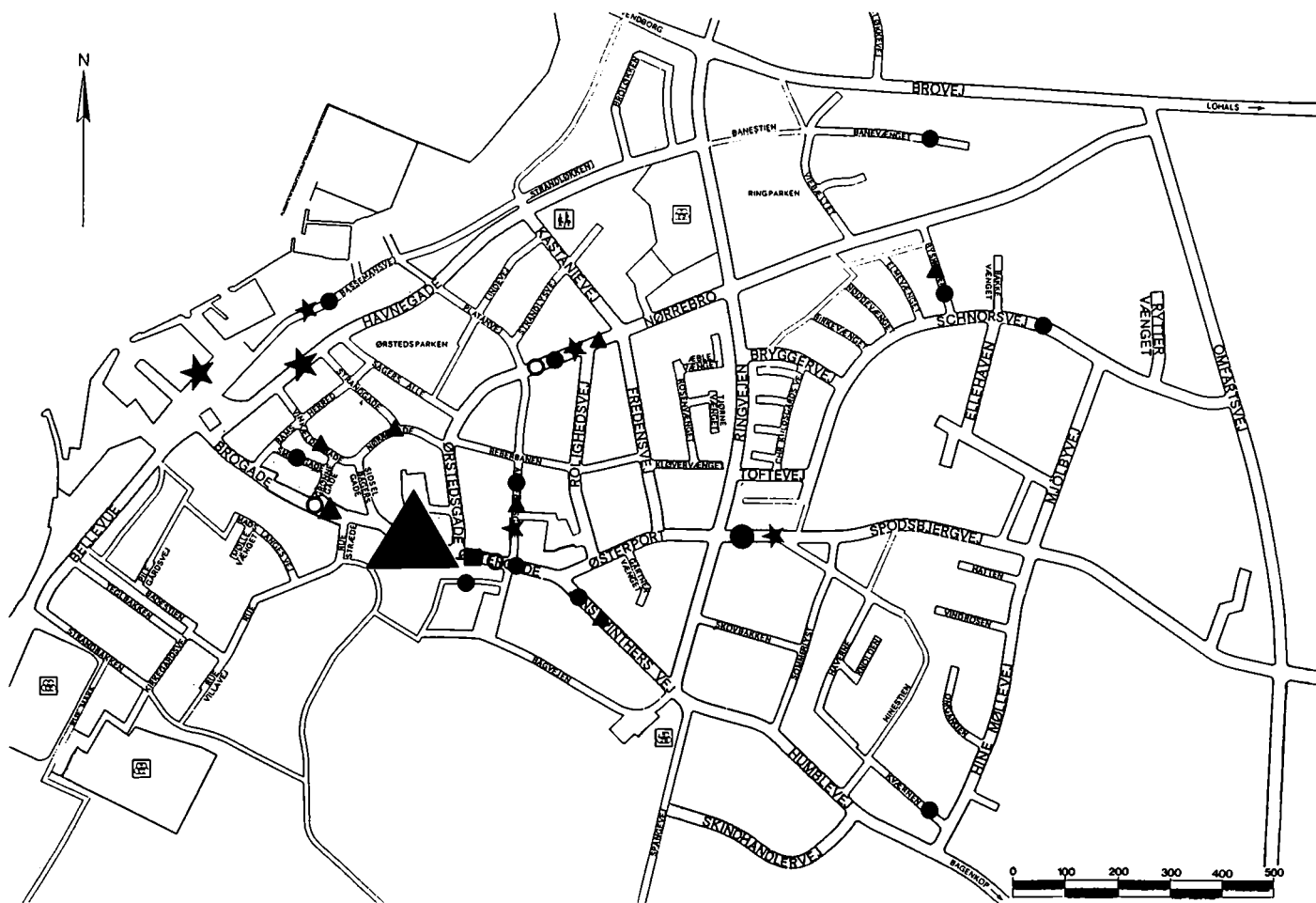

Fig.30. Håndværksmestre i Rudkøbing 1987.

Signaturens størrelse angiver antallet:

● 1-2

● 3-4

● 5-6

● 7-8

● 9-10

● 11-12

● 13-14

Signaturens form angiver: ● bygningshåndværkere ■ beklædningshåndværkere ○ fødevareproduktion ★ transport-
håndværkere ▲ diverse.

grafisk spredning af håndværkerne. De og deres værksteder er ikke blevet inde i byen, men er rykket ud i de nybyggede kvarterer, efterhånden som byen er ekspanderet. Det er foregået ved placering af værksteder i industriområdet eller ved at håndværkere, for hvem det har været muligt, har flyttet deres værksteder ud i de nybyggede parcelhuse. Endvidere er der sket det, at Nørrebro, der førhen havde et næsten lige så stort antal håndværkere som Østergade, kun har meget få håndværkere tilbage i dag. Det meget drastiske fald på Nørrebro skyldes netop, at de meget små værksteder er forsvundet. Hvor der tidligere var talrige sko- og træskomagere samt skræddere, er der i dag ikke en eneste. Nørrebro er i stedet blevet en udpræget boliggade. På trods af den stærke tilbagegang i håndværkertallet må det konkluderes, at Rudkøbing stadig har et bredt udbud af håndværksvirksomheder, og at der er sket en tilpasning til nutidens behov.

Forretninger i 1987

I modsætning til antallet af håndværkere er der kun sket en mindre tilbagegang i antallet af forretninger fra 1909 til 1987. Hvor der i 1909 var 87 forretninger er antallet af samme faldet til 72. Der er stadig stor forskel på størrelsen af forretningerne i dag, men de mange helt små, der ikke kunne ernære en hel familie, de eksisterer ikke i dag.

I dag udgør fødevarerforretningerne den mindste gruppe forretninger. Der er ialt 11 fødevarerforretninger: 7 koloniale, 1 grønthan-

del, 1 helsekost, 1 ismejeri og 1 kaffeforretning. Kolonialforretningerne rummer meget store forskelle, idet der her også medregnes byens 3 supermarkeder. Det kan være vanskeligt at rubricere dem, idet de sælger mange forskelligartede varer. Brugsen har endog en slagter- og bageriafdeling, hvor der også drives håndværk. Der er i de seneste tiår sket en fuldstændig omstrukturering af mange menneskers indkøbsvaner, og mange foretager en stor del af deres indkøb i meget få men store forretninger. Blandt specialforretningerne er der en helt ny type – helsekosten – og en ældre type der nu næsten er helt forsvundet – ismejeriet.

Der er i dag 17 forretninger, der handler med tøj. Der er en stor udskiftning af disse forretninger, nogle lukker og nye åbner i stadig strøm. Alligevel er antallet næsten identisk med antallet ved århundredets begyndelse, hvor der var 20. I dag er de fordelt med 8 forretninger med dametøj, 4 med herretøj, 2 med børnetøj og 3 skoforretninger.

Udstyr til boligen er i dag en meget større artikel end tidligere, idet der er 12 forretninger, der sælger boligudstyr. Der er 3 møbelforretninger, 2 farvehandler, 3 antikvitetsforretninger, 2 forretninger med sengeudstyr samt 2 isenkramforretninger.

I løbet af århundredet er der dukket forretninger op, der handler med lædervarer, tobak og fotoartikler. Endvidere er der kommet dyrehandel, materialhandel, møntvaskeri og renseri. Af alle disse findes der kun 1 af hver slags. Endvidere er der kommet 2 legetøjsforretninger og 5 kiosker.

Til gengæld er antallet det samme af følgen-

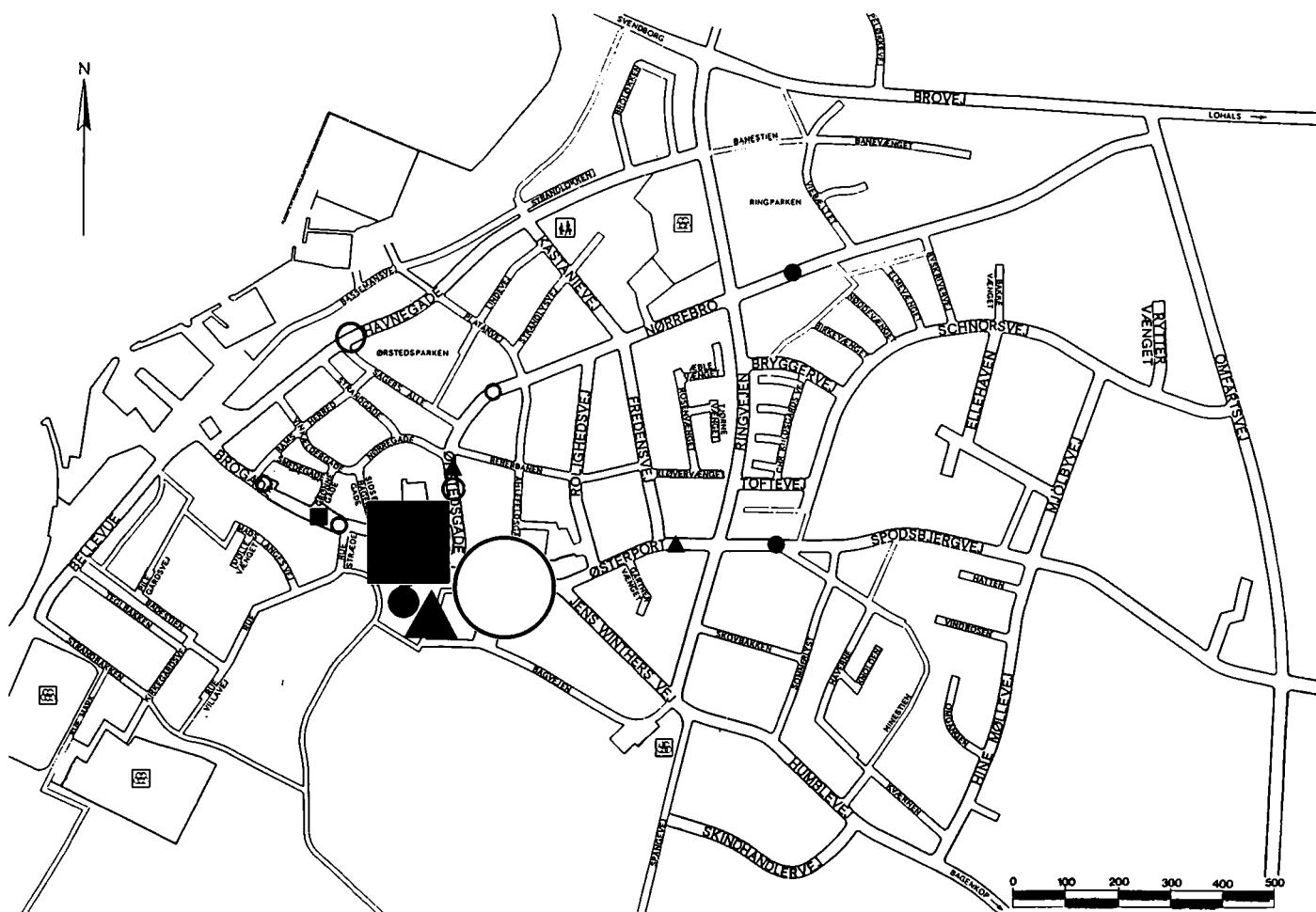

Fig.31. Forretninger i Rudkøbing 1987.
 Signaturens størrelse angiver antallet:

● 1-2

● 3-4

● 5-6

● 7-8

● 9-10

● 11-12

● 13-14

Signaturens form angiver: ● fødevarer ■ beklædning ▲ boligudstyr ○ diverse.

de: boghandlere (2) og pengeinstitutter (3).

Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at antallet af restaurationer og værtshuse ikke er faldet ret meget. Der er i dag 13 mod tidligere 17. En tankevækkende overensstemmelse når man tænker på, at århundredets begyndelse almindeligvis omtales som en periode med megen druk. Det store antal i dag kan måske skyldes en ændring i mønsteret for vores måde at være sammen på. Nye skikke viser sig også: grillbarer og et enkelt diskotek.

I dag er Rudkøbings forretningsstrøg helt koncentreret omkring Torvet og Østergade, og der er kun ganske få forretninger andre steder. Der er ikke sket en spredning i forbindelse med udbygningen af byens parcelhuskvarterer. Med

bilismen har det ikke længere den helt store betydning, at man skal lidt længere for at handle.

I det foregående er det vist, hvorledes antallet og beliggenheden for Rudkøbings handlende og håndværkere har ændret sig igennem dette århundrede. Til slut skal trækkes et par andre markante ændringer frem, som ikke kan aflæses af kortene.

I begyndelsen af århundredet var der mange fødevarerforretninger og få i dag. Billedet snyder imidlertid noget, idet der også i dag er mulighed for at handle på andre steder og til andre tider, end lukkeloven egentlig bestemmer. På de fleste benzinstationer kan der købes dagligdags forbrugsvarer, og har man ikke fået handlet ind eller falder vejen forbi for at tanke benzin, ja så er det bekvemt at lægge handelen dér. Ligeledes er der indenfor det sidste år blevet åbnet en døgnkiosk i Rudkøbing. På denne måde har man dels fået nogle forretninger ud ved byens indfaldsvej, og dels er åbningstiden væsentligt forøget.

I dag er der meget færre mennesker beskæftiget i såvel håndværksvirksomheder som i forretninger, end der var i begyndelsen af århundredet. Denne ændring er sket langsomt, og den skyldes flere forskellige ting som mekanisering, rationalisering, færdigafvejede og færdigpakede varer o.s.v. I begyndelsen af århundredet var det ganske almindeligt, at en mester eller en forretningsdrivende havde de ansatte på kost og logi. I bagerierne var det en selvfølge, at lærlingene indgik i husholdet, og de yngste svende og pigen i forretningen gjorde ligeså. Der var bygget værelser – som oftest uopvarmede – til de ansatte, og de spiste sammen med familien, og var for det meste sammen med dem i fritiden.

Fig.32. Husstanden hos bagermester Heide, Østergade, omkring år 1910. Stående i midten fra venstre iført bagertøj: Anton Heide og hans bror Andreas Heide. Begge var på det tidspunkt ansat som lærlinge i forretningen.

Hos bagermestrene havde man kort sagt et udpræget patriarkalsk storhushold. I 1904 bestod bagermester Heides hushold således af bagermesteren og hans kone, deres seks sønner og ene datter i alderen mellem 6 og 15 år, en tjenestepige og to lærlinge. Også hos manufakturhandler Jens Winther, Østergade 25, havde man de ansatte boende. Der var Winther selv, en husholderske, to handelsbetjente og en handelslærling. På første sal boede hans mor sammen med to tjenestepiger. I folketællingen fra 1904 kan man se, hvorledes der på lignende vis var storhushold hos de fleste større næringsdrivende i byen.

Selvom man med nutidens briller næsten ikke satte nogen krav til de ansattes boligforhold, var det alligevel nødvendigt med megen udenomsplads. Når man dertil tillige tænker på, at arbejdsgangen ofte krævede plads, forstår man bedre, at der til mange virksomheder var tilbygninger som til en lille gård. Bageren skulle have udbygninger til stalde til sine heste, der bragte brødet ud, og slagteren skulle have udbygninger til stalde, slagtehus, opbevaring af kød m.m. Der blev derfor ofte opført en del side- og baghuse til ejendommene. En del af disse bygninger kan ses endnu, men er som oftest stærkt forandrede og taget i brug til andre formål. Storhusholdet aftog gradvist i første halvdel af dette århundrede. Omkring 1950 var der kun bagerne, der endnu havde ansatte boende, og her ophørte det også hurtigt.

Således er der sket og sker der til stadighed ændringer i byens næringsliv. Nogle giver sig udslag på bykort som de her viste, mens andre ændringer får størst konsekvens for de implicerede

rede personer. Hvorledes ændringerne vil ske fremover, er det umuligt at forudsige, men man kan håbe, at der til stadighed vil være et udbud af varer og tjenesteydelser, så Rudkøbing kan dække byens og øens behov.

Fig.33. Slagter Jensen havde i mange år slagteri og slagterbutik i ejendommen Østergade 28. Billedet, der er taget i 1987 viser, at der bag den pæne byejeendom findes flere mere simple sidebygninger, der oprindeligt rummede slagteri, stald m.m.

Kilder:

- Dragsbo, Peter: Mennesker og huse i Aabenraa. 1978.
- Ravn, Helle: Der bor en bager. Specialeafhandling, Københavns Universitet 1981.
- Folketællingen 1904.
- Rudkøbing Vejviser 1909.

TRANSPORT

Af Ole Mortensen

Omkring 1900 var Rudkøbing stadigvæk en gammeldags søkøbstad med alt hvad det indebar af søtransport. Persontransporten til søs havde siden dampfærgernes fremkomst gjort store fremskridt. Færgevæsnet var godt udbygget, men netop omkring århundredskiftet var der i Rudkøbing en stærk utilfredshed med det dominerende færageselskab Sydfyenske Dampskipselskab, som besejlede den vigtige rute Svendborg-Rudkøbing-Marstal. Utilfredsheden havde fået en kreds af fremtrædende borgere til at stifte et aktieselskab i 1897 med det formål at besejle ruten Svendborg-Rudkøbing og Nordlangeland. Selskabet fik økonomisk støtte fra byen og havnen og anskaffede en ny damper ved navn »Rudkøbing«. Byrådsdamperen, som den blev døbt, fik imidlertid fra starten hård konkurrence fra Sydfyenske, som satte en damper ind på samme rute med omtrent samme afgangstider. Sydfyenske indkøbte desuden et par nye dampskibe nemlig s/s »A. L. B.« og s/s »Brockenhuus Schack«, som blev sat i fart på ruten. Sydfyenske kunne præstere 4 daglige dobbeltture til såvel Marstal som Svendborg, mens s/s »Rudkøbing« foruden anløb af de langelandske broer Kædeby, Dageløkke og Åsø samt havnen i Lohals kun klarede en daglig tur til Svendborg og retur. Resultatet var at Sydfyenske satte

konkurrenten ud af spillet og i 1907 blev s/s »Rudkøbing« overtaget af Sydfyenske. Dette selskab dominerede totalt passagerfærgetrafikken på Langeland, idet det også besejlede ruten Korsør-Lohals-Rudkøbing med én daglig afgang samt ruten Spodsbjerg-Nakskov ligeledes med én daglig afgang i begge retninger.

På godsbefordringsområdet gik det bedre med det lokale initiativ. Et nyt d/s Langeland fik i 1908 bygget en damper på det nyetablerede stål-skibsbyggeri i Marstal. Det nye skib blev sat i pakfart på København med fast anløb af Rudkøbing, Marstal og Bagenkop, trods forventet konkurrence med D.F.D.S. som også betjente Rudkøbing-København med et dampskib. Imidlertid viste det sig at der var arbejde til begge selskaber. D.F.D.S. havde eget pakhuis og ekspeditionskontor fra 1916 i pakhuset på Søndre Mole, mens d/s Langeland også havde pakhuis og ekspedition i Søndre bassin af havnen. Sydfyenske havde ventesal, kontor og varehus på midtermolen. Mens de sidstnævnte bygninger er nedrevet står de to andre bygninger stadig på havnen.

Havnen var i øvrigt præget af en livlig skibstrafik. Talrige små fragtsejlskibe besørgede den indenrigske transport og Rudkøbing havn var næst efter Svendborg havn den havn med størst omsætning i Det sydfyenske øhav. En halv snes

dæksbåde var hjemmehørende på Langeland og besejlede fast Rudkøbing og de langelandske og tåsingske broer og lastepladser med smålaster af mel, foderstoffer, brændsel, æg og købmændsvarer. Disse små sejlfartøjer fik i løbet af årene frem til verdenskrigen sat petroleumsmotorer i, så skipperen slap for at bruge årene, når vinden flovede. Hele besætningen bestod af skipperen selv og evt. en dreng til lejlighedsvis hjælp. En gammel rudkøbingenser husker: *»Der var en skipper nede på Bellevue, han sejlede til Vemmenæs hver søndag og der fik jeg lov at komme med og hjælpe ham lidt. Da var jeg 12 år og jeg fik bare middagsmaden. Jeg kom hjem til noget god middagsmad hos hans kone. Vi sejlede med foderstoffer og så skulle vi have æg med tilbage fra Vemmenæs til en ægforretning her. Bønderne blev så ringet op. De skulle komme og hente det. Det var i 1903.«*

En anden gruppe sejlfartøjer var beskæftiget i indenrigsfarten. Det var byens jagter, galeaser og små skonnerter. Hertil kom i øvrigt et væsentligt tilskud af skibe som var hjemmehørende på Strynø, men da man dér ingen havn havde, holdt strynboerne til i Rudkøbing. Disse fartøjer på omkring 20–60 bruttoregistertons sejlede med de laster der var at få enten det var mursten fra Egersund, sukker fra Nakskov eller cement fra Ålborg. Enkelte havde specialiseret sig, f.eks. fandtes der en pæreskudskipper som opkøbte æbler og pærer rundt om på landet og om efteråret foretog et par rejser til København, hvor fragten blev solgt en gros. Småskibene havde besætninger på 2–3 mand inklusive skipperen og de foretog lejlighedsvis rejser på udlandet – Norge, Sverige eller Tyskland.

Sejlskibenes æra var langt fra slut omkring århundredskiftet og Rudkøbing havde da også en lille flåde af ældre skonnerter og skonnerter og nogle helt nye 3-mastede skonnerter som »Alf«, »Leif«, »Eros«, »Felix« og »Husavik«. Alle var beskæftiget i fart på Nord- og Østersøen eller i vestfart på rejser over Atlanterhavet. Det var især købmænd som P. Bondo Petersen, Emil Petersen og Alfred Nielsen, der stod som redere for disse fartøjer.

Søfolkene satte deres præg på byen. Matroser, styrmænd og ikke mindst kaptajnerne nød stor anseelse. *»– Hele Ramsherredgade – de ulige numre – det var eneste skibsstyrmænd og søfolk der boede der og nede ved »den lukkede tarm« der var det kaptajner der boede. Der var Goth og Rasch og »Eros«-Petersen og »Sigrid«-Petersen og der var Lund. Joh det var ligegodt nogle stoute fyre.«*

Om vinteren når nordsøfarerne var hjemme samledes søfolkene på havnen eller på værtshuset »Nummeret« på hjørnet af Havnegade og Brogade. Her gik snakken om heldige rejser, dårlige fragter og mærkelige oplevelser, indtil foråret atter bragte skibene under sejl med en ny generation af unge påmønstret som kokke og jungmænd.

På havnen lå indtil 1909 J.E. Boas' skibsbyggeri men i forbindelse med det planlagte jernbanebyggeri blev Boas opsagt og skibsbyggeriet ophørte. Det kom dog igang igen i 1914, da en ny ophalerbedding blev bygget i den nye fiskerihavn. Her startede skibsbygmester H. C. Poulsen fra Svendborg sin virksomhed og fik en heldig start, idet 1. verdenskrig gav god efterspørgsel efter skibstonnage. De høje fragtrater gav

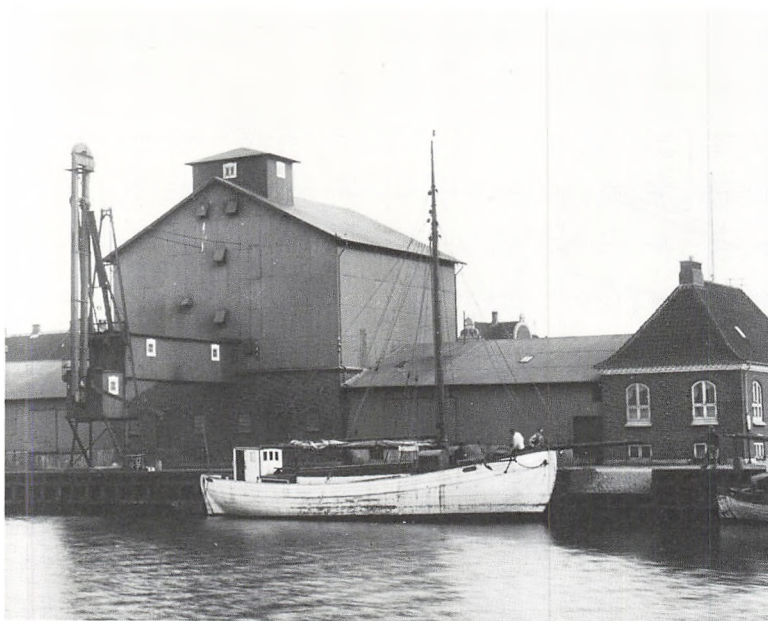

Fig.34. Motorjagten »Expres« 35 brt. repræsenterer den ny type motorfragt-sejlere som omkring 1. verdenskrig vandt frem. Den var bygget 1916 af H. C. Poulsen til købmand Bendix Hansen og blev i 1926 solgt til Grønlandsk Handel.

god rentalbilitet i søfarten og tiltrak kapital. Poulsen byggede adskillige skibe til Rudkøbing, alle motorsejlskibe: I 1914 motorjagten »Hekla«, 18 brt., 1915 motorgaleasen »C. Madsen«, 29 brt. og 1916 motorgaleasen »Ekspres«, 35 brt. Derefter fulgte i 1918 og 1919 bygningen af de to store 3-mastede motorsletskonnerter »Agathe«, 313 brt. og »Anna Kirstine«, 329 brt. Disse skibe blev bygget under krigsinflationen til dyre penge og sejlede i 20-erne lige ind i den internationale søfartskrise. De blev derfor oplagt og til slut solgt i 1927 med store tab for aktionærerne. Flere nye sejlskibsrederier – alle

partrederier – så dagens lys under krigen. Fuldmægtig Hans Nielsen disponerede over 3 store bramsejlskonnerter: »Delos«, 223 brt., »Diana«, 207 brt. og »Elisabeth«, 217 brt., og a/s sejlskibsrederiet »Union« ved direktør Carl Christensen indkøbte 5 skibe nemlig: »Henry«, 115 brt., »Union«, 152 brt., »Svanen«, 135 brt., »Inge«, 336 brt. og »Salus«, 153 brt. Endelig indkøbte et aktieselskab den 277 brt. store 3-mastede skonnerter »Messina« fra Sverige.

Ingen af de nye rederier fik dog nogen lang levetid idet flere af skibene forliste eller blev sænket af tyske krigsfartøjer. Den skæbne overgik 5 rudkøbingskonnerter. I 1916 »Svanen« og »Alf« og året efter »Inge«, »Union« og »Nep-tun«.

Langelands Avis kunne d. 26. juni 1916 bringe nyheden om 3-mastet bramsejlskonnerter »Alf«s krigsforlis: »Ifølge indløbet Telegram til Rederen Alfred Nielsen, Rudkøbing er Skonnerterten i gaar torpederet af en tysk Undervandsbaad i Atlanterhavet ud for den franske Kyst. Skibet var paa Rejse fra Liverpool til Rochelle i Frankrig med en Ladning Beg. Mandskabet er bjerget og landsat i Concarneau. Med Skonnerterten »Alf« har Rudkøbing-Flaaden mistet sit stolteste og bedste Skib. Aktierne i dette har altid været fine Papirer og især nu under Krigen har de givet stort Udbytte. »Alf« var bygget i Rudkøbing 1902–03 af Skibsbygger Boas og var 196 brt. Den ejedes af a/s Sejlskibsselskabet »Alf«, hvis Bestyrelse bestaar af Købmand Gislason, Skibsbygger Boas og Købmand Alfred Nielsen med sidst nævnte som bestyrende Reder. Skibet var krigsforsikret i Krigsforsikringen for danske Skibe for 58.000 Kr.«

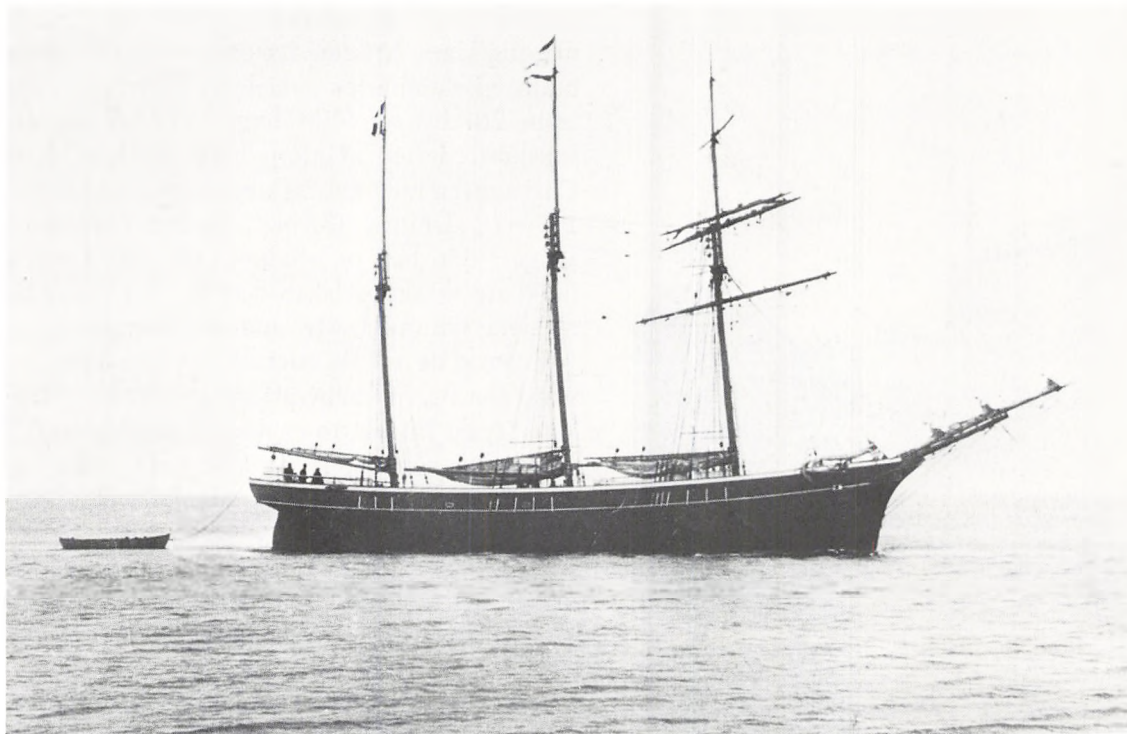

Fig.35. Tremastet
bramsejlsskonnert
»Alf« af Rudkøbing,
foto 1912.

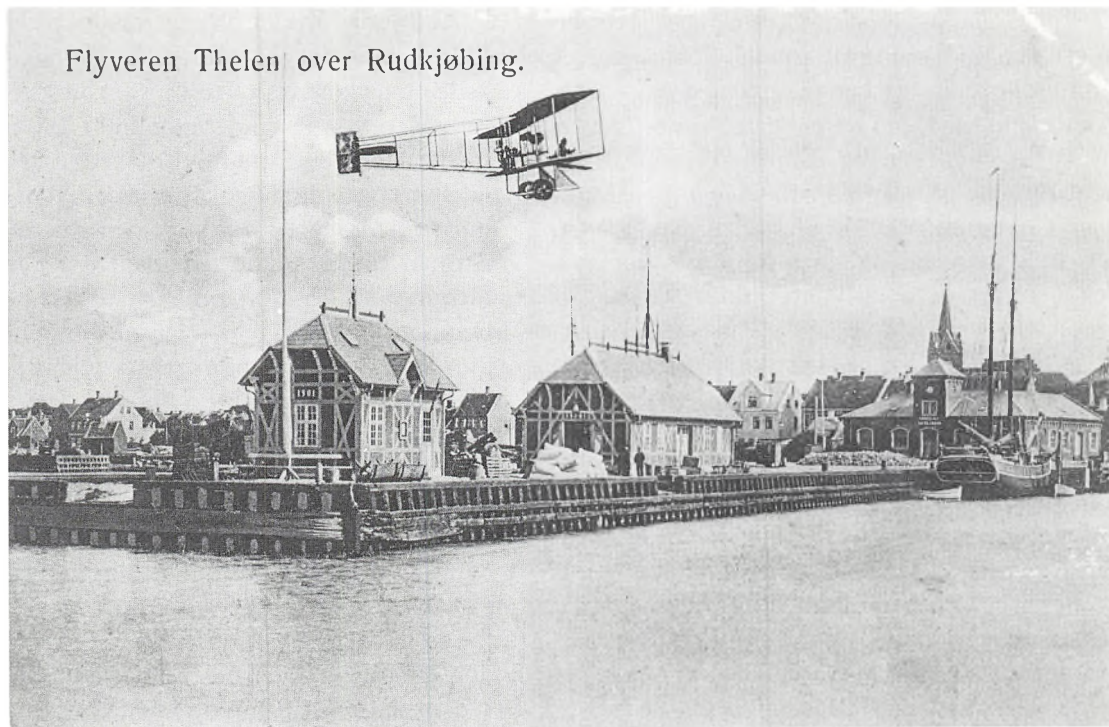
I årene lige efter krigen holdt skibsfarten sin stærke stilling i byen og et af de gamle rederier, P. Bondo Petersen, indkøbte endda et fragtdampskib s/s »Niels«, 496 brt., som blev sat i fart mellem skotske eller engelske kulhavne og østersøhavne. s/s »Niels« blev solgt i 1927 og fra dette år ophørte byen med at have udenrigsøfart af betydning. Den gruppe af skibe som var beskæftiget med indenrigssejlad og ejet af skipperne selv fortsatte dog med at sejle.

Mens der skete tilbagegang for byens søfart opstod der et helt nyt transporterhverv på øen i 1911, da Langelandsbanen åbnede. I 1902 havde et udvalg startet arbejdet med at planlægge et

banenet på Langeland. Planerne nød støtte fra trafikministeriet, men man måtte frafalde ønsket om også at få anlagt bane på strækningen Rudkøbing-Tranekær-Lohals. Banen blev finansieret af kommunale midler og ved lån i Langelands Sparekasse. Det var Rudkøbing by som tegnede sig for det største beløb. Hertil kom en 50% statslig finansiering samt en betydelig økonomisk støtte fra amtsrådet.

Anlægsarbejdet påbegyndtes i 1908 under ledelse af ingeniør Bülow og tre år senere kunne spor anlægget indvies. Det drejede sig om to strækninger, nemlig Rudkøbing-Bagenkop med 33 kilometers banelegeme og (Rudkøbing)/

Fig.36. Thelen flyver
over Rudkøbing 1911.

Skrøbelev-Spodsbjerg med 4,6 kilometer. Der blev anlagt 3 endestationer og 9 landstationer. Rudkøbing var den største – øens hovedbanegård – med rangerterræn, administration, værksteder og remise til banens fire nye damplokomotiver. Et passagertog bestod af lokomotivet og 3 eller 4 personvogne. Togpersonalet var lokomotivfører og fyrbøder, togfører og togbetjent og rejsetiden var 1 time og 10 minutter fra Rudkøbing til Bagenkop, mens den var 20 minutter til Spodsbjerg. Det første driftsår befordrede banen 121.538 personer og 18.707 tons gods og frem til 1940-erne holdt passagertallet sig nogenlunde stabilt mens godsmængden for-

dobledes. Langelandsbanens åbning var epokegørende for trafikudviklingen på øen.

Samme år – altså 1911 – blev endnu et teknisk vidunder præsenteret for Rudkøbing. En sensommerdag så man så godt som hele byens befolkning i opbrud. Butikker og værksteder lukkede og særtog bragte landboerne ind til byen. 2–3.000 mennesker samledes på marken ude ved sygehuset. Thelen kommer! lød råbet. Og ganske rigtigt. Den tyske flyver kom svævende i sin maskine over havnen og byens tage og landede uden problemer på marken til publikums begejstring. En ny tidsalder var på vej.

Omkring århundredskiftet var al landevejs-

transport et spørgsmål om hestevogne. Forbindelsen fra Rudkøbing til Lohals, Spodsbjerg og Humble foregik før banens tid med dagvogne. Vognmand Madsen i Ramsherred var diligenceskud for Sydfyenske Dampskibsselskab på strækningen Rudkøbing-Spodsbjerg. Denne rejse varede en time og et kvarter. Værre var det, hvis man agtede sig mod nord eller syd. Begge rejser til øens yderpunkter varede 3¾ time.

Det var lidt af en prøvelse at foretage denne rejse. F.eks. tog postfører Clausen fra Lohals kl. 2–3 om natten med sin lille gule diligence – sommer og vinter og i regn og snestorm kørte han og kom til Rudkøbing med sine meget ofte stærkt forkomne passagerer ved 7-tiden om morgenen. Passagererne skulle nå morgendamperen til Svendborg. En opstrammer var tit tiltrængt, når hestevognsrejsende kom kørende langvejs fra. Trafikken af vogne i byens gader var i øvrigt beskeden undtagen på skiftedage og markedsdage, hvor der var et stort rykind af landboere fra morgen til aften. Vogne rullede ud og ind af købmandsgårdene, heste stampede og trampede og gårdspladserne blev opfyldt af parkerede hestekøretøjer. *»Når vi skulle køre sådan lidt finere kørte vi i vores char-à-banc. Den havde far købt i 1910, i Humble. Hvis vi skulle til Rudkøbing brugte vi char-à-banc'en eller når vi kom med færgen, så var karlen oppe at hente os. Det tog to timer at komme hjem til gården.«* Passagererne og kusken skulle vinterdage være iført gode tykke kørekapper eller de sad i køreposer. Eventuelt kunne man fra starten medbringe et par varme mursten som blev lagt ned i køreposen.

Automobilerne revolutionerede landevejstrafikken, men det tog sin tid. Den første bil dukkede op på kort visit i 1897. Den blev præsenteret på Torvet og samlede opløb. I 1904 anskaffede lensgreven sig et motorkøretøj. Det lignede en sporvogn og afstedkom furore, når det med højst tilladte fart – 4 mil i timen dvs. ca. 30 km i timen susede ud ad landevejen. I byerne var fartgrænsen 15 km i timen – altså 2 mil. Men befolkningen klagede over automobilet, som gjorde hestene sky. Sydfyenske lejede allerede i 1905 et omnibus-automobil til forbindelsen mellem Rudkøbing og Spodsbjerg, men eksperimentet faldt ikke heldigt ud. Heste løb løbsk ved mødet med denne moderne helvedesmaskine på vejen og rasende protester var følgen. Modstanden fik yderligere næring, da omnibussen kørte i grøften i Nørre Longelse og efter en måneds kørsel blev driften indstillet. Tiden arbejdede dog for automobilerne. Vognmand Chr. Hansen anskaffede i 1910 en elegant stor 4-cylindret Adler-bil. Den havde udvendig gearstang og et stort messingbåthorn og kunne medtage 5 passagerer. Taksten var 2 kr. pr. mil og Hansen kørte også om natten.

Året efter begyndte postfører Clausen i Lohals at køre dagligt mellem Rudkøbing og Lohals med en automobilomnibus. Selskabet blev senere overtaget af tre rudkøbingensere og der blev indsat 4 rutebiler på ruten. Automobilerne var bygget i Horsens hos Kramper og Jørgensen og havde faste glatte dæk. Der var ansat 3 chauffører og turen til Lohals varede 2 timer og kostede 3 kr. 5 øre for en enkeltbillet. I 1922 overtog et nyt selskab ruten og transporterede i 24 år dagligt post og passagerer på strækningen.

Fig.37. *Automobilet kommer! De første biler vakte forvirring som denne karikaturtegning viser.*

Samme år fik Langelandsbanen også konkurrence fra en automobilrute Rudkøbing-Bagenkop.

Også lastbiler dukkede op. Forpagteren på Korsebølle havde et monstrum af en lastbil med

faste jernbeslåede hjul, som han kørte til Rudkøbing i til korn- og foderstof forretningerne på havnen. »Vi kunne høre vognen fra Korsebølle næsten når han startede derude, sådan larmede de faste hjul. Så begyndte vi at fjerne vore varer

fra vindueshylderne, for når han kom forbi rystede jorden og de udstillede varer faldt ned af hyldeerne.»

Skønt de nye transportmidler gjorde sig gældende inden for gods- og offentlig transport var hestevognstransport stadig den mest almindelige individuelle transportform i 1920-erne, hvor der kun var en halv snes privatbiler på øen.

Der var stadig god brug for de gamle købmansgårdes store stalde og rummelige gårds-

pladser, når landboerne kom til Rudkøbing for at handle. De almindeligste vogne var fjedervogne og char-à-banc'er, mens lukkede vogne som landauer og kupé anvendtes til herskabs- og kaperkørsel.

Cykler var allerede fra århundredskiftets start blevet populære og byen kunne i det første tiår fremvise adskillige cykelhandlere samt en luft-rings- og cykelfabrik. Denne var ejet af Pico som i øvrigt var en kendt og elsket cykelrytter. Cyk-

Fig.38. Vognmand Petersens vognpark er her opmarcheret i Brogade og består af en åben hyrevogn samt 3 lukkede og sidst i rækken en tankbil.

lerne var især ungdommens foretrukne transportmiddel og de ældre rystede fortvivlet på hovedet ad de unge som kunne bruge hvad der svarede til et helt års løn på en cykel.

Havnen bestod i 1920 af et nordre og søndre havnebassin adskilt af en midtermole. Hertil kom en nyanlagt fiskerihavn med ophalerbedding, som stod færdig i 1916. Dampskibene lagde til inde i havnen eller på ydersiden af søndre molehoved. Allerede ved bygningen af Langelandsbanen havde man overvejet mulig-

hederne af en jernbanefærgeforbindelse til Svendborg og den vækst der var i godsoverførslerne samt udbredelsen af sukkerroedyrkingen på øen befordrede dette ønske. I 1925 blev havnen og Langelandsbanen enige om at bygge en ny færgehavn, mens den tredje part i sagen, Sydfyenske Dampskibsselskab, på Helsingør Skibsværft bestilte en ny jernbanedampfærge, der kunne overføre 6 jernbanevogne. Samtidig blev det en hel del lettere for biler at komme til og fra øen. De små passagerdampfærger

Fig.39. Shell stationen på havnepladsen i Rudkøbing, fotograferet i 1930-erne. Rutebilen Rudkøbing-Tranekær-Lohals holder ved benzinstanderen.

Fig.40. Der sneryddes i Østergade. Hestetrukne slæder var vinterens foretrukne transportmiddel både til personer og varer.

havde hidtil kun kunnet medtage et par biler som skulle bakes ombord. Den ny dampfærge »Langeland« kunne derimod medtage 26 biler. Overfartstiden var 1 time og 20 min.

I knapt 40 år klarede »Langeland« færgeforbindelsen til Svendborg med meget få driftsforstyrrelser. Den havde et særlig godt ry, når det gjaldt om at bane sig vej selv i strenge isvintre, men i 1947 gik det galt. Færgen gik fast i isen ud for Stenodden og passagererne måtte gå i land over isen. Den kom i besæt i isen og fik derved et havari på skruerne. Snart kunne den dog atter

genoptage sejladsen med en regelmæssighed som et urværk.

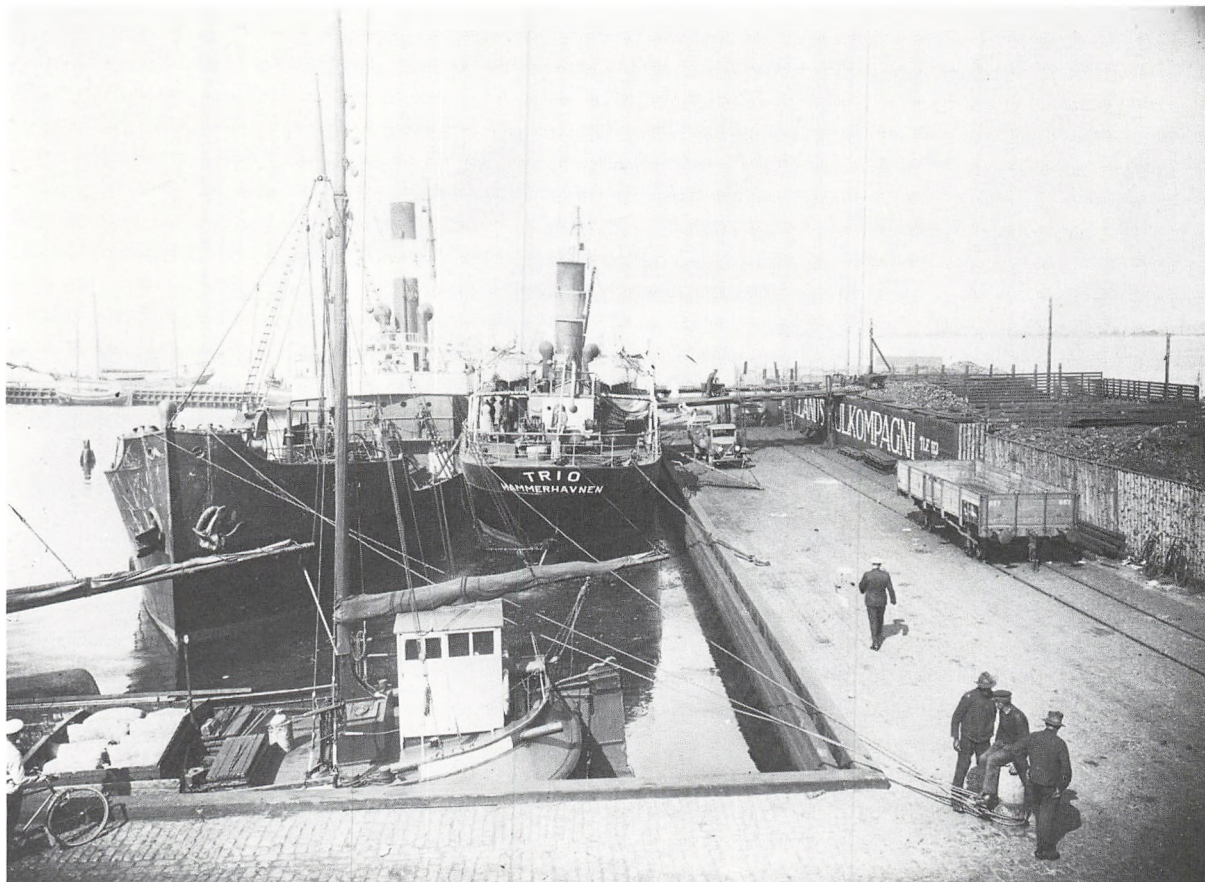
Fra en anden kant fik Sydfyenske imidlertid konkurrence. Et nystiftet langelandsk selskab A/S Rudkøbing-Vemmenæs lod et færgeleje bygge i søndre bassin og et tilsvarende færgeleje blev bygget i Vemmenæs og det indsatte en motorfærge, der kunne køres om bord i over begge stævne. »Vemmenæssund«, som færgen hed, blev bygget hos skibsbygmester Ring Andersen i Svendborg og den havde kun plads til 6 biler, men med 6 dobbeltture om dagen blev det allige-

vel til noget. Der blev i starten ført en voldsom priskrig mellem de to selskaber, men da »Vemmenæssund« ikke lod sig slå af marken fandt priserne efterhånden et naturligt leje og rudkøbingenserne havde nu to muligheder for at komme til Svendborg – enten med færge direkte

eller via Vemmenæs og Vindeby hvor hjuldampere »Frits Juel« stadig sørgede for den videre befordring.

Den hastigt voksende biltrafik skabte også problemer for forbindelsen Marstal-Rudkøbing og i 1935 blev disse løst ved at havnen byggede

Fig.41. Rudkøbing havn omkring 1930. Der losses kul til Langelands Kul-kompagni. I forgrunden en hollandskbygget motorkuf med sækkelast.

et nyt færgeleje til Marstalfærgen ved siden af jernbanefærgelejet. Sydfyenske havde netop indsat en ny motorfærge »A.L.B.« på ruten og lod endnu en bilmotorfærge bygge, nemlig M/F »Egeskov«. Situationen var også den, at selskabet siden århundredskiftet havde fordoblet sit passagertal, der i 1931 var 313.513 årligt, mens

biloverførslerne var vokset fra 2.000 i 1920-erne til 13.000 i 1931. Også Vemmenæsfærgen oplevede en stærk vækst i antallet af biloverførsler nemlig fra 9.631 i 1931 til 15.872 i 1938.

Krigen bragte forstyrrelser trafikalt. Generelt faldt rejsestrømmen og særlig mærkbart blev faldet for bilismen, idet rationeringen af benzin

Fig.42. Vemmenæsfærgens leje. Her fotograferet kort efter færgerutens åbning i 1925.

forhindrede almindelig bilkørsel. Privatbilerne blev klodset op og hestevogne hentet frem fra vognskure og garager, hvor de havde været gemt af vejen. Også rutebilskørslen blev indskrænket, mens togene der kørte på tørv bedre kunne holde dampen oppe. Lastbilernes deroute gav de betrængte småskibe et pusterum og mange skipper kunne nu begynde at spare penge op. Her fik sejltøjet også en renæssance, for det gjaldt jo om at spare på den dyre petroleum til motorerne. Til gengæld udgjorde minerne jo en stor fare for sejladsen og krigen kom da også til at koste langelandske søfolk livet. En del var jo på mønstret i den del af handelsflåden som var

uden for tyskernes rækkevidde d. 9. april 1940 og disse søfolk gjorde krigen med på allieret side og der var adskillige som omkom i allieret tjeneste. En rudkøbing-sømand erindrer den tid: »Den 2. nov. 1942 afgik vi i en konvoy på 20 skibe. »Leda« som jeg sejlede med og et mindre dansk skib under canadisk flag ved navn »Chr. Kampmann« var de to sidste. Det kneb for os at følge med de øvrige skibe som var langt forude. Da jeg om aftenen kl. 8⁰⁰ igen kom på vagt havde vi halet en del ind på konvojen. Vi var så nær at jeg tydelig i kikkerten kunne se de øvrige 18 skibe. »Chr. Kampmann« lå lidt agten for os på vor styrbord side. Kl. 20³⁰ ringede telefonen

Fig.43. M/S Langeland ved paketrutens pakhus i Rudkøbing. Det var dette skib som i 1945 minesprængte med tab af alle ombordværende.

fra kanontårnet agter. Jeg sprang ind i styrehuset og tog telefonen. Det var officeren fra kanonbesætningen. Han var amerikaner. Han varskoede at have set en lysstribe i vandet lige agten for os. Jeg lod ordlyden gå videre til kaptajnen som var på broen. I det samme ramte en torpedo »Chr. Kampmann«. Et mægtigt ildskær sås i den mørke nat efterfulgt af et øredøvende brag. Kaptajnen så på mig og sagde: Der gik Kampmann styrmand – nu tror jeg, jeg vil have ferie når vi kommer til New York! Han fik også ferie. Det blev sidste nat kaptajn Michelsen skulle leve. Han var et af de gode mennesker som så meningsløst tidligt blev revet bort. Kl. 6⁰⁰ om morgenen blev vi torpederet.«

En katastrofe for den lokale søfart indtraf i 1945, da motorskibet »Langeland«, som sejlede i pakettfart på København, i oktober minesprængte syd for Drogden fyr. Hele besætningen på 5 mand – alle fra Rudkøbing – omkom.

Rudkøbing havde ikke som Svendborg egne skibe, der sejlede i allieret tjeneste, men krigen gav som nævnt bedre indtjeningsmuligheder for søfarten og en del brugt tonnage – mest gamle stålmotorskibe – blev købt til byen. Skibsreder Jens Hansen der ejede den minesprængte »Langeland« var under og lige efter krigen den største skibsreder i byen. Han disponerede i 1947 over 3 skibe på tilsammen 251 brt. De øvrige skibe var ejet af skipperne selv.

Langelandsbanen havde under og efter krigen stor betydning og var en af øens store arbejdspladser. I 1950 havde banen følgende medarbejderstab: i administrationen: 2, i driftsafdelingen – der bestod af trafikassistenter, stationsbestyrere, ekspeditricer, portører, togfører og togbet-

jent: 22, i baneafdelingen: 3, samt i maskinafdelingen, der talte værkfører, lokomotiv- og motorførere og lokomotivfyrbødere: 6, ialt 33 fastansatte. Togbetjenten beretter fra sit arbejde: »Før og under krigen havde vi det der kaldtes badetoget. Det kørte til Spodsbjerg, hvor sporet gik ned til stranden. Vi kørte fra Rudkøbing kl. 14¹⁰ og returnerede kl. 17³⁰. Vi havde maskintog derned, da motorvognen ikke kunne klare så mange vogne. Vi kørte så langt ud vi kunne og satte så en vogn af med passende mellemrum. Når vi kom derned og skulle afhente dem igen måtte vi først hjælpe med at tage tøjsnore og badetøj ned, folk forsøgte at tørre tøjet inden vi kom. Vi kom aldrig derfra til tiden. Dyrskuedag var der altid mange rejsende.«

Der var tid til en særlig service til kunderne selv om følgende situation nok var ualmindelig: »Einar Jørgensen var lokomotivfører og jeg var togbetjent. En søndag da vi havde fløjtet afgang på Tryggelev station kom der pludselig en pige styrtende ind på perronen og råbte: Bedstemor skal med. Nå skal bedstemor med!, så fik jeg gjort Jørgensen opmærksom på, at han skulle fløjte nogle gange. Han skubbede skydevinduet i lokomotivet ned og spurgte hvad der var i vejen. Ja det er tosset svarede jeg, men bedstemor skal også med, så vi må lige vente et øjeblik. Lidt efter kom en pige cyklende ind på perronen med bedstemor over skrævs på bagagebæreren. Vi fik hende læsset på toget, fløjtede afgang og kom afsted.

Arbejdet med at vedligeholde banelegemet beskæftigede 3 arbejdskolonner – bestående af 4–5 mand og det var et hårdt job sommer og vinter at arbejde på skinelegemet. En banearbej-

der husker: »Baneformanden gik foran og gravede fra svellerne, mens vi hakkede skærver ind under svellerne for at de vedvarende kunne ligge fast. Derved fik svellerne et stærkt og ensartet underlag. To og to arbejdede vi. Når den ene havde hakken nede i skærverne, havde den anden sin hakke oppe i luften. Taktfast og godt. Sådan gik vi i 8 timer om dagen.«

I 1950-erne kom der atter gang i bilkørslen og

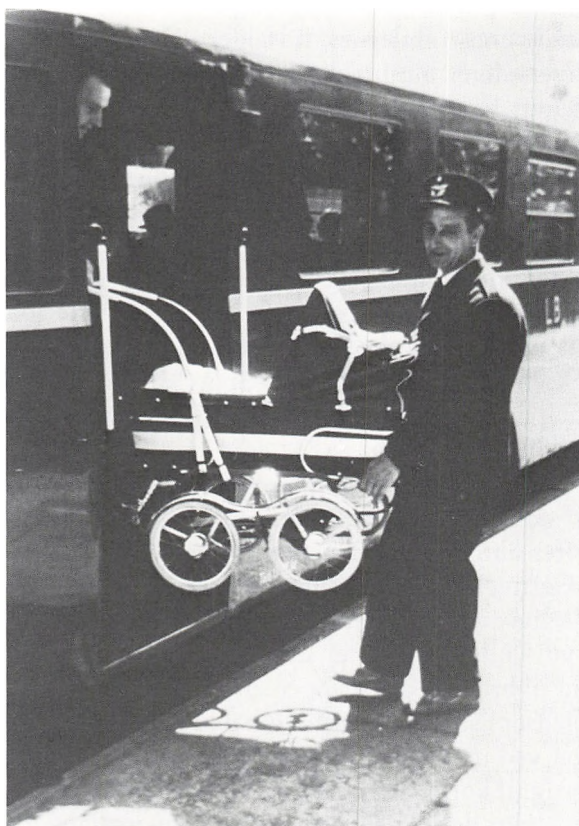

Fig.44. Togbetjenten havde arbejdet med at billettere, fløjte afgang og hjælpe de rejsende ind og ud af toget.

specielt mange nye lastbiler tog brødet ud af munden på de tilbageværende småskibe. Langeland var dog stadig en ø hvortil sejlads nu engang var uundgåelig, men bilerne fik dog let ved at komme fra Sjælland, Fyn og Lolland til Langeland idet s/s »Mjølner« blev indsat i fart mellem Lohals og Korsør og kunne medtage 23 personbiler, mens en ny motorfærge m/f »Lolland« blev bygget til ruten Spodsbjerg-Nakskov og kunne medtage såvel jernbanevogne som biler. Samtidig udvidede Vemmenæsfærgen sin kapacitet ved at indsætte m/f »Vemmenæs«, en nybygget bilfærge, der sejlede hver halve time. På denne måde blev Rudkøbing knudepunktet for en stigende gennemgående trafik øst-vest og nord-syd.

Dette forhold fik allerede i 1930-erne en gruppe politikere og bilister til at arbejde med planer om en broforbindelse mellem Langeland og Tåsinge. Redaktør Borgstrup på det radikale dagblad Folkebladet, fabrikant P. Larsen og formanden for motorforeningen, skolebestyrer Kærtoft tog initiativ til at rejse bro sagen og et flertal af sognerådsrepræsentanter anbefalede at der blev etableret en fast forbindelse til Tåsinge. I Rudkøbing var der dog stærk modstand mod bro tanken. Den socialdemokratiske borgmester Marinus Larsen udtalte i begyndelsen af 30-erne at en bro formentlig aldrig ville blive til gavn for byen men til skade. Borgmesterens betæneligheder var ikke grundløse, idet en bro ville komme til at koste byen dyrt i tabte indtægter og arbejdspladser. Rudkøbing ville miste sin betydning som trafikknudepunkt. Man forudså, at jernbanen og de to færgeruter Rudkøbing-Svendborg og Rudkøbing-Vemmenæs

ville lukke. Derfor fandt man også broens arge-
ste modstandere i de tre trafikelskaber Lange-
landsbanen, Sydfyenske og Vemmenæsfærgen.
Desuden i Rudkøbing havn, der ville miste stør-
stedelen af sin omsætning samt i handelsstands-
foreningen, der frygtede at handlen ville gå til-
bage, når trafikken fulgte nye veje.

Broens tilhængere beskyldte modstanderne
for at være blinde. Landboforeningerne og det
nystartede andelssvineslagteri i Rudkøbing
støttede broplanerne og det lykkedes tilhæn-
gerne at få amtsrådet til at gå videre med brofor-
bindelsen. Efter diverse undersøgelser kunne
professor Anker Englund i 1938 fremsætte for-
slag til en fast forbindelse mellem Langeland og
Fyn. Hans projekt omfattede en dæmning og
lavbro mellem Tåsinge og Siø samt to højbroer –
én over Svendborgsund og én ved Rudkøbing.
Debatten ændrede nu karakter fra en diskussion
for og imod til en debat om broens beliggenhed
og om der skulle bygges en højbro eller en lav-
bro. Men i 1939 vedtog amtsrådet, at gå ind for
Englunds plan og søge denne fremmet i trafik-
ministeriet. Så kom krigen og alle planer blev
skrinlagt.

Efter krigen var der hverken penge eller kræf-
ter til at tage fat på nye store trafikale opgaver.
Først i 1950-erne kom der atter skred i brosagen.
Den modstand som havde manifesteret sig i 30-
erne var nu forstummet. Alle – også Rudkøbing
by – gik ind for en fast forbindelse og i 1957
kunne anlægsarbejdet på Siø Sundbroen og den
tilhørende dæmning gå i gang. Det var den soci-
aldemokratiske trafikminister Kaj Lindberg som
gav grønt lys for brobyggeriet, som skulle følge
Englunds plan. Den 29. oktober 1959 var Siø

landfast med Tåsinge og Vemmenæsfærgens
leje blev flyttet til Siø fra Vemmenæs. Næste
fase blev bygningen af Langelandsbroen – et
stort ingeniørarbejde, som udførtes af firmaet
Monberg og Thorsen. Den 774 meter lange bro,
der har fri gennemsejlingshøjde på 26 meter,
stod færdig d. 10. nov. 1962. Året efter be-
gyndte byggeriet af Svendborgsundbroen, som
stod færdig 18. nov. 1966.

Broen kom, fordi den simpelthen ikke kunne
undværes i bilernes tidsalder. Der var i er-
hvervslivet almindelig tilfredshed med broen.
Skønt banen blev nedlagt, havnen skrumpede
ind, Vemmenæsfærgen lukkede og Sydfyenske
standsede deres færgedrift på Svendborg var op-
timismen stor. Viceborgmester Melander ud-
talte i 1966, at Langeland der før havde været af-
sides, nu befandt sig i et europæisk vejkryds.
Det lykkedes da også at få etableret flere nye
industrivirksomheder i byen i de følgende år –
eksempelvis Alustål, Trio-Sport, Bianca og en
helt ny færgerute kom til Bagenkop nemlig Lan-
geland-Kiel ruten.

Alligevel blev drømmen om en oplomstring
af øens erhvervsliv en kæmpe skuffelse. 10 år
efter åbningen af den faste forbindelse var be-
skæftigelsessituationen uforandret dårlig og
dårligst var den i landkommunerne mod nord og
syd – i de kommuner som især havde sat deres
lid til broen. Forklaringen er, at mange arbejds-
pladser i samme tidsrum gik tabt dels i landbru-
get ved mekanisering og omlægning fra kvæg-
brug til korn- og frøavl, dels i fødevarerindustri-
en, hvor de små andelsmejerier blev nedlagt.

Rent trafikalt blev broen en succes. Året efter
åbningen af Langelandsbroen passerede godt

2000 biler hvert døgn over broen. I 1974 passerede 4394 biler pr. døgn og i 1978 var tallet 5011 pr. døgn. Tallene er også udtryk for den stigende biltrafik som efterhånden skabte problemer i et gade- og vejsystem der var bygget til hestekøretøjer. Allerede i 1947 blev parkering forbudt på Gåsetorvet og Kirkepladsen samt i Østergade, der i 1954 blev ensrettet. Flere gange måtte byens trafik reguleres og det blev nødvendigt at skaffe parkeringspladser til det voksende antal biler – især i sommermånederne var det helt galt p. g. a. den tiltagende bilturisme. I årene 1970–72 blev der anlagt mere end 200 nye parkeringspladser i Rudkøbing centrum.

En ringvej omkring den gamle by blev åbnet i

1968. Så kom energikrisen i 1973 med forbud mod søndagskørsel og voldsomme stigninger på benzin. Bilismen standsede en årrække sin vækst, men da oliepriserne atter faldt, kom der igen gang i bilsalget. En ny ydre ringvej fra industrikvarteret ved Nordre Landevej til Spodsbjergvej og ned til Humblevej blev åbnet i 1982 og skulle lette presset mod centrum af den gennemkørende nord-sydgående trafik. Året efter åbnedes den ny motortrafikvej fra Simmerbølle til Spodsbjerg, hvorved den øst-vestgående trafik blev ført helt uden om Rudkøbing.

Den offentlige trafik voksede dog også trods Langelandsbanens lukning. D.S.B. overtog rutebilkørslen og øen fik en god service. Forbin-

Fig. 45.
Rutebilstationen
i Rudkøbing
januar 1987.

delsen Rudkøbing-Svendborg er nu den aller- mest trafikerede rute i hele Fyns amt med 29 dobbeltture på hverdage. 27 D.S.B.-chauffører betjener ruten idag. Det er en fordobling af personalet i forhold til 1962. Med hensyn til gods- transporten afgår der hver dag 2 lastbiler fra Odense til Rudkøbing, hvorfra de går henholds- vis nordpå og sydpå. Hele personalet på statio- nen består af én fastansat samt skiftende lang- tidsledige, og i betragtning af de mange rejsende virker stationen noget forsømt. Arbejds- og ud- dannelsesrejser udgør en stor del af rutens pas- sagertal.

Rudkøbing havn mistede heller ikke sin be- tydning efter broens åbning i 1962. Forbindel- sen til Marstal blev fortsat besejlet af Sydfyen- ske – fra 1965 med den ny motorfærge »Mar- stal«. Denne blev senere overtaget af et nystiftet marstalsk færageselskab. Da Sydfyenske i 1966 ophørte med at besejle Strynø indkøbte et nyt aktieselskab en mindre færge m/f »Strynø« og optog sejladsen på Strynø, der hermed fik en god forbindelse med 6 dagelige dobbeltture.

Rudkøbings skibsfart tog et stort opsving i slutningen af 60-erne. Et par coastere blev af L.P. Weidemann købt til byen og disponeret af

Fig. 46. Rudkøbings sidste skipper Viggo Hansen solgte sin »Ulla-Lis« i de- cember 1986. Skibet ses i havnen i januar i år før afsejling.

G. Drøhse. Og i 1966 begyndte Drøhse at bestille en række nybygninger dels fra Frederikshavns værft og dels fra Århus Flydedok – alle 399 brt. coastere. Det blev til 7 skibe »Frankelint«, »Ilse Klint«, »Dovnsklint«, »Helle Klint«, »Anni Klint«, »Ruth Klint« og »Nelly Klint« – tilsammen 2.800 brt. Drøhse var bestyrende reder for alle disse skibe som var partredier. Skibene blev dog succesivt solgt fra 1972. Et ambitiøst projekt »Bacat«, som gik ud på at bygge en moderskib med en række mindre pramme som kunne benyttes i flodhavne blev realiseret i 1973 men viste sig desværre at være urentabelt og skibet måtte i januar 1978 sælges til Indien. I jubilæumsåret er kun et eneste fragtskib – oldtimeren »Lileda« fra 1932 – hjemmehørende i byen, idet skipper Viggo Hansen har solgt sin »Ulla-Lis«. Sammenlignet med de øvrige byer i Det sydfynske øhav, hvor søfarten traditionelt har spillet en rolle ligger Rudkøbing nu helt i bunden. Marstal havde i 1986 56 skibe, Svendborg 27 og Ærøskøbing 7. Forhåbentlig vil nye rederiinitiativer atter gøre Rudkøbing til en søfartsby.

Havnen spiller fortsat en betydelig rolle for ind- og udførsel af korn- og foderstoffer og virksomheden Langelands Korn, nu Emmelev Mølle, har i de senere år ekspanderet stærkt. Det er imidlertid overvejende tyske og nederlandske skibe der tager fragterne. Efter at skibsbygmester Jacob Wass i 1967 lukkede træskibsværftet hvor der fra 1948 blev bygget en række fiskekuttere er der ikke blevet bygget nye træskibe. Til gengæld har firmaet Alustål i nogle år bygget en række stålkuttere og på det seneste har også Rudkøbing havnesmedie sat en serie mindre

stålfartøjer på vandet for nordjyske og bornholmske fiskere.

Stykgodssejladsen til København fra Rudkøbing ophørte i 1960, dog fortsatte M/S »Manø« med paktesejlads fra Langeland til København indtil 1969. I stedet har fragtcentralen, fra 1956 Fahlén og Larsen, betjent godsrueten til København, box 4 rute 49 kaldet og ruten til Odense box 8, rute 44 med 4 lastbiler. En Storebæltsbro vil – når den engang kommer – reducere rejsetiden til København, med ca. ½ time.

Kilder:

- Andersen, Ib V.: Langelandsbanen 1911–1962.
- Gotfredsen, E.: Rudkøbing skibe. Rudkøbing 1972.
- Mortensøn, Ole og Frede Nielsen: Færgerne til Langeland. LMR Tryk 12.
- Rhein-Knudsen: Artikel i jubilæumsavis. Langelands Avis 1950.
- Håndbog for den danske Privatbanebestand. 1950.
- Danmarks Handelsflåde. København 1939. 2 bind.
- Langelands Folkeblad, Langelands Avis.
- Avisudskrifter fra Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Erindringer omkring Langelandsbanen. Fotokopieret rapport udgivet af daghøjskolen i Rudkøbing 1985.
- Interviews med søfolk fra Rudkøbing. Langelands Museum.

FISKERI

Af Ole Mortensøn

Rudkøbing fiskerihavn en januardag i 1987. To mand på en flåde er ved at slå nyt bolværk langs havnens nordside. Det er på høje tid, for det gamle bolværk er udtjent og på vej ud i havnen. Det ny bliver godt. Azobé – afrikansk jerntræ – ligger i stabler klar til brug. Ud for et af de gamle sorteringshuse ligger to fine damjoller – bygget hos brødrene Jørgensen i Lohals. De tilhører Jens Jørgensen – den sidste bundgarnsfisker i Rudkøbing. Det vil sige helt alene er han og hans far Karl Emil nu ikke om bundgarnsfiskeriet – der er endnu et bundgarnslag, to brødre, men de bor i Bjerreby ovre på Tåsinge og

fisker fra Rudkøbing. Hertil kommer Egon Christensen og hans søn Kim. De har en kutter som de trawler med, men ikke fra Rudkøbing. De ligger mest i Bagenkop. Det er nemlig sløjt med fiskeriet fra Rudkøbing – ingen fisk i de senere år! Den tiltagende forurening af farvandet mellem Langeland og Tåsinge/Fyn samt overfiskning af bestanden bærer skylden.

Det startede ellers lovende. Omkring århundredskiftet var fiskeriet et vigtigt erhverv i byen. Fra 1890-erne havde fiskeriet taget et opsving. Mange af byens søfolk slog sig på fiskeriet, der altid havde været et vinter- eller retræ-

Fig. 47. Rudkøbing havn. Mandag d. 5. januar 1987 – fiskerihavnen. Jens Jørgensens bundgarnsjolle SG 232 ses midt i billedet.

teerhverv for denne befolkningsgruppe. Det unge mandskab, som i sommerhalvåret gik til søs med byens egne skibe eller med skibe fra Marstal eller Svendborg, brugte i vintermånederne fiskeri for at skaffe sig noget fortjeneste i den tid, hvor skibene var oplagt. Andre søfolk – de ældre som af familiære eller helbredsmæssige årsager valgte at gå i land – ernærede sig året rundt som fiskere. Hertil kom nu en gruppe af unge folk, som permanent gjorde fiskeriet til deres hovederhverv. Forklaringen på den øgede tilgang i erhvervet var en række år med et godt fiskeri af sild, torsk, rødspætter, ål, makrel og rejer. Hertil kom stigende priser på fisk. Langelands Avis kunne i 1901 skrive, at et knippe torsk, som vejede 6 pund for nogle år siden blev solgt for omkring en øre pr. pund, mens prisen nu var 8 á 10 øre pr. pund.

En fiskeriforening for Rudkøbing og omegn blev stiftet d. 28. august 1900 ved et møde på hotel Skandinavien. Anledningen var en ny lov om ulykkesforsikring, men der var i det hele taget behov for en organisering af fiskeriet og et af de første spørgsmål foreningen tog op var udarbejdelse af en fiskerivedtægt for farvandet vest for Langeland. Til formand valgtes fisker H. C. Jansen, til næstformand fisker N. Poulsen og til sekretær redaktør Bro. Foreningen talte fra starten 72 medlemmer, hvoraf dog adskillige fra omegnen. I årene frem til 1. verdenskrig havde foreningen medlemstilgang. Det var en aktiv forening som sendte en gruppe til den store fiskeriudstilling i Marstrand, ydede bidrag til fiskerihøjskolen i Kerteminde og betalte for at lededyrene i Klørdybet ved Marstal blev holdt i orden.

Af selskabelige arrangementer kan nævnes årligt tilbagevendende sommerudflugter med efterfølgende spisning og bal på hotel og den årlige generalforsamling med fællesspisning og bal på hotel Skandinavien. Kapsejlsarrangementer hørte også til de mere muntre indslag.

Fiskeriet ved Rudkøbing blev drevet fra åbne smakkejoller, og både på 17–18 fod med to mand om bord var foretrukket. Tit svigtende vinden eller den blev kontrær og så måtte man gribe til årerne eller møjsommeligt forsøge at krydse sig vej hjem – ingen let opgave i en lastet jolle og i grundt farvand med store sten. Men forresten kendte fiskerne farvandet som deres egen bukselomme. Mange af stenene, som lå på lavt vand, havde navne som f.eks. Brævnstenene (brændevinsstenene), Limstenen og Maestenenene (mågestenene). Der blev navigeret ved pejling til land f.eks. når teglværksskorstenen var over et med bymøllen o.s.v.

Men ellers var de gamle fiskere så stedkendte, at de ved at kaste et blik på bunden og dens vegetation vidste sådan nogenlunde besked om deres position. En anden metode kunne også benyttes når man ikke kunne se bunden. »*Vi havde sådan en lang stage og så de gamle – Peter Petersen var en af de bedste til det – de stod blot og stak den i bunden, så kunne de sige hvor vi var.*«

Smakkejollerne var de foretrukne all-round både. De var åbne, klinkbyggede og rigget med et enkelt smakkesejl, fok, klyver på løs klyverbom og topsejl på stang. En anden bådtype, som blev anvendt, var bæltsbåden. I 1907 var der 4 bæltsbåde hjemmehørende i byen, men året efter hele 10. Disse større fartøjer – som regel 6–8 brt. – havde dæk samt lastrum midtskibs. De

blev brugt til fiskeri efter sild med drivgarn og pælemasten stod i en mastekiste, så masten kunne lægges ned under fiskeri.

Et antal velsejlende, grundtgående drivkvaser var også hjemmehørende i byen. Drivkvaserne var mindre klinkbyggede dæksbåde med et stort sejleareal og bomme for og agter til at udspænde det åledrivvod, hvormed kvasen drev hen over de lavvandede områder. For at opbevare fangsten levende havde drivkvaserne en dam indbygget.

Meget tidligt vandt motorer indpas i Rudkøbings fiskefartøjer. August Jansen og H.P. Enevoldsen købte i året 1900 i Hamburg en motorbåd med en 4 HK. benzinmotor. Båden blev beundret og allerede året efter anskaffede brødrene Poulsen sig en motorbåd. Denne var helt igennem et dansk fabrikat – idet den var bygget af den lokale bådebygger Petersen og forsynet med maskine af mærket »Dan« – en 6 HK. petroleumsmotor som gav båden en fart af 6–7 knob. Snart fik Rudkøbing sin egen fabrik for

Fig. 48. 18 fods smakkejolle i Rudkøbings havn. Jollen fører fok, sprydstagssejl og topsejl.

Fig.49. »Emilie« RU 5, motorbåd af jern købt i Hamburg af fiskerne Jansen og Enevoldsen. Her ses den i forbindelse med en kaproning omkring 1905.

petroleumsmotorer og afsætningen for marine-motorer til fiskeribrug var rivende. I toldstedets årsberetning for 1910 kunne øens samlede fiskerflåde opgøres til 466 – ialt 910 tons – dvs. en gennemsnitlig fartøjsstørrelse på lidt over en btr. eller omtrent det, en 18 fods jolle måler. Men hele 86 fiskefartøjer var forsynet med motor.

Motorjollen var en stor hjælp for fiskeriet og den blev specielt populær blandt bundgarnsfiskerne, der havde meget arbejde med grej og røgtning. Bundgarnsfiskeri er af meget gammel dato i Storebælt, hvor det er dokumenteret i 1600-årene. I nyere tid tog man i 1870-erne bundgarnsfiskeriet i anvendelse i Rudkøbing.

De første bundgarn var primitive uden kalv, Rudkøbing fik hurtigt et betydeligt bundgarnsfiskeri, i 1900 var ca. 50 bundgarn i brug. Det

var almindeligt, at man dannede et bundgarnsselskab bestående af 2 fiskere samt en medhjælper. Hvert bundgarnsselskab havde 7–8 bundgarn. Flere af bundgarnsselskaberne var familieforetagender. Bundgarnsfiskeriet gav undertiden meget store fangster og tilsvarende store indtægter. Under 1. verdenskrig havde Emil Jansen og Johs. Enevoldsen et særlig heldigt år en omsætning på 100.000 kr., mens de andre år havde indtægter på 45.000 kr. Det var store beløb, men bundgarnsfiskeriet var meget kapitalkrævende. Et bundgarn kostede flere tusinde kroner, hvortil kom pæle, både og løn til evt. medhjælp.

En 23-årig ung mand som i 1920 startede som bundgarnsfisker fortæller: »Da jeg kom hjem fik jeg et bundgarn. Et bundgarn kostede 5.000 kr. dengang. Det var fra Helsingør Netfabrik. Der handlede vi meget. Far ville ikke låne mig penge, men han hjalp mig til at få kredit hos købmanden. Ude i Spodsbjerg lå en jolle bygget på Tåsinge – en Dyhrejolle kaldte vi den. Den købte jeg for 5.000 kr. Det var en røgtejolle med en 5 HK motor i. Det var en god motor. »Søstjernen« hed jollen. Jeg havde 7–8 bundgarn og 2 mand til at hjælpe. Det gav penge nogle år og så satte vi til andre år. Engang fik vi 500 kasser sild i et garn. Det var et helt sildeeventyr. Det varede kun et par dage, så var de væk. Bundgarnene skulle op hver 17. dag og tørre ellers rådner de. Men så kom de dårlige tider og jeg begyndte på andet fiskeri – rejefiskeri og ålefiskeri. Ålesæsonen var om efteråret og rejerne tog vi fra april og hele sommeren.«

Rudkøbingfiskerne synes at have været særlig energiske, når det gjaldt om at udnytte nye

fisketeknikker. De var blandt de første som drev bundgarnsfiskeri i større stil. Hans Chr. Jansen, der havde sejlet som matros bl.a. på Island og Færøerne, dannede i 1902 Dansk-Islandsk Bundgarnskompagni sammen med 9 andre rudkøbingfiskere og købte den engelske fiske-smakke »Samson«. Den blev lastet med grej og sejlede i juni samme år til Øfjord på Islands nordkyst. Der blev fanget torsk, laks og sild. Skønt resultatet var dårligere end forventet fortsatte selskabet til 1905 med fisker Stengade

som skipper. H.C. Jansen optog senere et bundgarnsfiskeri ved København – et fiskeri som flere af hans sønner og andre rudkøbingfiskere fortsatte.

Også ved Skagen optrådte rudkøbingenserne med bundgarn og det var dem som først introducerede bundgarnsfiskeriet ved Spodsbjerg. Bundgarnene repræsenterede omkring halvdelen af den samlede værdi af fiskeredskaber i 1935.

De geschæftige rudkøbingfiskere var også tid-

Fig.50. Valdemar Dues motorbåd »Heats« og en kvase SG 9 ud for fiskerihavnen 1918.

ligt på færde med et andet fiskeri – nemlig notfiskeriet. Første not blev anskaffet i 1914. Princippet i dette fiskeri var at udsætte en not – et garn i en cirkel omkring den fiskestunde, man havde lokaliseret. Noten blev derefter snøret sammen indtil fiskene var trængt sammen og kunne tages ombord i notbåden. Denne var et større motorfartøj med 7–8 mands besætning. Der var efter 1. verdenskrig i en lang periode tre notbåde hjemmehørende i Rudkøbing. Skibet fik halvparten og resten af fangstindtægterne

blev delt mellem mandskabet. Rudkøbingfiskerne havde lært notfiskeriet af de svenske fiskere, som fiskede i Østersøen og desuden havde familien Jansen – oprindeligt Janson – svenske slægtninge. En vigtig forudsætning for heldigt notfiskeri var en god loddebas eller loddemester. En rudkøbingfisker husker sin tid som loddemester: »Vi var de første, der var i Sønderborg og fange sild, efter der var lukket op (1920). Joh – vi var alle vegne. Det var notfiskeri. Så snart der blev ringet – 'nu er silden der' – så satte vi lam-

Fig.51. Notbåd med jolle. Loddebassen står op i jollen.

pen til . . . og så afsted om natten. Jeg kan huske engang, der kom bud efter mig. Jeg var loddemester, så jeg skulle jo med. Jeg havde lært det af svenskerne. Dem havde vi jo her – de store svenske både. Det foregik fra en jolle med en kobbertråd eller en tynd messingtråd og så et blylod i enden. Loddet måtte ikke røre bunden. Jeg havde sådan en rulle med håndtag på og så hoppede tråden, når der var sild. Jeg var, kan jeg sige uden at prale, specialist i at lodde sild. Vi kom ned til Sottrup Skov. Det var min onkels båd, og to roede jollen, og jeg loddede silden . . . og lige pludselig begyndte de at rykke . . . det var når silden ramte den her tynde tråd . . . og jeg sagde 'her står mange sild' – og gav tegn til notbåden, at de skulle sætte noten ud. Vi blev liggende og så løb de rundt om os og når de var kommet omtrent rundt, så skyndte vi jo os hen og fik den ene bøjle op og smed enden op i notbåden. Den skulle de have fat i med det samme, for glippede det, så kunne det gå tabt det hele. Men nu var det roligt vand derinde i Alssund, så der gik det aldrig galt. Wiren blev sat i spillet og så snurrede vi noten sammen i bunden.

Jyderne – de lå med deres gamle skidt, og da de så os, kom de roende og de skabte sig. Det er ulovligt, råbte de og skældte ud, og vi skældte ud på dem – kartoffeltyskere . . . bare ro hjem igen. De brugte jo dette her gammeldags sildevod, hvor de stod inde på grundt vand og halede voddet hjem. Men vi blev siden fine venner med sønderjyderne. De var glade for at få lært det der, og jeg var selv med til at sælge en not til dem engang.«

Notfiskeriet stoppede i 1933. Da var RU 435 »Hvalen« ude for sidste gang. Årsagen var, at

sønderjyderne lavede nye fiskerivedtægter for Alssund og Høruphav i 1931. Disse forbød notbrug.

Fiskerne i Rudkøbing boede så godt som alle i de små gader nær havnen. Af 33 navngivne fiskere i 1911 med egen bopæl havde 17 til huse i Ramsherred, 6 i Strandgade og 3 på Bellevue. Fiskerfamilierne var store og der var ikke overflod i fiskerhjemmene.

»Vi var 9 og heraf 5 drenge, og de 3 blev fiskere. Vi var hverken fattige eller rige. Det var småt, men vi sultede aldrig. Om vinteren stangede far ål. Så fik vi unger et knippe ål, som vi solgte og kom hjem med sådan en 5–6 kr. til far. Det var mange penge dengang. Daglejen var vist 2 kr.«

Fiskerfamilierne var tildels indgiftet i hinanden – f.eks. Enevoldsen og Jansen. Politisk fandt rudkøbingfiskerne deres tilhørssted hos det nye opvoksende Socialdemokrati, og takket være deres antal kunne de endda lejlighedsvis indvælge deres egne folk i byrådet. Fra 1902 til 1905 sad fisker H.P. Enevoldsen som medlem af byrådet og Johannes Valdemar Due 1912–20. Due var valgt af Socialdemokratiet, men blev i 1919 ekskluderet og støttede efter et opgør med den socialdemokratiske redaktør og bannerfører Carl Madsen, de borgerlige kræfter.

Rudkøbing Fiskeriforening arbejdede også for bedre salgsvilkår for fiskerne. I 1912 havde man planer om et fælles ishús og en andelssalgforening. En salgsforening blev først en realitet i 1917, da Midtlangelandske Fiskeres Fællessalg blev stiftet med redaktør Carl Madsen som eksportør. Foreningen blev kaldt »Pax«, og havde en strygende omsætning til Tyskland i krigs-

*Fig.52. Jens Hansens »svenskebåd«, som brugtes til sildesejlds til Tyskland.
Båden var købt i Sverige.*

årene. I 1918 500.000 kr. og året efter 760.000 kr. Der blev tegnet kontrakt mellem de større fiskeeksportører og fiskerne i Rudkøbing. I 1916 havde således 34 fiskere kontrakt med Neumann i Kiel, Clemmensen, Due og P. Clausen om salg af fisk fra 18. maj til 18. juni. Manglen på petroleum gav problemer, men den tyske importør Neumann kunne stille petroleum til rådighed for sine leverandører. Også garn og tjære var rationeret under krigen.

Overførslen af fangsterne foregik med både fra Rudkøbing. Som regel fulgtes et par både ad og i forårssildesejladsen til Kiel i 1912 deltog fire både, nemlig »Virgo«, »Morgenstjernen«, »Svanen« og »Forellen«. Hver båd medtog mindst 40 kasser sild, der betaltes med 1 mark stykket. Når bådene fulgtes, var det for i påkrævet tilfælde at kunne hjælpe hinanden. Det skete f. eks. i 1911, da skipper Niels Hansen, dæksbåden »Kronan«, faldt over bord uden at den anden ombordværende, der opholdt sig i logaret, bemærkede dette. Til Niels Hansens store held blev han observeret af skipper Harald Jensen, dæksbåden »P. Pedersen« som var i følge med »Kronan«, og opsamlet af denne.

De tyske fiskeimportører havde faste tilførsler af fisk fra Rudkøbing. Over for importørerne stod fiskerne åbenbart sammen, hvad en sag mellem den tyske importør D. L. Vilkens og fiskeeksportør Valdemar Due bevidner. Foreningen vedtog at standse tilførslerne til Vilkens, som ikke ville betale Due for en ladning sild, der ikke var nået rettidigt til Korsør til natdamperen til Kiel og derfor ankom i fordærvet tilstand. Denne boykot af Vilkens varede et helt år.

Under og kort efter 1. verdenskrig blev der

tjent gode penge – gullasch-tiden eksisterede også i det små på Langeland. En servitricer på hotel Rudkøbing husker, at der blev givet store drikkepenge af fiskerne. »De sagde, at de tændte cigaretter med hundredkronesedler, men det har jeg nu aldrig set!« En anden husker det fortalt, at fiskerfamilierne købte klaverer og store huse, og når fiskerne gik på værthus, så hændte

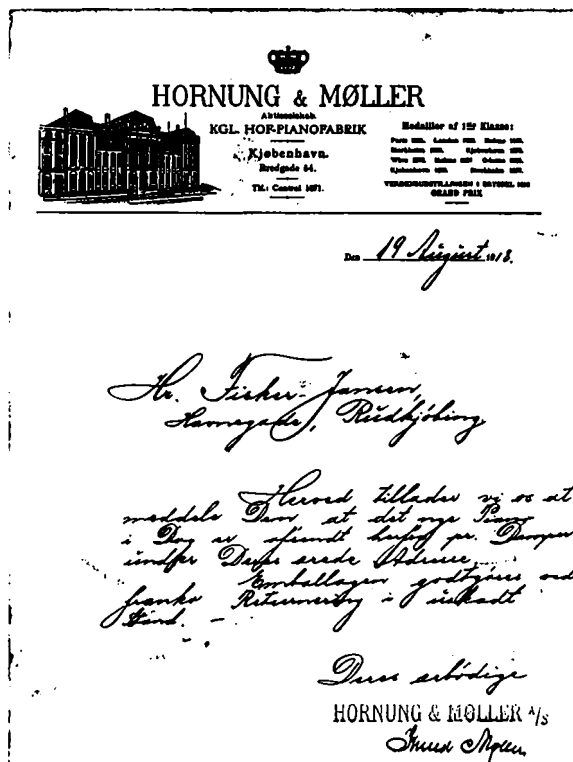

Fig.53. Nota fra Hornung og Møller.

det, at de betalte med 500 kr. Når tjeneren ikke kunne give igen, så stak de lige et ben igennem vinduet med træskostøvlen – så passer pengene – og gik! Den slags beretninger om fiskerne findes der flere af, og de skal naturligvis tages med et gran salt, men givet er det, at der blev tjent gode penge under krigen.

De gode tider fik dog hurtigt ende. Allerede i 1920 kneb det med afsætningen, og fisk faldt drastisk i pris. I 1921 gik omsætningen i »Pax« ned til 33.700 kr., og det blev besluttet at nedlægge exportforeningen.

I 20-erne blev der stadigvæk fisket en del udenbys. *»Da jeg blev konfirmeret rejste jeg til København og lå og fiskede med sildegarn dér sammen med mine brødre. Det var en 25 fods fiskekutter med en 6 HK. Danmotor. Vi fiskede mest i Sundet og mellem Køge og Stevns og landede fiskene i København. Det var nu ikke så hyggeligt der, for der lå stadig miner og somme-tider når vi lå for anker og smed garnene fik vi fat i minewirerne. Vi fiskede der et par år fra foråret og så en 2–3 mdr. Resten af året fiskede vi hjemme i Rudkøbing. Under krigen – da var jeg 10–12 år og var som regel med ude og da fiskede vi med bundgarn. Vi havde tre store bundgarn – et ovre ved Thurø og 2 ved Åsø. Vi havde dem stående på temmeligt dybt vand. Ovre ved Thurø var det et halvfarligt sted. Der skulle de stå lige ud til sejltrenden og det hændte at en båd rendte igennem.«*

Fiskeriet i 20-erne var trods de dårlige priser – omfattende og i 1927 var der 10 fartøjer over 5 brt. hjemmehørende i Rudkøbing, heraf 3 notbåde, hvoraf den ene dog nærmest blev brugt til bundgarnsfiskeri. Hertil kom adskillige mindre

bundgarns-joller og en halv snes drivkvaser – for blot at nævne nogle: »Maja«, »Alf«, »Nelly«, »Emmy«.

De fleste drivkvaser var bygget hos Dyhr på Tåsinge, der havde et meget godt ry, andre var bygget i Nordenbro af jordemodermanden – hans kone var jordemoder deraf navnet. I Rudkøbing byggedes også mange lidt større fiskefartøjer. Boas havde f.eks. bygget »Svanen« og søsterfartøjet »Forellen« som var ejet af Arthur Jansen. Det var 30 fod lange fartøjer. H. C. Poulsen som efterfulgte Boas byggede også flere fiskekuttere og i øvrigt også adskillige lystkuttere som f.eks. »Smut« og »Puk«. En anden bådebygger Poulsen som boede i Ramsherred byggede også fiskefartøjer før 1. verdenskrig. Bådebygger Pedersen byggede fra 30-erne en del større fiskekuttere til udenbys kunder f.eks. »Helen May« til Esbjerg og »Spurven« til Skagen. Endelig arbejdede bådebygger Jensen i Rudkøbing i en bygning ved lystbådehavnen. Jensen byggede mest lystbåde, men også joller.

Man kunne også købe en brugt båd og det var der mange der gjorde. Hovedsagen var at man fik et godt fartøj. *»Jeg havde en 4–5 bundgarn. To stod nede i Pæregårdsbugten – det var forresten den bedste plads jeg havde og så havde jeg et ved Thurø og et ved Stenodden. Jeg købte en ældre båd fra Fakse. Det var et dejligt skib. Det var en der kunne gå gennem søerne skal jeg love for. Jeg glemmer aldrig engang vi skulle til København med bundgarnspæle på dækket og garnene lå i lasten så blæste det op til storm. Vi måtte gå i havn i Rødby. Joh der kunne godt være fare på færde. Jeg har før været ved at gå ned med en last sild. Havde jeg ikke været rask*

Fig.54. Fisker Karl Emil Jørgensen tilhugger pæle til rej-ruser ca. 1956.

i vendingen og havde drejet lidt af, så var vi sgu gået ned. Jeg havde lastet båden for hårdt.«

Selv om motorer nu var helt almindelige førte fartøjerne stadig støttesejl – dels gav det en bedre sejlads idet skibet ikke rullede så meget og dels var det klogt at have lidt sejl. »Vi havde sejl – for man skulle gerne ha lidt sejl ombord. Jeg har aldrig kunnet lide at sejle uden sejl, for motoren kunne jo svinge.«

I 30-erne måtte folk gå over til det små – det blev mest rejefiskeri og ålefiskeri – og krogfiskeri efter ål og torsk. »Vi havde åleruser ude og så når der var rejer fangede vi dem i rejeruser. Rejerne sendte vi til København – pakkede dem lige efter middag når de var fanget om morgenen og sendte dem med s/s Tranekjær til Lohals og Kørsør, hvorfra de gik videre med bane til København. Der blev de solgt på Gl. Strand. Vi solgte til Hans Lund – han var forresten herfra – og så fik vi så penge fra ham næste dag. Sommetider fik vi kun et frimærke når rejerne ikke var blevet solgt – de blev jo dårlige sommetider. Vi satte kroge i 1938 – ålekroge og torskekroge. Da var der mange der satte kroge dengang. Højsings – det var nærmest et krogdynasti – ja og Johansens de satte også kroge.«

30-erne var en tid, hvor der blev skruet ned for blusset. For fiskerne som for alle gjaldt det om at spare. En dengang ung fisker fortæller: »30-erne var dårlige – vi manglede nu aldrig noget at spise for vi havde en gris i saltkarret og saltsild og salttorsk, men det var små tider.«

Der var stadig gode fangster af fisk – periodevis i 30-erne især af sild. Langelands Folkeblad kunne d. 10. februar 1930 skrive følgende beretning: »Der har i de sidste dage været et ret godt fiskeri ved Rudkøbing. Med de sidste dages nordenvind er der kommet lidt sild ned i farvandet ved Rudkøbing. Skipper Due har således de sidste tre dage haft 325 kasser i bundgarnene. Hans Jansen havde i dag ca. 50 kasser og i går ca. 45 kasser. Daglig er der de sidste tre dage indbragt omkring 200 kasser ialt. Det er mange år siden at der har været så godt sildefiskeri ved Rudkøbing. Silden går forskellige steder hen til

Tyskland, København og Lolland. I går gik omkring 200 kasser til Kiel. Prisen har været 6–7 kr. pr. kassen.»

I 1935 var ca. 85 fiskere hjemmehørende i Rudkøbing – heraf var dog kun halvdelen erhvervsfiskere. Fiskeriflåden bestod af 15 større og 40 mindre motorfartøjer samt 60 sejl- og robåde. Der blev landet fisk for 130.000 kr. Ål udgjorde 50%, sild 30% mens torsk, fladfisk, makrel og rejer udgjorde resten. I 1937 landede fiskerne 216.690 kg fisk til en værdi af 83.824 kr.

Fiskerihavnen var bygget i 1911 men på grund af nedlæggelsen af en del bådepladser ved den nye bedding og på grund af det gode fiskeri var havneforholdene i 1914 stadig sådan, at kun halvdelen af fiskerne kunne få plads. Problemet blev først løst i 1933, da der blev bygget en ny bådehavn nord for fiskerihavnen. Bådehavnen blev færdig i 1938. Her fandt det voksende antal lystbåde også plads.

Småfiskeriet foregik med to mand fra et mindre fartøj. Drivkvaserne var i 30-erne og 40-erne endnu meget brugt. En ålefisker fortæller: »Vi fiskede sammen min far og jeg fra 1940. Det var en gammel drivkvas RU 388 Clara som far havde ladet bygge hos Dyhr på Tåsinge i 1905. Den havde fået motor i 1908, en Rudkøbingmaskine. Vi fiskede med ålekroge og ålevod rundt på Tåsinge grunde og deromkring. Vi satte gerne 1.800 kroge og agnede med rejer og smørbotter (fisk), som vi købte eller slæbte op selv. Vi satte krogene om aftenen, men hvis det var varmt sommervejr og ålene kom frem, satte vi dem også om dagen. Lige så snart vi kunne se, sejlede vi ud og røgtede. Vi havde en bøje på. Sommetider halede vi hjem for motor, somme-

tider roede vi. Vi kappede snøren og krogen blev hængende i fisken, der gled ned i dammen. Vi solgte ålene til den lokale fiskehandler eller til de kvaser der kom fra Kolding.

Det var en lang arbejdstid at være ålefisker – sommetider 15–16 timer. Linerne skulle jo klareres op og sættes ud igen om aftenen. Mange gange foregik det inde på grundene hvor vi roede os frem. Vi havde så en jolle på slæb for at kunne komme ind på temmelig grundt vand om foråret. Der var mange ål i stranden dengang og der var 8 joller der satte kroge om foråret.

Vi drev også med ålevod med bomme ude for og agter på kvasen. Der gik så liner ud til begge arme af voddet. Vi måtte ikke drive for stærkt og ikke for småt hen over grunden. Stagfokken stod lidt bak og storsejlet skulle sommetider rebes. Vi kunne også sætte en klyver agterude. Voddet var en lang pose med to arme og lidt vægt i underliget, blylodder der var klemt fast i linen. Når vi skulle drive skulle der være klar grund. Vi drev mest under krigen, hvor det kneb med olie og alt.»

Fiskeriet gik i stå om vinteren, så var der ikke noget at lave med mindre det blev rigtig isvinter, så gik fiskerne ud på isen og stangede ål. Bundgarnspælene blev trukket i november-december og atter slået i foråret. Om foråret gik der sild i bundgarnene. I maj måned kom hornfiskene til lige med svalerne. Siden kom makrel- og torskefiskeriet. Ål og makrel blev iøvrigt tit røget og der eksisterede flere røgerier i Rudkøbing. Jansens røgeri på hjørnet af Strandgade og havnen var det største og mest moderne røgeri, men også familien Buxbom røg fisk og gamle madam Poulsen.

Fig.55. Fiskeeksport-bygning på havnen i Rudkøbing.
F. Otte var en stor Rostocker-fiskeimportør.

I 40-erne blev der bedre afsætning og fartøjerne var nu også blevet større med kraftigere maskiner. Skovlvodsbåde fra Langø og Agersø kom i brug i Bagenkop i 30-erne. Skovlvoddet var et trawl med trawlskovle og en firkantet pose der blev trukket efter fartøjet. På dette tidspunkt var der ikke konkurrence mellem trawlfiskerne og krogfiskerne. »De generede ikke os, skovlvodsbådene. Vi satte krogene i sten og på grunde og kanter hvor de ikke kunne komme.« Skovlvodsbådene tog fortrinsvis torsk og fladfisk. Rudkøbing fik også et par skovlvodsbåde,

men skovlvoddet blev ret hurtigt fortrængt af de mere effektive trawl.

Brødrene Karl Emil og Poul Jørgensen købte i 1939 en Agersøbåd »Emmy« som de i 4 år fiskede med. Det var den første trawlbåd i Rudkøbing. Trawlet er en aflang pose. »Betty«, »Karin Møller« og »Inger Jensen« var nogle af Rudkøbings senere trawlbåde og de kom meget rundt i Østersøen. »Vi brugte et 60 fods trawl som vi lå og slæbte med og vi havde en 35 HK. maskine. Det var det almindelige dengang. Vi var 2 mand på kutteren.« En anden trawlbåds ejer fortæller:

»Vi startede gerne i Bagenkop om vinteren og gik så til Esbjerg i april. Så gik vi på sommerfiskeri efter hummer ved Anholt og Læsø – lå i Grenå, Varberg og Falkenberg og tilbage til Bagenkop. – Men efterhånden blev der for mange om det. Så begyndte jeg at fiske på Bornholm – lå på Møn. Der fiskede jeg i mange år. Jo mindre fisk der bliver jo mere må man rundt.«

Der blev efter krigen gjort fremskridt for afsætningsmulighederne. Et nyt isværk var anlagt på havnen i 1944 og i 1949 besluttede bund-

garnsfiskerne at starte en andelssalgsforening og en filetfabrik. Den ny fabrik blev åbnet i 1950, og Rudkøbing Fiskeindustri som den kom til at hedde fortsatte som et andelsforetagende indtil den i 1958 blev bortforpagtet og to år efter solgt til Axel Jørgensen, forpagteren. Det har dog knebet med tilførslerne lige fra starten. Helge Hansen er den nye ejer efter Jørgensen. Isværket blev nedlagt og erstattet af et moderne kølerum.

Fiskehandlen på havnen blev bygget i 1953/

Fig.56. Valdemar Hansens fiskeforretning i slutningen af 50-erne.

54 af Valdemar Hansen og beskæftigede i sin tid 5–6 mand. Den er nylig købt af kommunen og skal nedrives.

Jacob Wass købte i 1949 bådebygger Peder-sens virksomhed og i de følgende år søsatte han en række nye trækuttere dels bygget til Bagenkop dels til nord- og vestjyske fiskere. Wass standsede i 1967 og hans efterfølgere på pladsen, Ellerman til 1978 og derefter Clausen, har været beskæftiget med reparationer og ikke nybygning. Til gengæld har brødrene Fabrin, når det gælder joller, optaget en produktion af glasfiberjoller – de såkaldte Rudkøbing Joller.

Antallet af fiskefartøjer over 5 brt. holdt sig nogenlunde stabilt i efterkrigstiden. Frem til slutningen af 60-erne var 6 fartøjer hjemmehørende i byen, men så gik det tilbage. Flere af de ældre fiskere lagde op og der kom ikke unge til i deres sted. Fiskeriet var ikke længere attraktivt fra Rudkøbing. Flere af de unge som havde mod på fiskeriet flyttede til Bagenkop eller Esbjerg.

Der var ikke nogen fisk omkring Rudkøbing. I 1969 var tilbage én trawlbåd nemlig Valdemar Hansens »Betty« og to krogbåde, Gunnar Johansens »Connie« samt Gustav Larsens »Håbet«. Der var dog stadig flere bundgarnslaug i gang i 60-erne bl.a. Henry Due, Aksel Petersen og Karl Emil Jørgensen. I 1970-erne blev fiskerflåden yderligere reduceret til kun én båd over 5 brt. Af bundgarn findes der kun de garn som Jens Jørgensen – en søn af Karl Emil Jørgensen – slår, nemlig to store forårsbundgarn: *Bag oddet* – ved Stenodden, 2 ålebundgarn: *Fuglestene* ved Siø, samt 8 ålebundgarn sønder efter: et i *det norre*, to i *Sandgraven*, et i *Granhugget*, to i *Posthullet* og endelig de to sidste i *midten af*

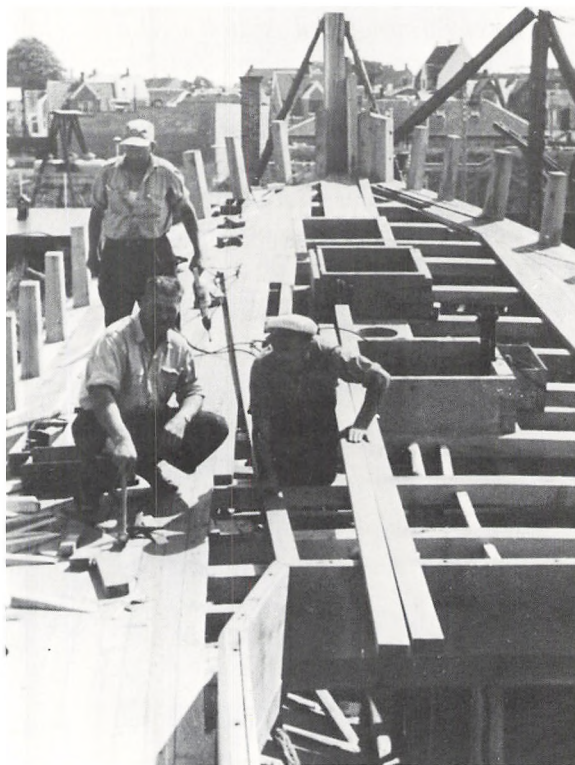

Fig.57. Bygning af fiskekutteren »Jan Mayen« på Jacob Wass' værft i Rudkøbing 1950. Der lægges dæk i.

hjørnet. – Engang var der under 1. verdenskrig op mod 100 bundgarn i farvandet omkring Rudkøbing. Hvorfor er fiskeriet her i byen gået sådan på retur? Ja situationen under 1. verdenskrig var ikke normal, men tilbagegangen er uomtvistelig og den skyldes manglende fangster, hvilket atter har medført en manglende tilgang til erhvervet. Hvor der før var arbejde og eksistensmuligheder for et halvt hundrede fa-

milier, er der nu kun 5 familier som lever af fiskeri. Der er ingen fisk af betydning i farvandet! Årsagen er overfiskning og tiltagende forurening. De nye effektive redskaber giver ikke fiskebestanden en chance ifølge de gamle fiskere. Trawlfiskeriet og nylongarn – hele effektiviseringen af fiskeriet bærer en del af skylden. »I dag kan de sætte 190 garn fra et skib til en halv million og lande 190 kg fisk – d.v.s. et kilo fisk pr. garn!! Nej det er helt tosset.« Kystfiskerne har konkurrence fra to sider – fra de store trawlkuttere og fra de mange bierhvervsfiskere. Og mellem de gamle fiskere på havnen er der ingen begejstring for nogle af delene. »Det er jo rigtigt – der ligger de store Lundeborgere og Kerteminde og slæber med dobbelt trawl med 2–300 HK. maskiner, så der ikke bliver noget til bundgarnene. Og: bierhvervsfiskeriet har ikke gjort noget godt!«

Den tiltagende forurening er dog det som bekymrer mest – især de unge er opmærksomme på at den nok bærer hovedansvaret for de seneste års nedgang i fangsterne. Farvandet ud for Rudkøbing er hårdt ramt af forureningen – iltsvind og fiskedød.

»Der var så mange makreller i 1950-erne at vi knapt kunne komme af med dem. Og nu selv om du har 10 bundgarn kan du ikke få en ret makrel. Sildene er også væk og rejerne. Engang var vandet knaldrødt – det var alger p.g.a. forureningen og det rækker helt op til Skagen i dag. De bruger havet som losseplads – alt det skidt vi fik i trawlet, når vi passerede en af passagerrutterne. Det var utroligt. Det skulle være stoppet for mange år siden . . . men de har nærmest grint af fiskerne, når de lavede vrøvl.«

Kilder:

- Hansen og Ussing: Mellem Sydfynske Sunde. København 1934.
Orloff, Sv.: Artikel i Langelandsposten, Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
Stubberg, A.C.: Dansk Fiskeristat, bd. 2. København 1936.
Dansk Fiskeriårbog – div. årgange.
Langelands Folkeblad, Langelands Avis.
Avisudskrifter, Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

ARBEJDS- OG FRITIDSLIV

Af Ole Mortensøn

Omkring århundredskiftet optog arbejde, måltider og søvn størstedelen af tilværelsen. I Rudkøbing var de vigtigste erhverv handel, håndværk og industri, og arbejdstiden var lang inden for alle disse erhverv. Købmand Rhein-Knudsen husker fra sin barndom: *»På jernstøberiet på St. Knudsvej – mit barndomshjem – var der mange arbejdere inden for de forskellige grene af jern- og træindustrien. Arbejdstiden var lang – 10½ time pr. dag. Lønnen var 12–14 kr. per uge mener jeg. Mine søskende og jeg besøgte ofte arbejderne i deres hjem. De gifte havde deres egne huse og propert og hyggeligt var der. Når der var særlig fest i huset fik vi sort kaffe med kandis til og der kunne også vanke kager.«* Inden for handelen var arbejdstiden endnu længere. Forretningstiden var fra 7 morgen til 21 aften og butikslærlingene blev om aftenen, når handelen ikke var så livlig, undervist af manufakturhandleren eller købmanden i varekundskab og kalkulation af priser på importerede varer. Lørdag lukkede butikkerne mange steder først kl. 23 og om søndagen var der åbent fra 7 til 21. Der var ved århundredskiftet stemmer først og fremmest fra fagforeningerne som talte for en nedsat arbejdstid, men mestrene og forretningsindehaverne var modstandere af nedsat arbejdstid. I 1907 henstillede Rudkøbing

Købstadsforening at arbejdstiden for lærlinge og unge i butikker og kontorer holdtes inden for tiden 6 morgen til 8 aften. Sagen havde været forelagt i handelsstandsforeningen, men var ikke blevet anbefalet bl.a. med henvisning til nødvendigheden af at holde længere åbent ved juletid end til kl. 20. I byrådet, hvor forslaget tilsidst blev behandlet, blev det også forkastet og købmand Gislason udtalte med megen konservativ visdom: *»De unge mennesker bliver ikke overanstrengt i vor tid. I tidligere dage var forholdet ganske anderledes!«* Året efter vedtog rigsdagen imidlertid en lukkelov som bestemte at butikker, lagre og barberstuer skulle holdes lukket fra 20 til 4 morgen. Herfra undtoges dog lørdag aften, aftenen før helligdage samt de sidste 7 dage før juleaften og den første søndag i maj og november (skiftedag). Disse dage måtte butikkerne holde åbent til 23. Der var påbudt total helligdagslukning.

Lønnen var lav og det var ikke ualmindeligt at folk havde to job. En mand fortæller om sin far: *»Der var to vægtere dengang og min far var den ene af dem. De mødte kl. 22. De unge piger skulle være hjemme kl. 22. Så gik de rundt og låste portene. Folk der var kendt med byen vidste hvor de kunne træffe dem. De havde også gaslygterne at passe og desuden var der nat-*

damperen. Far fik 44 kr. om måneden for hele natten. De første år var han også hos skibsbygger Boas. Der arbejdede han fra 13 til 18, sov fra 19 til 21³⁰, arbejdede så hele natten til 5 morgen og sov fra halvseks indtil frokost. Ja og det var uden ferie af nogen art. Skulle han ha' fri måtte han af egen lomme betale reservevægteren.« Det var ikke kun mændene og de unge i lære som var spændt hårdt for. Kvinderne havde også nok at se til, men det var ualmindeligt at se kvinder i handel og håndværk. Den konservative indstilling til kvinden dominerede i samfundet. En kvinde skulle ingen uddannelse have: »Min far syntes det var sært at jeg skulle lære noget. Mor havde jo alt arbejdet derhjemme. Min ældre søster lærte modepynt og jeg ville så gerne have været på kontor, men far syntes ikke om det. De var meget gammeldags. Efter at have været 1 år hos en bror og 1 år hos en ældre søster kom jeg alligevel på kontor hos tandlæge Olsen og lærte tandteknik. Min søster Rikke var ugift og hun var hjemme hos far de sidste 10 år han levede.« Kvindernes arbejdsplads var først og fremmest i hjemmet. Husligt arbejde som tyende eller arbejde med syning o.l. var også accepteret. En kvinde opvokset i Rudkøbing husker sin tid som tjenestepige i et velhavende hjem i byen før 1. verdenskrig: »Jeg blev barnepige og jeg havde det godt der, men vi skulle op kl. 6 om morgenen. Noget af huset dér skulle jeg gøre i stand kl. 6 og dér skulle vi fyre i kakkellovne. Den anden pige hun var kokkepige, hun havde også et par kakkellovne, hun skulle fyre i tidligt om morgenen og det røg sommetider sådan, at vi ikke kunne være der. Oh det var skrækkeligt! Og så fik de the på sengen allesam-

men, der var den gamle tone med herskab. De havde tre sønner der studerede og den ene skulle vi kalde studenten, den anden bankassistenten for han var i banklære og den tredje for maskinassistenten, for han var ikke færdig som maskinmester. Vi fik sommetider al deres tøj hjem. Det var jo en ordentlig omgang. De havde 7 børn. Jeg fik 4 kr. om måneden og var der i to år, så mente mor og far at jeg skulle tjene lidt mere så fik jeg en anden plads.«

De bedste muligheder for at tjene penge lå der i restaurationsbranchen, hvor særlig årene omkring 1. verdenskrig gav gode drikkepenge. En ung pige der arbejdede på det nyopførte hotel »Rudkøbing« kan berette om arbejdet dér: »Vi kom op klokken 5 om morgenen. Så når vi kom ned arbejdede vi hele dagen. Der var en anden pige også, men hun var i køkkenet. Hun boede ved siden af mig. Hotellet lukkede først kl. 24, så skulle vi hen og lægge alle stole op. Vi havde et par timer indimellem. Om hverdagen var der travlhed. Jeg havde jo hele kaffekøkkenet oppe ovenpå, alt hvad der hørte til kaffekøkkenet, foruden at jeg havde alle værelserne. Jeg tjente mellem 3 og 400 kr. om måneden. Hansen, ejeren, var godt klar over at jeg tjente så mange penge så han sagde: Jeg tror ikke min stuepige skal have løn mere! Hvis hun ikke skal have det, så skal jeg ikke være her mere, svarede jeg. Det var drikkepenge. Tjeneren kom aldrig før klokken var dér ved 10-tiden. Så spurgte han om de ikke havde lagt nogle drikkepenge. Nej det har de ikke. Jeg fik drikkepengene. Jamen dem skulle han have. Hvis De skal have drikkepenge, så må De være her og passe Deres plads, for jeg har arbejde nok, men jeg skal ikke gå og passe

Deres plads og De skal have drikkepengene! Jeg måtte sommetider skifte tre gange om dagen. Jeg gik gerne i lyseblå kjoler og hvide forklæder og når jeg skulle ned på hotellet at servere, så skulle jeg have sort kjole på og hvidt forklæde og det var lige meget om det var morgen eller aften så skulle jeg klædes om. Om aftenen var jeg også oppe at servere. Jeg fyldte 18 år dengang jeg kom til hotel Rudkøbing, men jeg var der ikke mere end et halvt år. Jeg kunne ikke – mine ben kunne ikke holde til det. Men jeg tjente så gode penge. Havde jeg kunnet holde til det var jeg blevet der.»

Børnene havde i mange tilfælde arbejde. Det mest almindelige var, at drengene havde en budplads: »Min første budplads var hos fotograf Grøndahl. Jeg fik 1.25 kr. om ugen. Pengene gik i sparebøssen. Dem fik jeg konfirmationsudstyr for. Senere var jeg i manufakturforretning. Der mødte jeg kl. 6³⁰, kaldte på cheferne og hjalp med at hænge varer ud på gaden til udstilling. Derefter i skole til middag og på budplads igen kl. 13, hvor jeg var til lukketid. Lørdag fik jeg sommetider først fri kl. 24. Den sidste plads jeg havde var hos Damkier på Ølandenes Dagblad – et konservativt blad i Havnegade. Jeg fik 5 kr. pr. kvartal og arbejdede med at false blade og pakke post.»

Andre børn havde fabriksarbejde. I Rudkøbing var det især teglværket og tobaksfabrikken som anvendte børn i arbejdsprocessen. På teglværket var børnene med til at vende de ubrændte sten som var lagt til tørring. På N.C. Iversens fabrik arbejdede der 2–4 voksne og 6–8 børn. En rudkøbingenser huskede sit arbejde der: »Jeg gik på tobaksfabrikken og arbejdede

samtidig med at jeg gik i skole. Efter fabriksloven måtte vi ikke arbejde uden 4½ time om dagen. Vi begyndte kl. 2 og var der til kl. et kvarter i 7. Ja, når fabriksinspektøren kom så holdt vi sgu op kl. halv 7. De spandt jo tobak. Det foregik ved et bord. Vi var en dreng på hver side af bordet. Den ene skulle lægge blade ud til ham der skulle spinde og den anden han skulle lægge indlægget i. Det lagde han over på den anden side. Vi begyndte med 1 kr. om ugen.»

Børnearbejdet blev ved lov i 1901 forbudt for børn under 12 år og i 1913 helt afskaffet. Det var fagbevægelsen, der i dette såvel som i spørgsmål om løn og arbejdstid pressede på. I Rudkøbing strejkede murersvendene i 1909 og opnåede en forbedring af timelønnen. Kampen for en 8 timers arbejdsdag vandt fagbevægelsen i 1919, da alle fag som havde overenskomst gik ind på dette og i 1921 sikredes kvinders ligeberettigede adgang til alle erhverv. Samtidig blev en ny lærlingelov og en sygekasselov vedtaget og arbejdsdirektoratet og arbejdsløshedsfonden oprettet. En ny tid var på vej – en tid med større arbejdsfrihed og større social tryk.

Skønt arbejdet under den ene eller den anden form i årene før 1920 beslaglagde størsteparten af døgnets aktive timer var tilværelsen ikke blot for fornøjelser. I hjemmet var mørkningstimerne den tid familien samledes. Rhein-Knudsen fortæller: »Det var tiden hvor petroleums-lamperne endnu ikke var tændt – man skulle jo spare – men hvor lyset knitrede i kakkelloven og lyste og gjorde stuen uvirkelig, hvor små belærende historier fortaltes for børnene – det var et hjemmeliv.» Hjemmet spillede en stor rolle i vinterhalvåret og de voksne inviterede deres

venner og familie på besøg. Når man havde gæster blev den fine stue brugt. »*Mine forældre havde gæster, nogle der var ligestillede – forskellige mestre og familie. Der var en købmand, der boede ude på hjørnet af Reberbanen og Ørstedsgade, dem spillede de kort sammen med hver uge. Først spillede herrerne lidt og så fik de kaffe og så spillede alle fire, de spillede whist. Da vi lige var blevet gift spillede vi whist sammen med far og mor hver søndag aften. Vi blev gift i 1912.*«

Børnene havde deres egne lege og fornøjelser. Om vinteren blev der kælket og kørt på skøjter. Der blev ikke skovlet sne i de små gader og hvis gadens børn var heldige, så kom der en slæde fra landet, som man kunne slå et reb omkring og på den måde få en tur. Til vinterens fornøjelser hørte også de mange foreningsballer enten det var i Borger-, Håndværker- og Industriforeningen eller i Sømandsforeningen. Der var desuden gåespil med efterfølgende dans, også karneval holdtes af og til. Meget stilfuldt forløb det i Langelands Klub. I det højborgerlige miljø aflagde den unge mand visit hos den udvalgte dames forældre og udbad sig tilladelse til at hun deltog i ballet. På selve aftenen afhentede den unge herre sin dame i lukket vogn og sammen indtog de middagen, hvorefter ballet begyndte. En balinspektør ledede slagets gang, idet han uddelte balkort med f.eks. 10 fastsatte danse. Kavaleren tegnede sig så først for nogle danse på sin dames kort og tegnede sig derefter for danse hos de andre damer. Der blev danset lancier, francaise, gamle berliner- og kotilliondans samt rundanse. Når ballet sluttede ved 2-tiden kørte herrene atter deres damer hjem i ekvipage.

På generalforsamlingerne var det ældre publikums største fornøjelse at æde og drikke. Man tog grundig revanche for hverdagsmadens hvidkålssuppe, byggrynssuppe og kartofler. På handelsstandsforeningens generalforsamling i 1907 stod menuen på klar suppe med boller og asparges, fiskerand med champignons, dyreryg med gemüse og kartofler, kiks og brød med smør og ost samt kransekage og konfekt. Det hele blev formentlig skyllet ned med en passende blanding af hvid- og rødvin, kaffe og cognac.

Julen var den højtid på året som der blev gjort mest ud af. Fra et håndværkerhjem berettes: »*Svendene skulle altid være med og spise juleaften – selvom de havde deres eget hjem spiste de hos mester. Vi havde altid juletræ og sang julesalmer. Vi fik engang imellem en gåsesteg og ellers så fik vi flæskesteg men som regel tror jeg nu nok, at vi fik gåsesteg, og den ku' jo lige forslå til en familie. Juledag så havde far fået så meget fedt juleaften, at vi sku' ha en klump, sagde han, det var altså en prinsessebudding. Det fik vi så juledag, om middagen, så fik vi en ganske lille skefuld suppe af en eller anden slags først og så fik vi en prinsessebudding bagefter. Det var sådan en af dem der stod og blævrede, en af dem der blev kogt i en stor buddingform og så fik vi rød sovs på. Vi fik gaver – skolebøger og andre ting, men nyttige ting. Legetøj var det småt med.*«

Sommerhalvåret bød på helt andre udfoldelsesmuligheder end den lange mørke vinter. Adskillige nu afdøde gamle rudkøbingensere mindedes med glæde den årlige skovtur til Stengade skov. En vogn blev lejet, hvis man ikke selv havde vogn og hele familien blev anbragt på

vognen med samt de fyldte madkurve. I trav gik det så til skovs, hvor der blev spist, leget og sovet til middag. Det blev aften før man satte kursen hjemad.

Rudkøbings gamle lystskov – Fredeskoven – var i 1852 blevet overladt byen som lystanlæg af godsejer Neergaard til Faarevejle. I 1875 havde Ferd. Christensen og flere andre reddet dette anlæg fra at blive udlagt til landbrug og omkring århundredskiftet var skoven med den murede pavillon stadig meget besøgt. Her var der f.eks. abonnementskoncerter, hvor byens musikkorps spillede fra kl. 20 til 22. I pavillonen kunne man indtage tevandsknægte og damerne kaffe og kager og om aftenen gik dansen på den åbne dansestrade foran bygningen. Rudkøbing havde i øvrigt et aktivt musikliv, bl.a. var herresangkoret »Lyren« velanskrevet, mens Enevoldsens orkester lejlighedsvis spillede til dans i teatersalen på »Skandinavien« fra kl. 20 til 02. Apropos »Skandinavien«, så var det et af byens tre gamle velrenommerede hoteller eller gæstgiverier. De to andre var hotel »Langeland« på Torvet og »Landmandshotellet« i Østergade. I 1913 kom så hotel »Rudkøbing« på hjørnet af Havnegade og Brogade til. Værtshuse skortede det ikke på og alene antallet bekræfter at drikkeriet – først og fremmest af øl og brændevin – var stærkt udbredt. Omkring år 1900 kostede en flaske på 3 pægle brændevin 25 øre. I 1912 eksisterede der 21 udskænkingssteder i byen. På hjørnet, hvor hotel »Rudkøbing« blev opført, lå tidligere søfolkernes og havnesjovernes foretrukne sted »Nummeret« – nr. 18. »»Nummeret« – det var sådan en lav bygning og der var altid en masse larm når alle de mange søfolk var hjemme. Og

Fig. 58. Fiskere på »Nummeret« på hjørnet af Havnegade/Brogade. Der drikkes øl og snaps og byttes hovedtøj.

hvis endelig nogen blev smidt ud eller døren stod åben ja – så dampede det ud af røg – tobaksrøg – og sikken larm der var derinde.»

Lidt længere oppe af Brogade lå café »Eiffel«. Navnet skyldtes en tegning af det berømte tårn som prydede facaden. På Gåsetorvet var den største koncentration af forlystelsessteder nemlig »Skandinavien« med keglebane, teatersal og lokaler for borgerforeningen, café »National« som senere blev politistation og det nok så bekendte værtshus »Washington«. På byens torv lå hotel »Langeland« der foruden lokaler for den eksklusive Langelands Klub havde en kælderbe-

værtning med navnet »Bøffen«, og på hjørnet af Grønnegade lå café »Spodsbjerg« i en kælder. Her var en »hemmelig« indgang for folk der ikke holdt af at gå ind fra gaden. »Den lådne hue« i Sidsel Bagersgade var kuskenes foretrukne værtshus. I Østergade lå to værtshuse, nemlig »Den gyldne høvl« og café »Billigheden« – begge mere ydmyge steder. I Ørstedsgade fandtes der hele fire værtshuse – »Søgaard«, Anders Larsens værtshus, »Harmonien« og skænkestuen »Børsen« hos købmand Melson Eriksen. Café »Petersborg« lå på hjørnet af Nørrebro og Ahlefeldtsgade og i Ramsherred lå »Flaget«, der havde keglebane i baghaven. Der-til kom en mindre beværtning på hjørnet af Ramsherred og Vinkældergade.

Dette overvældende udbud af værtshuse, som langt overgår vore dages, havde sit eget stam-publikum. Mange mænd flygtede fra hverda-

gens grå og triste slid ind i brændevinens verden. Følgende optrin fra en vævestue bevidner drikkeriet også blandt arbejdsduelige mænd. »De havde akkordarbejde og svenden fik penge for hver alen han vævede. Så når han gik sin tur og ikke havde flere penge og ikke kunne få kredit, kom han og bad om penge, for han havde ikke fået mad. Det fik han så, men de første penge gik til »sorte« – snaps og kaffe. Jeg kan huske min tante sad ved rokken og far ved væven og så siger han, svenden »Ja, jomfru, jeg har fået 30 sorte i dag«! Min far og tante hørte dårligt – det er en familiesvaghed – så hun sagde »hører du det Anton, han har fået 20 sorte i dag«! »Nej jomfru – 30 sorte«! råbte han. Næste dag kom han igen og bad om penge. Så sagde far: »Værsgo – du får ikke noget nu – du kan komme og gå på væv, og når du så har arbejdet så kan du få penge«! Så var han kureret for den gang.«

Resultatet af det umådeholdne drikkeri var, at det vrimlede med originaler. Det var folk der som følge af de dårlige sociale forhold gik for lud og koldt vand. Fløjlsmøller, Karl Tysker og Det store A var nogle af de mest kendte i begyndelsen af århundredet. Fløjlsmøller levede af brændevin og boede på lossepladsen bag Alfr. Nielsens trælast. En dag fandt man ham bevidstløs, kørte ham på hospitalet, hvor han blev afluset og vasket, men den kur overlevede han ikke.

Som modvægt til spiritussens forbandelse, der især ramte småkårshjem og altid indirekte kvinder og børn, eksisterede der flere afholdsforeninger. Disse foreninger holdt jævnlige møder samt foredragsaftener og selskabelige arrangementer, men de udgjorde også en pressions-

RESTAURATION!

Min i Brogade
værende Restaura-
tion bringes i Publi-
kums velvillige Er-
indring.

Særskilt Værelse
haves til sluttede og
private Selskaber.

Ærbødigst
N. Petersen.

Fig.59. Annonce for N. Petersen's restauration.

gruppe. Mange unge var i afholdsforening – så mange at man kunne lave et gymnastikhold og to fodboldhold. Det var populært at være afholdsmand dengang, og flere af byens ledende politikere var afholdsfolk. Det gjaldt f.eks. den socialdemokratiske redaktør Carl Madsen og den radikale redaktør Kristiansen. Da den sidstnævnte ved en festlig lejlighed havde indtaget et glas vermouth kom det til en større avisfejde mellem de to redaktører. Set med nutidens øjne kan sagen forekomme latterlig, men dengang var det et spørgsmål om principper og afholdstemmer. Afholdshjemmet i Strandgade var afholdsbevægelsens største aktiv.

Borgerforeningen havde indtil 1911 til huse på »Skandinavien«. Det var byens største forening – først og fremmest en selskabelig forening, men den blandede sig også i lokalpolitiske spørgsmål og virkede især for forbedringer af samfærdsel, handel og håndværk. De ledende skikkelser i Borgerforeningen var byens købmænd og håndværksmestre. Ved en nyanlagt søpromenade nord for havnen var i 1908 opført en ny lystpavillon. Aktieselskabet som stod bag dette nye forlystelsessted solgte imidlertid til Borgerforeningen. Formentlig var konkurrencen fra de eksisterende hoteller og Fredeskoven for hård. »Ørstedspavillonen« fik tilbygget en stor sidebygning med lokaler til Borgerforeningen og teatersal, der brugtes til sommerteater, revy m.m.

Teaterlivet var begrænset til de forestillinger som omrejsende skuespillere opførte, og det var et trofast publikum som mødte frem til disse teaterforestillinger. På samme måde arrangeredes koncerter med tilrejsende kunstnere.

Fig.60. Hotel »Skandinavien« som rummede Borgerforeningens selskabslokaler til 1911.

Cirkus kom også tilrejsende sommerdage. Et af datidens mest kendte var cirkus Beck-Olsen. *»Med Sydfyenskes »Isabella« sejlede min far dem over. De lastede om natten og vi hjalp far og så rendte vi knægte og hjalp til med cirkus. En aften gik vi i cirkus og der var så mange jævnaldrende drenge på Bellevue. »Må vi komme med Peter?« spurgte de. »Jo«, siger han, den gamle, »det må I godt«. Vi var sådan en halv snes knægte i samme alder omtrent. Og jeg kan lige se Beck-Olsen – han sad i sådan en kurvestol udenfor cirkus. »Dav Peter«, sagde han. »Dav Beck-Olsen må vi gå i cirkus?« »Er det dine drenge alle dem, Peter?« »Jah«, sagde den gamle. »Ja, du er en hård negl«, sagde Beck-Olsen og smilede. Vi kom så ind.«*

Udstillingen i 1904 i Ørstedsparken eller som den hed Industri-, Landbrugs- og Fiskeriudstil-

lingen samlede et stort publikum. Der var opført en stilfuld indgangsportal, en hovedbygning samt en bygning som rummede fiskeriudstillingen og restaurationen. Den besøgende kunne glæde sig over de mange udstillede langelandske produkter lige fra skråtobak, bajersk øl og herrespadserepelse til kontormøblement, cykler og petroleumsmotorer. Fra forskellige kiosker i parken solgtes udstillingssouvenirs – bl.a. en medaille – og i baggrunden var cirkus, gynger og blomsterarrangementer. Udstillingen var åben i 11 dage.

Dyrskue blev afholdt i juni undertiden på Torvet, til andre tider ude i Fredeskoven og senere på dyrskuepladsen på Nørrebro. Det var ligesom markederne en folkeforlystelse og dyrerne kunne stå helt ned ad Grønnegade. På marked var der opslået telte oppe på Torvet hvorfra alskens varer blev falbudt. Landboerne kørte gerne langt for at komme til marked i Rudkøbing.

I forbindelse med dyrskuet var der altid karuseller og gøglertelte. En af de gøglere som tit kom til Rudkøbing var »professor« Labri. Han

Fig.61. Den store udstillingsbygning fra Industriudstillingen i 1904.

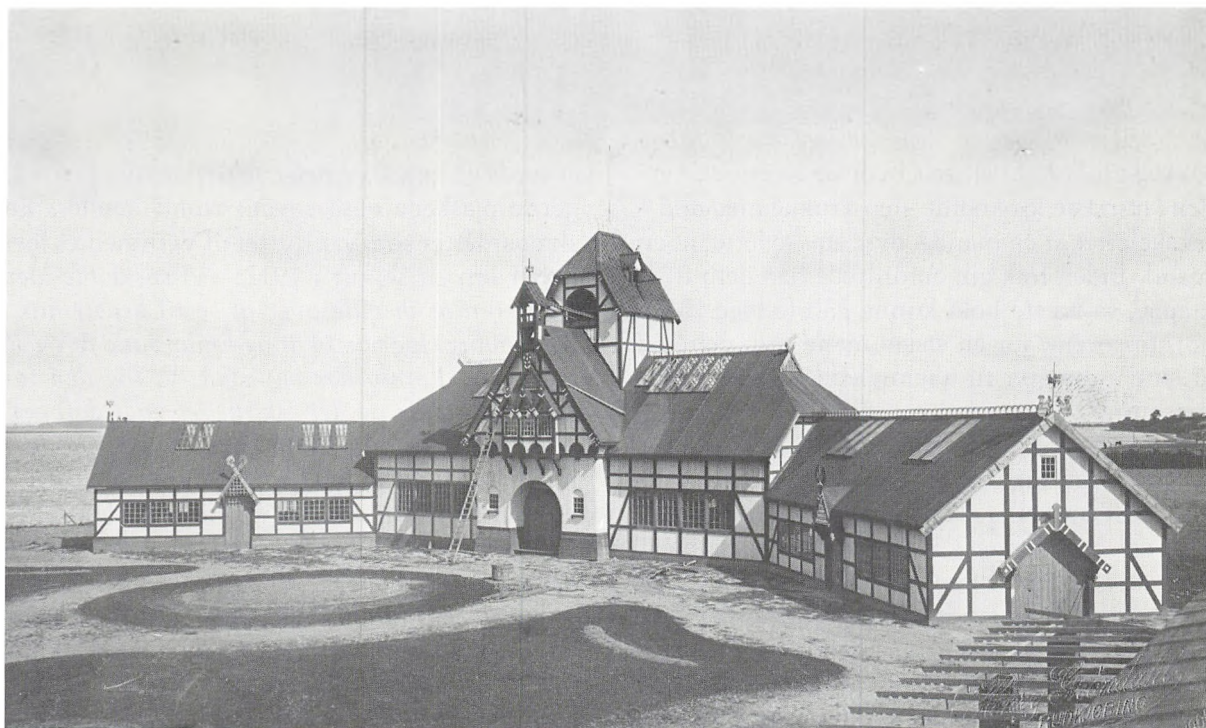

Fig.62.
Dyrskue i Rudkøbing.

lokkede folk ind i sit telt hvor de kunne se verdens mindste krokodille – en krukke med dild – og skelettet af en mand – dvs. en ske lettet af en mand. Inden folk gik opfordrede han dem til at klappe, så næste hold kunne gå i fælden. Men »professoren« var en elsket mand som delte ud af sine indtægter til ubemidlede og selv levede nøjsomt.

For børnene var der nok at foretage sig i sommerhalvåret. Pigerne gik i Fredeskoven og plukkede blomster eller de gik ned i jollehavnen og lå med en snor med en krog på og fiskede krabber, som de tog med hjem og fik deres mor til at koge. Bagefter spiste de dem. Drengene tumlede med pramme og joller og nogle satte ålekroge som de røgtede. En yndet sport var det også at gå op i rigningen på de oplagte skibe. Det gjaldt om

at turde gå højest og helst op til flagknoppen. Pigerne pjaskede også søvnt rundt i joller. En skipperdatter som var flyttet til Vemmenæs fortæller om en sejltur i 1912: *»Vi søskende blev enige om at vi ville over at se til bedstemor i Rudkøbing. Jeg var 14 år og Ejnar var 8 år og så Henry og Emmy der var små. Vi tog den tosmakkede jolle og det gik meget godt derover. »Jamen, Jøsses lille børn, kommer I og besøger mig? Ved jeres mor og far det?« sagde bedstemor da hun så os. »Nej«! »Jamen I skal få en tår kaffe og så må I skynde jer hjem«! Ja det var vi så enige om. Men det var begyndt at blæse op og vi havde et frygteligt mas med at komme ud af havnehullet. Tilmed var det sådan at folk skulle ned og se når aftendamperen sejlede og vi blev jo nervøse for alle de folk, der stod og gloede på*

os. »Vi skal nok komme rundt, vi kan ro«, sagde jeg. Og vi fik storsejlet over og jeg sagde: »Ned i bunden med dig, Henry!« det var den mindste. Men da vi så skulle lægge sprydsstagen, der stangede vi ham lige i øjet og han begyndte at hyle, men så blev han jo kommanderet til at holde sin mund og vi kom godt nok ud af havnehullet og så kunne vi sætte sejl. Men det blev så stille der rundt om Siø, så vi måtte ro. Kvaserne var kommet ud og drive efter ål og samtidig kunne jeg høre far fyre motoren op i motorbåden inde i Vemmenæs. »Se at komme hjem med jer, jeres far er ved at skulle ud at lede efter jer«, råbte de fra kvaserne. Vi skyndte os hjem og sikken skældud vi fik – for vi havde jo ikke sagt,

hvor vi var henne – så havde vi jo ikke fået lov til det.«

De fleste større børn kunne svømme og så snart der var lidt varme i vandet gik børnene i vandet hver dag. Der var søbadeanstalter både nord og syd for havnen. Badehusene ved Bellevue var bygget af Ferdinand Christensen i 1881 og kommunen havde ud for teglværket bevilget et badeskur for ubemidlede kvinder og børn. Skolebørnene badede fra en badeanstalt nord for havnen. Den nuværende søbadeanstalt blev bygget af kommunen i 1925 i forbindelse med at der blev opfyldt i stranden ved Bellevue, da man anlagde den ny færgehavn. Den gamle badeanstalt måtte da nedlægges. Også skolens søbade-

Fig. 63. Badeanstalten, fotografi fra 1970-erne.

anstalt lukkede. Det har været nødvendigt at istandsætte badeanstalten i 1954 og 1982 – træ har som bekendt en begrænset levetid.

I vinterhalvåret var lørdagsbadet i køkkenet det almindeligste. Der skulle spares på vandet. Men man kunne også gå på dampbadeanstalten i Ahlefeldtsgade nr. 17. Her havde forhenværende mineralsvandsfabrikant Julius Christensen i 1908 åbnet dampbadet »Ørsted«. Skolen benyttede også dampbadeanstalten og gymnastiklæreren sås jævnligt i spidsen for eleverne, der marcherede til og fra anstalten med militærisk disciplin. Christensen og hans efterfølger i 1913, Lehndorff Hansen, havde tillige udskænkning af øl og brændevin. Dampbade gjorde de korpulente herrer særdeles tørstige.

Nye tider for underholdning blev det for alvor, da de første levende billeder dukkede op i Rudkøbing. Den første offentlige forestilling var i 1901. En omrejsende biograf foreviste for en formidabel entré af 50 øre Beck-Olsens brydekamp, billeder af et kinesisk eksprestog samt trolderier og danserinder.

Forestillingen vakte stort bifald, til gengæld var publikum nær ved at blive forgivet af stanken fra et medbragt acetylangasværk. I 1907 fik Rudkøbing sit eget biografteater med 3 forestillinger hver aften og 5 om søndagen. Der var nyt program hver fredag. En af de første spillefilm var Kameliadamen. Prisen var nu 25 øre for voksne og 15 øre for børn.

Biografteatret som lå på hjørnet af Torvet og Grønnegade fik i 1917 konkurrence fra Kinoteatret, der åbnede i Torvet nr. 4 overfor. Biografene var virkelig meget populære. I 1930 gik udviklingen endnu et skridt videre, idet de første

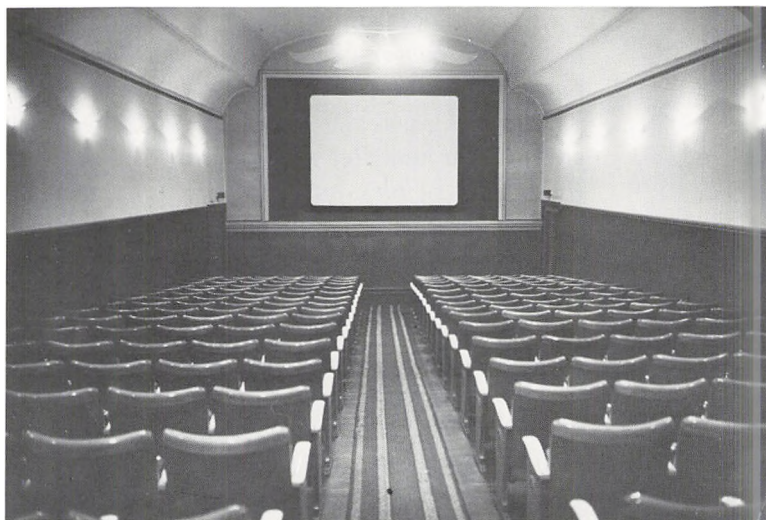

Fig.64. Kino på Torvet i Rudkøbing. Fot. ca. 1950 af Harald Knudsen.

tonefilm blev vist i Rudkøbing, året efter blev de to biografer slået sammen og Biografteatret ombygget og fik navnet Kinoteatret. Fotograf Harald Knudsen blev direktør. Vi skal helt frem til 1961 før biografen atter moderniseredes. Kino flyttede da til Østerport og en helt ny biografsal med plads til 135 gæster, widescreen og cinemascope.

De første sportsklubber dukkede op før 1. verdenskrig, og havde et eksklusivt præg. Det var ikke arbejderungdommen som dyrkede sport. De ældste sportsgrene var roning og tennis – begge importerede fra England. Rudkøbing Roklub blev grundlagt i 1898 og Rudkøbing Lawn-Tennis klub i 1910.

1. verdenskrig og årene umiddelbart efter var gode for størstedelen af Danmarks erhvervsliv. Arbejdsløsheden var lav – på landsplan 11% i 1919 og 6% i 1920. Men skønt lønningerne var

steget så var priserne gået samme vej og der var uro i store dele af fagbevægelsen. I 1920 kom det til en kortvarig generalstrejke, da kongen afskedigede ministeriet Zahle, men sømændene og havnearbejderne fortsatte strejken for at få en bedre overenskomst. Myndighederne organiserede imidlertid en »samfundshjælp« og i Rudkøbing havn mødte vesteklædte købmænd, kommisser og grossererer op for at losse de strejke-ramte dampskibe. Sømændene tabte strejken og måtte gå i arbejde på redernes betingelser. I 1921 afløstes de inflatoriske forhold af almindelig tilbagegang i efterspørgsel, prisfald og løntilbagegang. Den økonomiske krise ramte også Langeland. En række gamle virksomheder lukkede i disse år: teglværket, garveriet, bryggeriet og tobaksfabrikken. Det gik også dårligt for motorfabrikken i Ahlefeldtsgade. En mand, som var lærling på fabrikken, fortæller: *»Læretiden var 5 år og lønnen det var 5 øre i timen. I den travleste tid var vi op til 35 mennesker – grovsmede, pladesmede, støberiarbejdere, model-snedkere, maskinarbejdere og lærlinge. Jeg kom i lære i 1915 og i 1920 var vi to, der var udlært på samme tid. Vi havde to ugers arbejde så var det ud af klappen. Der var næsten ikke noget arbejde dengang og så kunne de ikke holde os gående på fabrikken.«*

I januar 1921 kunne avisen berette om 133 arbejdsløse i byen og året efter anføres at 36% af byens arbejdsmænd gik arbejdsløse. Arbejdsgiverne havde i 1919 foranlediget et arbejdsanvisningskontor oprettet, men det blev der nu ikke mere arbejde af. Arbejdsgiverne pressede på for at få lønningerne ned og i 1922 var 350 arbejdere i Rudkøbing en periode lock-outede.

Trods de økonomiske vanskeligheder i 20-erne skete der væsentlige sociale fremskridt. 8-timers arbejdsdagen i 1919 gav arbejderne et privatliv, hvor de kunne dyrke deres interesser. En ny lukkelov i 1921 indførte for butikspersonalet øget fritid, idet forretningerne nu skulle lukke kl. 18.00 mandag til torsdag og kl. 19 fredag, mens der lørdag var åbent helt til 21.

Idrætslivet oplevede en stor tilgang i disse år. Rudkøbing Boldklub blev stiftet i 1925, sejlklubben året efter og i 1931 blev Rudkøbing Gymnastikforening startet. Aktiviteterne i boldklubben, tennisklubben og cykelklubben blev koordineret i Rudkøbing Idrætsklub stiftet 1915 – en forløber for den senere sportsunion.

K.F.U.M. indviede sin ny bygning på den gamle tobaksfabriks grund i Sidsel Bagersgade. Moden skiftede. De lange omfangsrige kjoler blev erstattet af kortere stramtsiddende. Også damernes hår blev kort. I Brogade nr. 28 åbnede frisør Jørgensen i 1925 byens første damesalon og to år senere bragte han det første permanentkrølapparat til øen.

Trafikken i gaderne tillod stadig børn at lege dér, men ellers var Galgebakken og Ørstedsparken drengenes foretrukne legepladser, når der blev leget røvere og soldater eller indianere og cowboys. Cykler var nu også almindelige for mange børn og de blev forvandlet til heste ved at binde et tov i styret, så man »red« med rigtige tømmer.

I øvrigt blev cyklerne flittigt brugt, når der skulle bades ude ved Spodsbjerg. I byen kunne man vælge mellem den 15 øres eller den fri badeanstalt – dvs. mellem badeanstalten ved Bellevue, delt i en herre- og dameafdeling eller bade-

Fig.65. Jørgensens damefrisørsalon i Brogade i Rudkøbing. Det Storm P-agtige maskineri bevidner at damerne måtte lide for skønheden.

huset der lå ved siden af D.F.D.S.'s røde pakhus på søndre mole. Det almindeligste drengelagetøj var en kysel – en top og en pisk.

Børnene var også med i foreningslivet, som stadig blomstrede. Skyttelaugene – byens ældste selskabelige forening stiftet i 1841 – arrangerede børnefugleskydninger og en rudkøbingenser erindrer sin deltagelse i en skydning: »Man mødtes på Torvet i sit stiveste puds – med matroskrave og knæbukser, hvid bluse eller hvad man nu havde. Så blev vi stillet op i geled. I spidsen gik Ramus' orkester. Ramus var musikhandler i Sidsel Baggersgade og det var det eneste orkester i byen. Efter orkestret kom en fane og så to drenge med præmierne på en præsenterbakke med fløjl. Præmierne var sølvskeer og små sølvfugle og en gulfugl. Så kom skytterne,

der bar de 6 armbrøster vi skød til måls med og sidst kom så alle de andre børn. Vi gik gennem byen ud til Fredeskoven, hvor vi skød efter en træfugl på stang. Fuglen havde hoved og vinger og krop og på hovedet en krone og i næbbet holdt den en citron. Først skød alle efter citronen, så kronen, halen, osv. og til sidst den der skød kroppen ned blev fuglekonge. Ammunitionen var træpatroner med blynæse. Jeg blev fuglekonge et år – 1924 eller 1925 – og det var jeg vældig stolt over. Jeg havde skudt for en pige – man kunne skyde for andre – og så skulle jeg så invitere hende i byen bagefter. Det sagde min far jeg skulle og jeg var slet ikke stolt ved det, skønt hun var byens kønneste pige. Men det gik da. Vi fik nogle sodavand og dansede.«

Der var stadigvæk mange baller i vintersæso-

Fig.66. Børnefugleskydning, fotografi fra Torvet ca. 1900.

nen. For de helt unge afdansningsballet i danseskolen, der blev ledet af frk. Ellen Sølling – en myndig dame, der havde sit hyr med drengene. De fandt nemlig danseskolen alt andet end spændende og benyttede enhver lejlighed til at live lidt op på det f.eks. i hyldebærsæsonen, hvor de forsynet med bær og korte pusterør kunne sætte nogle fine træffere ind uden det blev opdaget.

Afholdsforeningerne havde mistet terræn og det var kun en lille tapper skare som var tilbage efter at brændevinen var blevet pålagt skatter og efterhånden havde nået en pris, der gjorde den luksusbetonet. Den ældre generation mødtes i de selskabelige eller faglige foreninger som før – der var stadig bal i Borgerforeningen i »Ørstedspavillonen«. Men de unge samledes nu i sportsforeningerne, som også afholdt bal. Det store

Fig.67. Danseskole på hotel
»Rudkøbing« ca. 1970.

nytårsaftensbal på hotel »Langeland« samlede ungdommen fra de forskellige sportsklubber. Hotellets sal blev dekoreret fint med malet bordpapir på væggene og der blev danset foxtrot, vals og polka til musik af Skyttes orkester fra Bagenkop. Der var ikke noget med balkort og balinspektør, men stadig stil over det. Man inklinede for damen. Nytårsballet sluttede først ved 6–7 tiden om morgenen. Der var ingen andre steder at gå hen så alle blev.

Det var stadig småt med de unges fritid. En butikslærling beretter: »Arbejdstiden var i 1927, da jeg kom i lære, fra 7 morgen til 6 aften, fredag til kl. 19 og lørdag til kl. 21. Vi gik på handelsskole 2 timer 3 aftener om ugen og så havde vi vores hjemmeopgaver, som blev lavet i den sparsomme fritid. Joh, så havde vi også åbent første søndag i november. Det var skifte-

dag. Folk fik halvårsløn dengang. Vi havde nu ikke så meget at lave men herreekviperings- og manufakturforretningerne havde travlt. Dengang gik folk i skræddersyet tøj. Man kunne ganske vist få det vi kaldte stanghabitter, men det passede aldrig. Der var kun tre størrelser.«

I 1931 fik fagbevægelsen til gengæld for en 8 procents lønreduktion gennemført en uges ferie til alle. Politisk var der uro i 20-erne og 30-erne og folk i Rudkøbing kunne nu følge med i hvad der skete ude i den store verden ved at stille ind på Danmarks Radio. De første krystalapparater og radiomodtagere havde så lille effekt, at det var nødvendigt at bruge høretelefoner: »Jeg kan huske vi første gang hørte radio oppe hos sagfører Harder på Torvet. Det var en af mine lege-kammerater. De havde et stort radioapparat. Mine forældre fik radio omkring 1922 – et kry-

Fig. 68. Stil ind på de danske stationer. Radioen blev en ny fritidsformøjelse.

stalapparat. Det foregik i spisestuen og det var vores far der skulle høre radio. Vi måtte slet ikke være i den stue og der skulle være ro selv om vi ikke var i stuen. Han lyttede med høretelefoner og hørte nyheder og musik. Sommetider lyttede vi med på den måde at høretelefonen blev lagt i en stor krystalskål. Så kunne vi alle høre med. Senere fik vi en rigtig radio med akkumulator og anodebatterier.» Grammofoner var blevet mere almindelige. I 20-erne var det de store

tragthøjtalere og lakplader der brugtes. Cykel-smed Kellgrens havde dog allerede i 1906 anskaffet sig en original Edison fonograf takket være en arv fra en slægtning i Amerika. Fonografen – i dag på Langelands Museum – havde lakvalser der blev skudt ind på en cylinder. Værket blev drevet ved fjederoptræk. Musikken var efter smag. Marcher og militærmusik var noget den ældre generation af mænd holdt meget af. Ungdommen ville have dansemusik.

Situationen var stærkt forbedret for kvinderne der i 1915 havde fået stemmeret og i stigende grad gjorde kvinderne sig gældende i erhvervslivet – især i handels- og kontorfagene fandt man de unge selverhvervende ugifte kvinder:

»Jeg blev udlært som kontorelev på motorfabrikken Danmark. Det var rigtig gammeldags dobbelt bogholderi. Så kom jeg til Esso nede ved Bellevue. Der var jeg et par år og derefter kom jeg om til Langelands Elektricitetsværk. De havde 26 transformatorer rundt omkring på øen. Så blev jeg gift og flyttede til Nakskov.«

Hjemmet var dog fortsat de gifte kvinders arbejdsplads, men også på det punkt var opmærksomheden omkring kvindernes arbejde øget. I 1931 afholdtes i »Ørstedspavillonen« udstillingen »Hjemmet«. Her blev alt nyt i køkkenudstyr og boliginventar præsenteret. Ernest Josias demonstrerede æggehvidepiskere og benklædepressere, isenkræmmer Kaalund viste P.H. lamper og de nyeste køkkenrekvisitter, isenkræmmer Thorsen elektriske varmeapparater og strygejern, mens Adolph Larsen reklamerede for Miss Quick pudseklude, Bing & Grøndahls kaffestel samt Nilfisk støvsugeren.

Det sorte køkken, som endnu eksisterede i begyndelsen af århundredet – d.v.s. ildsted med arne og åben skorsten over – var nu en saga. Elektriciteten og gassen havde gjort husmoderens tilværelse lettere.

I begyndelsen af 30-erne faldt de internationale konjunkturer atter og medførte en økonomisk krise i såvel landbrug som industri og søfart. Det blev vanskeligt for de arbejdsløse arbejdere der stod nederst i samfundet at klare dagen og vejen. I 1933 uddelte kommunen vinterhjælp til de arbejdsløse. Disse fik ganske vist arbejdsløshedsunderstøttelse, men kun halvdelen af lønnen og kun i 150 dage, derefter fik de fattighjælp. Kommunen satte de arbejdsløse til at slå skærver til vejene, støbe fliser og anlægge en ny tennisbane. *»Vi blev arbejdsløse – ja og så kunne vi få en bunke sten når vi mistede understøttelsen. Kommunen de gav os værktøjet og så kunne vi slå sten der – skærver. Først skulle skærverne skoldes og når vi havde skoldet en hel masse så skulle de knuses. Vi fik 15 kr. om ugen. Understøttelsen var 21 kr. Så fik vi lov at pille koks – en sækfuld om ugen nede på gasværket. Vi skulle sortere slagterne for at finde koksene. Det var den forsorg der var for arbejdsløse dengang. Der var noget der hed en hjælpekasse men vi skulle udfylde nogle lange papirer og så gik der lang lang tid inden vi hørte noget. Det var urimeligt man skulle behandles sådan, når man sådan havde slidt og slæbt.«*

Nøden var så stor at kommunen i 1933 vedtog at de mindrebemidlede børn skulle have et måltid varm mad daglig. Samme år gennemførtes K.K. Steinckes socialreform som gav større understøttelse til de syge, gamle og arbejdsløse.

30-erne var også en streng tid for landbruget og forretningerne. Det var småt med kontanterne hos mange forretningsindehavere, så de betalte med vekslers eller man gik til naboforretningen og lånte penge for at betale forsendelsen eller vareleverancen fra fabrik eller grossist. Dengang var det vanskeligt at låne penge i banken – der var ingen løbende kredit at få.

Lykkeligvis kom der også nye arbejdspladser til – i 1933 åbnede andelssvineslagteriet i Rudkøbing. Det gav 35 nye arbejdspladser. I 1957 var medarbejderstaben vokset til 60. Mod slutningen af 30-erne rettede den økonomiske situation sig noget og krigsårene 1940–45 var rent økonomisk ikke nogen dårlig tid. Landbruget havde god afsætning, transporterhvervene og industrien havde også arbejde og handlen var god. Men alt i alt var det en særdeles vanskelig tid, en forretningsdrivende husker genvordig-

Fig. 69.
Slagteriarbejdere på andelsslagteriet.

hederne: »Vi måtte ikke pynte vinduerne som vi ville. En udstilling måtte ikke give udtryk for større varerigelighed end der var tilstede. Vinduerne bagtil skulle være blændet, så man ikke kunne se ind i butikken. Der var lov for hvor mange ting man måtte udstille. Det var tre store ting, fem mellemstore ting (f.eks. hamre, vaser o.l.) og 10 små ting (f.eks. kopper, æggebægre o.l.). Politiet kontrollerede at dette blev overholdt. Vi havde en stor omsætning men et meget begrænset varesortiment. Repræsentanterne rejste efterhånden ikke ud til os, så vi måtte opsøge dem. Vi havde et stort salg af gipsfigurer og keramik i gaveartikler. Det var sådan lidt for øjet med nøgne kvinder, barnefigurer og dyrefigurer. De fleste hvide, nogle sorte. Tilsidst skulle vi selv levere gipsen for at få varerne. Vi sendte gipsen med pakken »Langeland« til København og fik figurer retur.«

Mangel var der på nydelsesmidler som tobak og kaffe og te. Der blev eksperimenteret med tobak af kirsebærblade, æblete o. s. v. Til gengæld var der et florerende selskabsliv. Folk levede hektisk. Mange levede som om det var deres sidste dag. Der blev danset to gange om ugen i »Ørstedspavillonen« til Sven Orloffs og Willy Christensens orkestre. Nu var det tango og quickstep, der blev danset. Det var ikke dyrt at deltage, hvis man kunne indskrænke sig til en øl, der kostede 1 krone. Private fester var der mange af – karneval, sommerfester, havefester og udflugter, hvor man cyklede i skoven med madkurven. Opsparing var det så som så med. Hvorfor skulle man spare op!

I efterkrigsårene steg arbejdsløsheden atter. I 1949 var 122 arbejdsmænd ledige – eller hver

trede arbejdsmand i byen. Rationeringen blev ophævet og bilerne kom igen frem på gaderne. Brdr. Rønje reklamerede for de nye Ferguson-traktorer og Frits Johansen for General Motors' nye varevogne. I løbet af 50-erne gik det stærkt fremad for de danske erhvervsvirksomheder og arbejdsløsheden faldt til sit hidtil laveste niveau. I juni 1956 var der 4,3% ledighed i Rudkøbing. Tre år senere var der mangel på arbejdskraft og i 1962 nåede man bundrekord med 2 ledige faglærte og 2 ufaglærte eller 0,6%. Der kom flere penge mellem hænderne på folk og pengene blev omsat i forbrugsgoder. I 1938 havde folketinget vedtaget en lov om to ugers ferie med løn til arbejdere, funktionærer og medhjælpere og denne ferie blev i 1953 udvidet til 3 uger og en ny lukkelov bestemte hverdagslukning i butikkerne kl. 17.30 undtagen fredag, da skulle man lukke kl. 20 og lørdag blev der lukket kl. 14.00. Folk begyndte at tage på ferie. Mens udenøs rejser tidligere havde været ualmindelige og specielt udenlandsrejser havde givet samtalestof til lange tider – havde folk nu tid og penge til at rejse. De første rejser gik til Tyskland og foregik med tog. Andre købte sommerhus og opholdt sig der i ferien. Det blev også mere almindeligt at anskaffe sig lystbåd mens en bil stadig lå i yderkanten af flertallets økonomiske formåen. Biltrafikken var stærkt voksende og mange landboere anskaffede sig bil. Folk var i øvrigt produktive på anden måde. Børnetallet voksede også.

Langelands Kunstforening er et barn af efterkrigstiden, stiftet i 1949, og trods adskillige kriser har den overlevet som en aktiv forening der viser nutidskunst for byens borgere. Den har et par hundrede medlemmer.

De første fjernsyn dukkede op i Rudkøbing. Radioforhandler Chr. Hansen købte i 1952 et fjernsynsapparat men havde problemer med antennen og først året efter lykkedes det at få gode billeder frem fra senderen i Hamburg, og fjernsynet samlede opløb foran radioforretningens butiksrude i Østergade. Snart fik de første private hjem også fjernsyn. »Det første vi så, det var hos frøken Hornum i Østergade. Jens Winter var død, så det må ha' været i 1956. Alle naboerne, slagter Jensen og vi og så videre så fjernsyn der. Jeg kan huske at det var vældigt spændende at se billederne på skærmen. Det var mest reportager – fodboldkampe, dyrskuer o.s.v.«

Efterhånden som flere og flere fik fjernsyn ændrede det folks fritidsvaner. Den selskabelige del af foreningslivet fik det stadigt vanskeligere og blev i løbet af 60-erne og 70-erne reduceret til andespil og banko. Når Svend Pedersen tonede frem på skærmen med sin populære udsendelse »Kvit eller dobbelt« var det sådan at alt i Rudkøbing lå dødt.

Men ungdommen gad ikke i længden sidde og se på fjernsyn. De gik til musikkoncerter eller i Jazzklubben som siden 1972 har været meget aktiv med faste tilbagevendende arrangementer som f.eks. Strynjazz, Strandgårdsjazz om sommeren, 2. juledagsjazz og desuden et stort antal skiftende arrangementer. Den øgende fritid og forældrenes manglende lyst og evne til at give de unge spændende samværsinteresser betød, at ungdomsfritidskulturer blomstrede op. Hippiebevægelsen og rockerkulturen dukkede også op på Langeland. Motorcykelklubben Highway Riders blev grundlagt i 1981.

Fig.70. Sommerhusglæder – også folk i Rudkøbing anskaffede sig sommerhuse – især ved Spodsbjerg. Her er sommerhuset en tidligere rutebil. Familiens bil holder ved siden.

Den første lille børnehave blev startet på Spodsbjergvej i 1949. I 1970 kom Villa Møllen til. Det var nødvendigt, for nu skulle kvinderne ud på arbejdsmarkedet. Med to indtægter blev det snart muligt at realisere drømmen om privatbilen og efterhånden også parcelhuset med alt hvad dertil hørte af køleskabe, badeværelser, pejse o.s.v. Privatbilismen udviklede sig til en hel kult. Akkurat som motorcyklerne for mange unge blev udtryk for status og en vis fändenivoldskhed blev fars bil symbol på mandens økonomiske formåen og sociale værd. Den blev omhyggeligt pudset om søndagen så den skinnede og så trillede man på søndagsskovtur medbringende campingbord og stole. Mange skridt fjernede man sig ikke fra sin elskede bil.

Forbruger- og fritidssamfundet fortsatte sin vækst i 60-erne. I 1964 indførte andelssvine-slagteriet som første virksomhed på Langeland lørdagslukning. Snart fulgte andre med. Arbejdstiden blev i 1968 reduceret fra 44 til 42½ time. Broen, som forretningslivet havde været så bange for, viste sig ikke at være nogen katastrofe, tværtimod noterede man med glæde, at mange tøsinger foretrak at handle i Rudkøbing frem for i Svendborg nu de havde valget. Som et lyspunkt i det erhvervsøkonomiske billede gjorde turismen sig også stærkere gældende i 60-erne og er nu vokset til et af øens vigtigste erhverv. I 1969 fandtes der 800 sommerhuse på øen. De mange gæster har gjort Rudkøbing til næsten to forskellige byer sommer og vinter – om sommeren spraglet og støjende med et væld af aktiviteter, om vinteren øde og tyst kun befolket af de indfødte.

Energikrisen i 1973 standsede imidlertid forbrugersamfundet et kort øjeblik og skønt hju-lene atter kom til at snurre har udviklingen – det såkaldte fremskridt – skabt stigende paradokser i samfundet. Arbejdsløsheden som i 70-erne først og fremmest ramte kvinderne og ungdommen har skabt store sociale problemer. Det øgede arbejdstempo for de erhvervsaktive har skabt andre problemer. Resultatet har bl.a. vist sig at være voksende rodløshed, meningsløst hærværk og grov vold mod sagesløse – fænomener som også findes i Rudkøbing. Fra kommunens side er der i de seneste år gjort meget for at fremme fritidsaktiviteterne. En ny idrætshal – Langelandshallen – blev indviet i 1968 og boldklubben kunne for et par år siden rykke ind i helt nye klublokaler og benytte nye baner. Også den

kommunale ungdomsskole og ungdomsklub samt det nye medborgerhus i den gl. realskole er bemærkelsesværdige initiativer.

I modsat retning trækker imidlertid et øget udbud af passiv underholdning i form af video og nye t.v.-kanaler. Forhåbentlig overlever biograf, restaurationer og foreninger også den udfordring.

Kilder:

- Kiilsgaard, Chr.: Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling. Rudkøbing 1937.
- Møllerup, J.: Handelsstandsforeningen 1886–1986. Rudkøbing 1986.
- Rhein-Knudsen: Artikel i jubilæumsudgave af Langelands Avis 1950.
- Håndværksrådet: Befolkningsforhold og erhvervsforholdene på Langeland. 1970.
- Udstillingsbogen. Rudkøbing 1904.
- Langelands Folkeblad, Langelands Avis.
- Rudkøbing byhistoriske Arkiv, sag- og personalia samlingen.

SKOLER I RUDKØBING

Af Jens Møllerup

Børneskolen

Siden 1888 havde forældre i Rudkøbing kunnet vælge mellem to skoleformer, når det gjaldt deres børns skolegang. Nede på Kirkepladsen lå den kommunale Borger- og Friskoles kønne solide bygning fra 1835, og ude i Ahlefeldtsgade den private Rudkøbing Realskoles nye, lidt prangende hjemsted fra 1882. Sit navn tiltrods optog realskolen elever helt fra 1. klasse og – hvis deres evner ellers tillod det – slusede dem ud af skoleforløbet med en mellemskole- eller realeksamen. Skolebestyrer cand. theol. August Hellesen havde på dygtig vis ledet privatskolen siden 1897; han havde i 1901 forsøgt at købe skolebygningen af kommunen, der ejede den, men havde fået afslag. Han drev derfor sin skole til en vis grad på byrådets nåde, kun beskyttet af sin kontrakt med kommunen.

På Borger- og Friskolen kunne man ikke tage nogen eksamen. Som navnet antyder bestod den af to afdelinger, der havde til huse i samme bygning og iøvrigt havde fælles lærerpersonale. Den var siden 1882 blevet ledet af den meget myndige overlærer Peter Gormsen Møller, en stridbar personlighed, elsket af de fleste af sine elever, men meget ofte i konflikt med sit lærerpersonale. Borgerskolen, der havde til huse i dén

del af den gamle skole, der nu er politistation, var en betalingsskole, hvorimod Friskolen var gratis. Bortset fra at Borgerskolen tilbød undervisning i fremmedsprog, har der dog formodentlig ikke været den store kvalitetsforskel i undervisningen i de to skoleafdelinger – de samme lærere underviste jo stort set i de samme fag begge steder. Men betalingen satte et skel eleverne imellem. Friskolen blev af folk anset

Fig. 71. Rudkøbing private Realskole i Ahlefeldtsgade. Fot. 1900.

som en slags fattigskole, og kunne man betale sine skolepenge, blev børnene ikke sat i den.

Med den vågnende sociale bevidsthed i årene omkring århundredskiftet voksede utilfredsheden med denne opdeling af kommuneskolen i store kredse af befolkningen, og en ændring af skoleforholdene blev drøftet i byrådet. Sagen blev dog i første omgang henlagt »af økonomiske grunde«, men i 1910 foreslog den socialdemokratiske byrådsgruppe, at man skulle opsiges kontrakten med skolebestyrer Hellesen og indføre enhedsskole. Der fulgte nu to års bitter politisk strid om spørgsmålet, men i slutningen af 1912 faldt den endelige afgørelse. Byrådet vedtog, at kommunens offentlige skoler og realskolen skulle sammensluttet til en kommunal enhedsskole med fri og ensartet undervisning for alle; dertil skulle knyttes en eksamensskole, en betalingskole, der skulle afsluttes med mellem-skole- eller realeksamen. Kontrakten med skolebestyrer Hellesen blev derfor opsagt med gældende virkning fra sommerferien 1913.

Overlærer Møller havde taget sin afsked på grund af alder til den 1. januar 1913, og man skulle nu finde en efterfølger, der kunne lede det kommunale skolevæsen ind i de nye baner. Der var mange ansøgere til det ledige embede, deriblandt skolebestyrer Hellesen, der i den første indstilling var klar favorit, men et byrådsvalg i foråret 1913 gav et ændret styrkeforhold i byrådet, og Hellesen måtte sande, at politisk gunst er som skum på vand. Det nyvalgte byråd antog lærer Viggø Rønnow-Jessen som overlærer (skoleinspektør), Hellesen forlod byen og blev året efter ansat som hjælpepræst i Køge, hvor han virkede til sin død i 1921.

Den 21. august 1913 tog så enhedsskolen sin begyndelse. Børnetallet var så stort, at man måtte benytte de forhåndenværende bygninger fuldt ud. Den kommunale Mellem- og Realskole blev installeret ude i den tidligere realskoles bygning i Ahlefeldtsgade, der samtidig også måtte give plads til flere folkeskoleklasser, da skolen på Kirkepladsen var overfyldt. De følgende år steg børnetallet så kraftigt, at man til tider måtte benytte lokaler henne i Teknisk Skole i Ahlefeldtsgade.

Det stod klart for de fleste, at det var nødvendigt at få bygget en helt ny skole, da det ikke lod sig gøre at udvide de bestående bygninger på tilfredsstillende måde, så allerede i 1914 søgte skoleudvalget om tilladelse til at arbejde med planer til en ny skole. Den 1. verdenskrig satte en bom for projektet, men da den var slut, gik man i gang med arbejdet. Det blev overdraget arkitekt Ludvig Andersen at tegne den ny skole, der skulle ligge i byens udkant på Kastanievej. Byggeriet blev påbegyndt i 1920 og sluttede året efter, og det kom til at koste 660.000 kr. hvoraf staten betalte 144.000. Det blev en efter den tids forhold yderst moderne skole med 16 klasseværelser, diverse faglokaler, gymnastiksal samt læge- og lærerværelse og kontorer. Håndværksmæssigt blev der her udført et byggeri af høj kvalitet, og endnu i 1987 fungerer den smukke bygning efter en passende modernisering på fuldt tidssvarende vis.

Desværre tog man dengang af besparelseshensyn ikke skridtet fuldt ud. Arkitekt Andersen havde oprindeligt foreslået, at den ny skole skulle kunne rumme alle byens skolebørn, og havde skitseret en vinkelbygning. Men byråds-

Fig. 72.
»1921-bygningen«.
Fot. januar 1987.

flertallet var af den mening, at man udmærket fortsat kunne anvende skolen på Kirkepladsen, og kun 2/5 af byggeriet i arkitektens forslag fra 1915 blev en realitet. En besparelse, der senere blev dyr for byen.

Byggeriet medførte, at skolen i Ahlefeldts-gade nu blev nedlagt og indrettet til alderdomshjem. Efter at den har stået i godt 100 år, er den ved at blive indrettet til et moderne medborgerhus, så den gamle privatskolebygning kan siges at have fået en meningsfyldt alderdom. Alle grundskoleklasserne blev samlet i skolen på Kirkepladsen, mens de større elever og eksamensklasserne fik til huse i nybygningen på Kastanievej.

Rudkøbing kommunale skolevæsen omfattede på det tidspunkt 609 elever og 19 lærere.

Rønnow-Jessen formåede på en rolig og be-

sindig måde at lede enhedsskolen gennem den første halve snes år, der var præget af den 1. verdenskrigs restriktioner, den spanske syge og byggeriet af den ny skole. I 1925 søgte og fik han stilling som skoleinspektør i Holbæk. Hans efterfølger i embedet blev Niels Nielsen Ravn.

Man går ingen for nær ved at sige, at Ravns udnævnelse var udpræget politisk betonet. Skønt flertallet i skolekommissionen havde peget på en anden ansøger, og kun det socialdemokratiske mindretal i kommissionen gik ind for Ravn, fik han alligevel stillingen af den socialdemokratiske undervisningsminister Nina Bang. En udnævnelse, der vakte en vis opsigt landet over.

Ravn blev ikke nogen dårlig skoleleder, men Rudkøbings socialdemokrater kom alligevel bitert til at fortryde valget få år efter. Ravn var

energisk og egenrådig, og i 1929 kom han i strid med sit eget parti, socialdemokratiet, og dets gamle enevældige fører, borgmester Carl Madsen. Striden gik så vidt, at Ravn i 1930-erne blev valgt ind på sin egen liste, både i menighedsrådet og byrådet. Et forhold, der naturligvis måtte besværliggøre hans stilling som overlærer (skoleinspektør) overfor den socialdemokratiske byrådsgruppe.

I det daglige gik livet i skolen sin rolige gang. En meget stor del af lærerpersonalet havde været knyttet til skolen i mere end en menneskealder. Navne som Rinder, Vig-Petersen, Bager, Rueløkke, Svend Olesen, frk. Krarup og frk. Meyland Larsen vækker stadig minder hos ældre Rudkøbing-borgere. Det gav en stabil og grundig undervisning, men der skete vel ikke de store pædagogiske nyskabelser. I 1933 vedtog byrådet, at man ville indføre et 8. skoleår, hvis der meldte sig mindst 15 elever. Der meldte sig 20, så den ny klasse kom i gang.

På et andet område inden for skoleverdenen havde byen været tidligt med. Allerede i 1906 havde byrådet taget imod et tilbud fra tandlæge Klem om gratis at behandle de børn fra friskolen, hvis forældre ikke var medlem af nogen sygekasse. I 1926 oprettede byen en skoletandklinik på Kastanievejens skole med tandlæge N. P. Stæhr som den første skoletandlæge, med 2 timers dagligt arbejde. Han forlod byen i 1930, og klinikken var lukket, indtil tandlæge Kiilsgaard overtog hvervet den 1. april 1933. I mellemtiden var børnene dog blevet behandlet hos private tandlæger. Kiilsgaard fratrådte som skoletandlæge den 1. juni 1960 og havde i de 27 år han virkede i tjenesten ikke en sygedag.

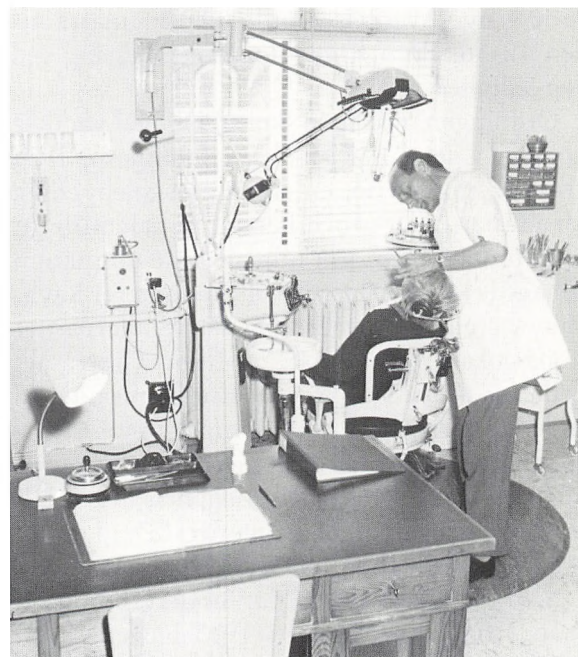

Fig.73. Skoletandklinikken o. 1960. Tandlæge Børge Minor Andersen ved arbejdet.

Mærkeligt nok var der ikke blevet indrettet et skolekøkken i den nye skolebygning, så al undervisning i husgerning, som faget hed dengang, foregik i et køkken, der egentlig var overladt til Husmoderforeningen i en kommunal ejendom i Grønnegade. Det var absolut ikke nogen tilfredsstillende ordning, så i 1935 vedtog byrådet at indrette et skolekøkken i kælderens på Kastanievejens skole (det nuværende filmlokale). Byrådet vedtog ligeledes at indlægge oliefyr på skolen. Derved blev Rudkøbing skole den første provinskole i Danmark, der fik oliefyr. I skolens årsskrift for skoleåret 1935–36 blev forældrene højtideligt inviteret hen på skolen for at

se de to nyerhvervelser lørdag den 28. marts i tiden 12–16. Børn havde dog ingen adgang ved den lejlighed.

Ordningen med de to skoleafdelinger var ikke holdbar i det lange løb, og i sommeren 1936 krævede ministeriet enten en ny skolebygning for alle børn eller to overlærere. Byrådet fik et år til at ordne sagen. Det ministerielle ultimatum behagede hverken byrådet eller overlærer Ravn. Her var en sag, der kunne samle alle partier trods lokale uoverensstemmelser. Groft sagt lykkedes det at sylte sagen med henvisning til faldende børnetal og færre indmeldelser så længe, at man i 1939 fik udsættelse med byggeriet til 1941. Og så kom besættelsen, hvis mangel på materialer forhindrede byggeriet!! Der kom til at gå yderligere 16 år, inden det blev en realitet.

Som tidligere nævnt var undervisningen i grund- og borgerskolen i 1913 blevet gratis. Mellem- og realskolen var stadig en betalings-skole, dog med den undtagelse, at den bedste tredjedel af eleverne samt alle, der havde mg og derover i års- og eksamenskarakter havde friplads. Denne ordning tog ingen sociale hensyn, og i slutningen af 1937 vedtog byrådet, at fra næste skoleårs begyndelse skulle al undervisning være gratis.

I skoleåret 1936–37 var man begyndt med børnebespisning på Kastanievejens skole i tidsrummet fra 1. december til 1. marts. De børn, der deltog, fik 4 halve stykker rugbrød med smør og pålæg og derudover adgang til at spise lige så meget rugbrød med fedt og salt, som de kunne. Til brødet fik børnene serveret ¼ liter sødmælk samt et æble eller en appelsin. Børnebespisningen fortsatte gennem en lang årrække,

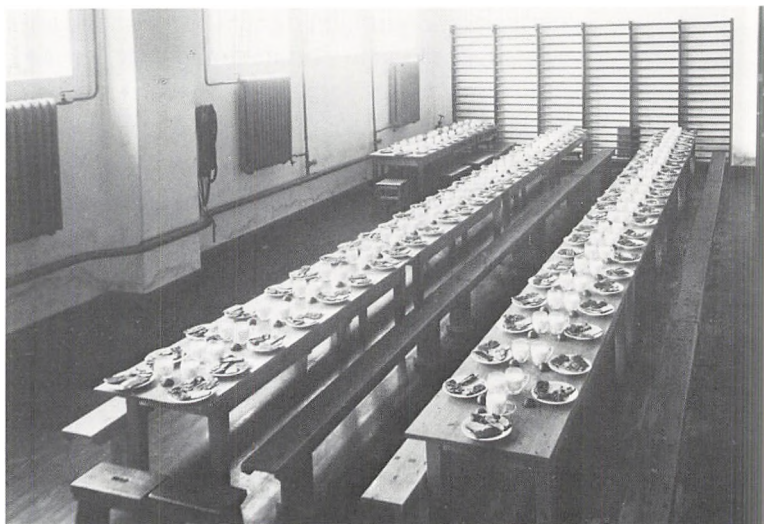

Fig.74. Der er dækket op til skolebespisning med den såkaldte »Oslo-frokost« i 1921-bygningens gymnastiksal. Fot. o. 1939.

og den blev i krigsårene et vigtigt supplement til mange børns daglige kost.

Den 31. december 1939 havde skolen ialt 517 elever. Samme dato var der ansat 13 lærere og 7 lærerinder, overlærer og viceinspektør medregnet.

Besættelsesårene bragte deres problemer. I januar-februar 1942 måtte skolen lukke 14 dage på grund af kulde – de ældste klasser blev dog overført til den gamle skole, hvor man gennemførte deres undervisning.

I 1943 overlod kommunen den nordre halvdel af den gamle skole til politiet mod til gengæld at få rådighed over politiets lokaler på rådhuset. Tilbage til skolebrug blev 4 klasselokaler i den anden del samt gymnastiksalen ud mod Smedegade. Det blev dog ret snart nødvendigt at be-

Fig. 75. De russiske krigsfanger. Forrest til højre ses skoleinspektør Niels Ravn.

nytte disse klasseværelser til husvildebeboelse, så de følgende 7 år blev alle børn undervist i skolen på Kastanievej. Mangelen på boliger her i byen var så stor, at det først lykkedes at få den gamle skole rømmet for sine beboere i sommeren 1952, hvorefter man igen tog klasseværelserne i brug til deres oprindelige formål.

I foråret og sommeren 1945 blev Kastanieve-

jens skole anvendt til indkvartering af de 800 russiske krigsfanger, der var kommet ind med flydedokken. Til børnene måtte man så finde andre lokaliteter. Realklassen og 4. mellem blev undervist i biblioteket, 3. mellem i Odd Fellowlogen, et par klasser blev anbragt i »Bethesda«, de fleste af frimellemklasserne i Ørstedspavillonen, og grundskolen blev presset sammen nede

på den gamle skole. Det daværende lærerpersonale må have draget et lettelsens suk, da russerne rejste den 17. august.

Efterkrigsårene var præget af mangehånde restriktioner, men på det pædagogiske område begyndte der at komme nye strømninger. I 1947 arrangerede skolen i samarbejde med World Friendship Association en udvekslingsrejse på 14 dage til Tjekkoslovakiet for elever fra III og IV mellem samt realklassen, og man gennemførte for første gang en art lejrskole i Sønderjylland for 7. klasserne. Samme år vedtog man en ny skole- og undervisningsplan, der bl.a. ændrede grundskolen fra at være 4-årig til 5-årig. Mellem skolen deltes i to afdelinger, den eksamensfri mellem skole med 3 klasser og eksamensmellem skolen med 4. 8. klasse bortfaldt hermed. Med denne ændring kom man i overensstemmelse med de gældende ministerielle bestemmelser.

I 1952 tog Niels Ravn sin afsked. Hans stillingsbetegnelse var i 1948 blevet ændret til skoleinspektør. Han efterfulgtes af Arne Jørgensen, der kom fra en stilling som viceinspektør i Fåborg og blev ansat som stadsskoleinspektør.

Skønt de 4 lokaler i den gamle skole atter var taget i brug, stod det klart for enhver, at man nu måtte i gang med at bygge. Byens borgere så dagligt drengene fra skolen under ledelse af hr. Hegelund med militærisk præcision marchere mellem skolen på Kastanievej og den gamle skoles gymnastiksal i Smedegade. Det blev overdraget arkitekt Mindedal Rasmussen at udarbejde et projekt, og den 23. juni 1953 havde et chokeret byråd lejlighed til at gennemgå arkitektens skitser og overslag. Byggeriet var an-

slået til at ville koste 2.249.000 kr.; et beløb, der ville fordoble byens gæld. Men der var ingen vej udenom nu. Byrådet godkendte et par måneder efter planerne med nogle ændringer og besparelser; byggeriet gik i gang og efter mange forsinkelser kunne den ny bygning tages i brug den 1. april 1957. De 4 klasseværelser i den gamle skole kunne nedlægges, og en barak, der i flere år havde tjent som aflastningslokaler blev fjernet i sommerferien. Skolen rådede efter udvidelsen over 26 klasseværelser, alle nødvendige faglokaler samt børnebibliotek, tandlægeværelse og lægeværelse. Udvidelsen blev året efter afsluttet med opførelsen af to gymnastiksale. Her blev der sparet en del penge ved at bygge et tidligere ostelager om til omklædningsrum.

Arne Jørgensens tid som stadsskoleinspektør blev præget af de 2 ny love, der indenfor en kort årrække kom om folkeskolen, og det er i høj grad

Fig.76. Skolens barak, maj 1955. Der stilles op efter frikvarteret.

Fig.77. »1957-bygningen«. Fot. januar 1987.

hans fortjeneste, at overgangen til nye undervisningsformer og nye læseplaner i skolen gik så gnidningsløst, som det var tilfældet i Rudkøbing.

Skoleloven af 1958 afskaffede eksamensmellemkolen, der i løbet af de følgende 4 år gradvis skulle afvikles. Skolen blev nu delt i en 7-årig grundskole, der kunne videreføres med 8. og 9. klasse og en 3-årig realafdeling.

Gennem en årrække havde en del børn fra landkommunerne mod betaling gået i eksamensklasserne på Rudkøbing skole. Den 1. august 1959 indgik byrådet i Rudkøbing en aftale med sognerådene i Simmerbølle, Skrøbelev, Longelse-Fuglsbølle, Tranekær-Tullebølle samt på Strynø. I følge denne aftale forpligtede Rudkøbing skole sig til at optage elever fra disse kommuner i 1. real, såfremt de ellers opfyldte lovens krav om optagelse. Ligeledes skulle elever fra Strynø, Simmerbølle og Longelse-Fugls-

bølle kunne optages i de 6. og 7. klasser, der sigtede mod realafdelingen – den såkaldt boglige afdeling. De pågældende kommuner skulle for undervisningen i Rudkøbing betale pr. elev pr. år gennemsnitsudgiften pr. elev ved Rudkøbing samlede skolevæsen + 30%.

Aftalen kom til at betyde en væsentlig forøgelse af skolens elevtal, der den 31. december 1959 var oppe på 797 – deraf 113 fra andre kommuner. Det gav så høje klassekvotienter, at skolekommissionen vedtog, at fra skoleåret 1961/62 ville man ikke mere modtage udenbys elever i 6. og 7. klasserne, men kun i realafdelingen. Kommunesammenlægningen i 1966 lattede dog en del af presset, idet Sydlangelands kommune og Tranekær kommune nu selv overtog undervisningen af deres elever i eksamensklasserne.

Tresserne var i høj grad præget af lærermangel, men det lykkedes Arne Jørgensen at ansætte et korps af kvalificerede vikarer, der – selv om de ikke var seminarieuddannede – i samarbejde med det faste lærerpersonale gjorde et godt og samvittighedsfuldt arbejde, for fleres vedkommende gennem en længere årrække.

Kommunesammenlægningen medførte, at man tog skolestrukturen op til debat, og i 1967 fastlagde byrådet de kommende års skoleopbygning. Simmerbølle skole skulle nedlægges; Longelse skole skulle fortsætte som 7-klasset skole, og Rudkøbing skole skulle gøres 3-sporet med overbygning for alle kommunens børn samt have en hjælpeskole. Skrøbelev skole ville man forsøge at sælge til observationsskole for Fyns amt.

Planen vakte ikke udelt begejstring, og i april 1968 forkastede beboerne i Skrøbelev ved en fol-

Fig.80. 6.b har husgerning, i det gamle skolekøkken. Skoleåret 1964/65.

keafstemning byrådets beslutning om at nedlægge deres skole. Det ville nu kun blive muligt, hvis et nyvalgt byråd i 1970 atter vedtog nedlæggelse. Det blev da også tilfældet, men i de følgende år formede udviklingen sig således, at man opgav planerne om at indrette Skrøbelev skole til observationsskole. Den fortsatte ligesom skolerne i Simmerbølle og på Strynø som forske til Rudkøbing skole, indtil den i 1981 blev omdannet til en 7-klasset skole med Jens Kortermann Jauch som 1. lærer, senere skoleinspektør. Det varme og nære miljø, som disse skoler i dag giver deres børn, viser hvilket tab, det ville have været for vort skolevæsen, hvis de var blevet nedlagt.

Et par småtræk fra Rudkøbing skoles dagligdag i den periode. I september 1968 åbnede skolens elevråd en frugtbot, der trods visse kriser

består den dag i dag; den 19. april 1970 fejrede skolen sin sidste skolelørddag med en spontant arrangeret fest i skolegården.

Hjælpskole og overbygning krævede mere plads, skolekøkkenet var heller ikke mere tidsvarende, tandklinikken slet ikke. Landet befandt sig stadig i en økonomisk opgangsperiode, så man udarbejdede planer for en udbygning af skolen. I sensommeren 1973 stod den nye bygning færdig – en smule forsinket. Den indeholder 9 klasselokaler, skolekøkken, sløjdlokale, sanglokale samt et stort samlingsrum.

I sommeren 1973 var der jævnsides med opførelsen af den ny bygning foretaget en større ombygning af 1957-bygningen, hvorved der blev skabt et stort, moderne mediatekslokale, en række kontorer samt et nyt lærerværelse. Det sidste hvor det gamle sløjdlokale havde været.

Byggeriet blev afsluttet i sommeren 1975 med indvielsen af en stor, moderne skoletand-klinik ved den nyoprettede parkeringsplads ud mod Nørrebro.

Med dette byggeri gav Rudkøbing sit skolevæsen de bedst mulige rammer om det daglige arbejde. De første år derefter var helhedsindtrykket af de tre bygningers vidt forskellige stilarter ret kaotisk, men det er alligevel lykkedes med beplantningen i skolegårdene at skabe en vis samling over anlægget. Og står man en forårsdag på 1. salen i 21-bygningen og ser ud over skolegården, er det ens første indtryk, at smukkere skolegård findes der ikke mange steder i Danmark.

Arne Jørgensen tog sin afsked som stadsskoleinspektør ved udgangen af december 1979 og efterfulgtes i embedet af skolens hidtidige viceinspektør Finn Due Østerbye. Han tiltrådte i en periode, der er præget af den alvorligste økono-

miske krise siden den 2. verdenskrigs afslutning, og har derfor haft det utaknemmelige hverv at skulle administrere de uundgåelige nedskæringer og besparelser, der er blevet pålagt skolevæsenet.

Trods krisen er der dog sket forbedringer indenfor de senere år. Der er blevet oprettet børnehaveklasse ved skolen, og i 10. klasserne gøres der forsøg med nye undervisningsformer, der skal gøre eleverne mere egnede til at møde livet udenfor skolen. Planer om forbedring af de bestående bygninger er heller ikke helt lagt på hyl- den – der er foretaget modernisering af en række rum i 21-bygningen, hvorved der er skabt et sproglaboratorium, gode formningslokaler og en række tidssvarende klasselokaler.

Inden for de lyse rammer går dagliglivet sin jævne gang. Børnene i Rudkøbing er til en vis grad blevet sparet for de onder, der kan ramme børn i større byer i form af vold, hærværk og

Fig. 79. »1973-bygningen«. Fot. januar 1987.

narkotika. En kendsgerning vi måske til daglig skønner for lidt på. Skolen havde ved udgangen af august 1986 49 lærere, skoleinspektør og viceinspektør medregnet, og 475 elever.

Men problemer undgås ikke – det er tankevækkende, at lærerne ved Rudkøbing skole i Fyns Amts Avis den 31. maj 1986 advarede mod flere nedskæringer på skolens område, da de svageste elever ville blive ramt meget hårdt derved.

Kunne jubilæumsåret være starten på en periode med bedre økonomiske kår, ville netop de børn blive godt hjulpet.

Teknisk skole

Loven om næringsfrihed af 1857, der ophævede de gamle håndværkerlaugs privilegier, medførte et stærkt opsving for de danske håndværk, men samtidig opstod der behov for organisationer, der kunne overtage en del af de funktioner, som laugene havde haft. Der blev da i de fleste danske provinsbyer dannet håndværkerforeninger, der havde til formål at starte håndværkerskoler, oprette hjælpe-kasser for enker og faderløse samt på andre måder at højne den danske håndværkerstand. Ofte var det enkeltpersoner, der tog initiativet til disse foretagender.

Allerede i 1851 åbnede malermester P. Bendixen i Rudkøbing på privat basis en aften-tegneskole; hvor længe den bestod ved man ikke, men i 1863 må den have indstillet sin virksomhed, idet smedemester Ole Knudsen da stillede forslag om at oprette en teknisk skole, og Borgerforeningen rettede henvendelse derom til

kommunalbestyrelsen, der imidlertid stillede sagen i bero. Tanken levede dog stadig, og i 1868 oprettede tømrer L. T. Christensen en »Tegnestue for Haandværkere«. Også den må imidlertid være gået ind efter en ret kort periode, men den 1. november 1877 oprettede Haandværker- og Industriforeningen en teknisk skole, der i første omgang fik til huse i »Stiftelsen af 1851«'s bygning i Ørstedsgade. Skolen kunne starte med 43 elever, og dens forstander blev malermester P. Bendixen.

Det var klart, at skolen ikke kunne få et blivende sted i stiftelsen, så man satsede med det samme på at oprette en byggefond. En fest med bazar i Fredeskoven i 1879 gav et overskud på 2.603,70 kr., der kom til at danne grundlaget for denne fond. Samme år fik man lov til at benytte et lokale i borgerskolen på Kirkepladsen, men heller ikke det var en tilfredsstillende løsning.

I 1880 købte man derfor Ørstedsgade nr. 11, hvor lærer Bertelsen havde drevet en privat realskole, for 7.000 kr. Det var en forbedring, men pladsforholdene var stadig ikke gode. Malermester P. Bendixen døde i 1883, men hans efterfølger i embedet, malermester N. Hoffgaard arbejdede videre med sagen sammen med Haandværker- og Industriforeningens bestyrelse, og den 25. januar 1892 kunne man indvi en ny skolebygning i Ahlefeldtsgade. Den var tegnet af arkitekt Schwanenflügel i Odense – fra staten havde man fået et tilskud på 8.000 kr., og fra andre sider kom der 2.800 kr. Bygning, byggegrund og inventar kom alt i alt til at koste 22.730 kr. Kommunen forhøjede i dagens anledning sit årlige tilskud fra 200 til 300 kr. Skolen havde på det tidspunkt 75 elever. Rudkøbing tekniske

skole havde hermed fået en tidssvarende bygning, der var så godt planlagt, at den de næste 60 år dannede en tilfredsstillende ramme om skolens undervisning. Først i 1949 blev man på grund af pladmangel nødt til at foretage en mindre udvidelse ved at tilbygge pedelbolig og modernisere nogle lokaler.

Fig.80. Teknisk Skole, Ahlefeldtsgade 28. Fot. 1927.

Undervisningen lå udelukkende om aftenen – efter elevernes normale arbejdstid, så dagen kunne undertiden blive lang. Lærerne var dels håndværksmestre, dels lærere fra kommuneskolen.

N. Hoffgaard efterfulgtes som forstander i 1903 af kommunelærer Johannes Jørgensen, der bestred hvervet indtil 1919. Det blev da overtaget af maler Joachim Rasmussen, der ledede skolen til sin død i 1935. Teknisk skoles sidste forstander blev snedkermester Rasmus Christianesen, der var forstander fra 1935, til skolen ophørte i 1961.

Rudkøbing tekniske skole var en såkaldt blandet fagskole – som eksempel kan fremføres, at i 1954 havde den 110 elever fordelt over 5 undervisningsår, hvoraf det 5. var et frivilligt efteruddannelsesår. De 110 elever repræsenterede 25 fag; 23 frisører, 13 maskinlærlinge, 12 tømrere, 10 mekanikere, 9 smede, 6 elektrikere, 5 snedkere, 4 murere, 3 urmagere, 3 slagtere; derudover var der 7 fag med hver 2 og 8 fag med hver 1 elev. Der virkede 13 lærere ved skolen.

Der blev gennem årene udført et godt arbejde på skolen, men i efterkrigsårene opstod der krav om større specialisering af lærlingeuddannelserne. Den ny lærlingelov i 1957 krævede, at undervisningen skulle finde sted i rene årgangsdelte fagklasser, og at hver elev skulle have supplerende undervisning. Endvidere skulle al undervisning i løbet af 8 år lægges om til dagundervisning.

Det var indlysende, at tiden var ved at rinde ud for de mindre tekniske skoler, og skønt Rudkøbing tekniske skole hørte til blandt den trediedel af landets tekniske skoler, der havde det stør-

ste elevtal, og iøvrigt delvis havde indført dag-undervisning, var dens beliggenhed på en ø et afgjort minus for dens overlevelsesmulighed.

Allerede i skoleåret 1957–58 måtte skolen afgive 30 elever, idet metalfagene indførte rene fagskoler for deres lærlinge, og året efter blev det samme tilfældet for elektrikernes vedkommende. Det medførte, at skolens elevtal i skoleåret 1959–60 var sunket til 65.

Man besluttede da at indstille undervisningen med udgangen af skoleåret 1960–61 og forsøge at afhænde bygningen. I det sidste skoleår havde Rudkøbing tekniske skole 58 elever, der blev undervist af 10 lærere.

Håndværker- og Industriforeningens medlemmer gav på generalforsamlingen i 1960 bestyrelsen bemyndigelse til at sælge skolens bygning, når undervisningen var ophørt, og det blev Odd Fellow Logen, der købte den kønne bygning og indrettede den til logeformål. Pengene, der indkom ved salget, blev anvendt til 2 legater, hvis renter for det ene legats vedkommende skal gå til unge håndværkeres videreuddannelse. Renterne fra det andet legat skal gå til videreuddannelse af Håndværker- og Industriforeningens medlemmer blandt håndværksmestre i deres fag – eller som understøttelse til værdigt trængende indenfor den samme kreds.

Teknisk skoles lukning var et tab, ikke alene for byen, men for hele øen, men den var jo blot en af de mange institutioner Rudkøbing mistede i den tiårsperiode, der landet over blev præget af en overdreven trang til centralisering.

Rudkøbing Handelsskole

I foråret 1900 udsendte bestyrelsen for Rudkøbing Handelsforening et opråb til øens handelsstand, hvori bl. a. stod: »I Erkendelse af den store Interesse, Handelsskolerne har tilkæmpet sig i hele det øvrige Land, har undertegnede Bestyrelse anset Tidspunktet for modent til nu ogsaa her i Byen at starte en saadan Skole under Forudsætning af tilstrækkelig Tilslutning.«

Ideen fik tilstrækkelig opbakning, og den 15. august 1900 blev Rudkøbing Handelsskole oprettet. Dens leder blev realskolebestyrer Hellelsen, og derudover blev der ansat to lærere. Skolen var to-årig, beregnet for elever med præliminæreksamen; men desuden var der en forberedelsesklasse for elever uden denne eksamen. Der forelå ingen planer om at lave en særlig skolebygning, den ny handelsskole fik lov til at anvende lokaler i borgerskolens bygning på Kirkepladsen. Undervisningen omfattede handelskorrespondance, regning, skrivning, bogføring og handelsret, og der blev undervist tre aftener om ugen fra klokken 20 til 22 fra begyndelsen af september til udgangen af marts.

Rudkøbing Handelsskole begyndte sin undervisning den 18. september 1900 med 15 elever, der alle gik i forberedelsesklassen, men der dukkede snart problemer op. Den lange arbejdsdag med de påfølgende 2 timers undervisning til sen aften bevirkede et stort frafald blandt eleverne samt en ringere tilgang til skolen; interessen blandt principalerne svandt også ret hurtigt. For lærerne var der faglige problemer; de stod her over for ukendt stof, som de først skulle sætte

sig ind i, hvilket også satte sig spor i undervisningen.

Man besluttede derfor at nøjes med at oprette en 1. klasse hvert andet år, og efterhånden kom arbejdet ind i så gode rammer, at Hellesen i 1904 kunne meddele Handelsforeningens bestyrelse, at skolen nu var kommet ind »i en solid og fast Gænge.«

Da Hellesen i 1913 forlod byen, blev overlærer Viggo Rønnow-Jessen udnævnt til leder af handelsskolen. I 1916 blev undervisningstiden ændret til det mere humane tidspunkt fra kl. 19 til 21, og fra 1920 blev der hvert år oprettet en ny 1. klasse. Fra 1928 blev der oprettet særkursus i engelsk og tysk handelskorrespondance samt i stenografi og skilteskrivning.

I 1924 overtog Rønnow-Jessen en stilling som skoleinspektør i Holbæk, og fra 1924 til 1927 var lærer I.P. Christensen forstander for handelsskolen. I 1926 fik købmand Ove Rhein-Knudsen overdraget hvervet som Handelsstandsforeningens tilsynsførende med skolen, og det viste sig hurtigt, at man ikke kunne have valgt nogen bedre til denne stilling. De følgende 23 år fulgte Rhein-Knudsen handelsskolen og dens arbejde i et og alt. Hvert år i maj måned samledes de elever, der havde bestået afgangseksamen, sammen med lærerne og bestyrelsen til en festlig aften med vin og kranssekage, taler og sang i Rhein-Knudsens hjem på Rue Villavej, og skolens eksamensgennemsnit blev i alle de år, han var formand for Handelsstandsforeningen, omhyggeligt indført i foreningens forhandlingsprotokol – med kommentarer.

I 1927 blev lærer og kordegn Svend Olesen forstander for handelsskolen, og i den lange år-

række, han havde stillingen, kom Rudkøbing Handelsskole til at fremstå som én af de bedste i Fyns stift, hvad eksamensresultater angår. Antallet af lærere blev efterhånden forøget fra de oprindelige to til seks, og der er ingen tvivl om, at skolens styrke bestod i et godt samarbejdet lærerkorps uden større udskiftning, men med desto større erfaring.

Ved Handelsstandsforeningens generalforsamling i 1938 kunne formanden med stolthed fortælle, at Rudkøbing Handelsskole med 7,01 i gennemsnit for 5. gang i løbet af 7 år havde haft det bedste resultat blandt handelsskolerne i Fyns stift.

Nye fag kom til, og det kunne undertiden skabe problemer for de mindre og økonomisk svagt funderede handelsskoler. Ved skoleårets begyndelse i august 1938 havde der indtegnet sig 20 elever til maskinskrivning, men da skolen ikke havde midler til at anskaffe 10 maskiner, måtte der dannes tre hold. Skolen købte så 7 skrivemaskiner á 225 kr. og 7 borde. Handelsstandsforeningens protokol oplyser, at efter ansøgning skænkede Langelands Sparekasse og Langelands Bank hver en maskine – det må her tilføjes, at skolen aldrig tidligere havde modtaget tilskud af nogen art undtagen fra Handelsstandsforeningen.

I 1941 havde skolen 17 elever oppe til handelsmedhjælpereksamen, og dens samlede elevtal var det år 95.

I 1943 lå Rudkøbing Handelsskole atter med den bedste gennemsnitskarakter i hele stiftet. Det var en lille opmuntring i krigens mørke, der nu også kunne mærkes i det daglige arbejde. På grund af brændselsrestriktionerne blev man nu

nødt til at ændre skoletiden således, at undervisningen sluttede klokken 20. Det kneb meget at skaffe opvarmede lokaler, så en del af undervisningen, der hidtil udelukkende havde fundet sted på kommuneskolen, måtte nu henlægges til forskellige lokaliteter ude i byen.

I slutningen af 1946 måtte forstander Svend Olesen fratræde af helbredshensyn, og skolens mangeårige medarbejder, lærer Johannes Rueløkke, blev konstitueret i embedet. I juni 1947 blev han udnævnt til forstander.

Man fandt dog også tid til andet end det daglige arbejde i skolen. Den 8. maj 1948 lod lærerpersonalet afholde en sang- og musikaften for skolens elever. Indbudt var også Handelsstandsforeningens bestyrelse, forældre og principaler, alle med damer – å kr. 1,50 pro persona.

I indbydelsen stod der, at aftenens formål var »at delagtiggøre Handelens Unge i vor Kulturs aandelige Goder«, og det ser også ud til, at den velbesøgte aften levede op til sit formål. Der medvirkede Rudkøbing Sangkreds, fru Eva Bak, Skrøbelev, og violinist Aage Nielsen, Odense. Fra klokken 22 til 1 var der dans.

I 1950 modtog handelsskolen for første gang statstilskud; det beløb sig til 5.407 kroner.

I det følgende tiår gik arbejdet i Rudkøbing Handelsskole sin rolige gang, og den hævdede sig stadig smukt karaktermæssigt i forhold til landets øvrige handelsskoler.

Også på et andet felt indtog skolen en smuk plads blandt landets handelsskoler – ved sin undervisning i fremmedsprog. Allerede i 1939 havde skolen startet en undervisning i engelsk og et par år senere også i tysk, der førte eleverne frem til den statskontrollerede prøve i fremmed-

sprog; den der senere kom til at hedde »højere fagprøve«. Det var en undervisning, der absolut ikke var almindelig på de mindre handelsskoler, heller ikke adskillige år længere frem i tiden. Direktøren for handelsskoleundervisningen, Osvald Larsen, plejede på sine rejser rundt om i landet i slutningen af 1950-erne at henvise til Rudkøbing som et fremragende eksempel, når han kom til større byer, der endnu ikke havde kunnet gennemføre den undervisning.

Det vil her være på sin plads at give skolens mangeårige sproglærer, cand. mag. Alfred Bruun, sin store del af æren for denne sprogundervisning og dens gode resultater. I samme forbindelse må nævnes, at takket være Rueløkses indsats var man også i stand til at føre op til »højere fagprøve« i bogføring.

I 1965 tog forstander Rueløkke sin afsked. Hans efterfølger blev viceinspektør Alfred Bruun, der havde undervist i handelsskolen i 31 år. Men det blev kun en kort periode Bruun fik som leder af Rudkøbing Handelsskole. Nye undervisningsplaner med nye fag trængte sig på; fag, der krævede større ressourcer og større elevunderlag, end de små skoler rådede over. Man havde allerede et par år forinden indført eftermiddagsundervisning, men det var ikke nok.

I februar 1967 fik Handelsstandsforeningens formand, Poul E. Andersen, en skrivelse fra undervisningsministeriet, hvori man bad ham søge kontakt med Svendborg Handelsskole med henblik på et kommende samarbejde, eventuelt en sammenslutning. Ved et møde i Svendborg 14 dage senere viste det sig, at der fra Svendborgs side ikke kunne være tale om noget samarbejde, men kun om et tilbud om at overtage undervis-

ningen for Rudkøbings vedkommende. Altså en nedlæggelse af Rudkøbing Handelsskole.

I Rudkøbing ville man ikke uden videre opgive handelsskolen, og der gik nogle måneder, uden der skete nogen afklaring, men ved et møde i ministeriet om sommeren blev det klart for repræsentanterne fra Rudkøbing, at man ikke ville få tilladelse til at fortsætte med en handelsskole i Rudkøbing. De sidste to år havde man på grund af det lille elevtal kørt på dispensation, og den ville ikke blive fornyet.

Det afgørende møde blev holdt på hotel »Langeland« den 30. juni 1967. Det blev her afgjort, at Rudkøbing Handelsskole skulle lukkes, men at de igangværende klasser skulle afvikles i Rudkøbing, hvorimod nyindmeldelser skulle ske til Svendborg.

I forsommeren 1968 holdt Rudkøbing Handelsskole sin sidste afslutningsfest, hvor 63 unge fik deres eksamensbevis udleveret. En epoke var dermed slut, og vor ø var blevet en smule fattigere.

Rudkøbing kommunale Ungdomsskole

Rudkøbing kommunale Ungdomsskole gennemlevede sin første spæde begyndelse i skoleåret 1962–63, da det kommunale ungdomsnavn bad lærer Jens Mollerup forsøge at starte en ungdomsskole. Baggrunden for denne kommunale aktivitet var en ny lov om ungdomsundervisning, der forpligtede kommunerne til at fremsætte tilbud om oprettelse af ungdomsskole for unge mellem 14 og 18 år.

Der meldte sig 44 elever, hvad der gav grundlag for to klasser, der fik undervisning i samfundsorientering, maskinskrivning, sløjd og håndarbejde. De følgende år blev undervisningen derudover forøget med et samaritterkursus.

I 1966 gik Jens Mollerup af som leder, og lærer Hans Jørgen Færk overtog hvervet. Under hans ledelse kom ungdomsskolen ind i en stærk udvikling, både med hensyn til elevantal og fag, og efter at han havde virket et par år, var skolen blevet så kraftigt udbygget, at Færk blev udnævnt til ungdomsskoleinspektør.

I efteråret 1969 forlod Færk byen, og han blev afløst af lærer Jens Mikkelsen, der imidlertid sagde sin stilling op efter kun tre måneders forløb. Stadsskoleinspektør Arne Jørgensen og Jens Mollerup måtte så træde til og i fællesskab føre skolen igennem den resterende tid af det skoleår.

Lærer Arne Boesgaard blev udnævnt til ungdomsskoleinspektør den 1. maj 1970, og han har siden fortsat den udbygning af ungdomsskolen, der blev påbegyndt i Færks periode.

I 1972 blev der oprettet en ungdomsklub, hvortil de elever, der gik i ungdomsskolen, havde adgang. Den havde de følgende 10 år til huse i kælderen på »Villa Møllen«, hvor der om vinteren udfoldede sig et hyggeligt liv med forskellige spil, musik og kammeratligt samvær.

Ungdomsklubben blev et populært mødested for byens ungdom, men havde den mangel, at den kun gav adgang for de 14–18-årige. I 1980 oprettede man så en seniorklub for de 17–25-årige, hvor man siden to gange om ugen samler en flok af disse lidt ældre årgange.

Lokaleforholdene på »Villa Møllen« var ikke

tilfredsstillende, selv om klubbernes medlemmer havde gjort et stort arbejde for at sætte de noget skumle lokaler i god stand.

Det følte derfor som et meget stort fremskridt, da man i 1983 kunne flytte hen i nyrestaurerede, gode lokaler i medborgerhuset i Ahlefeldtsgade, hvor klubberne siden har haft deres tilholdssted.

På adskillige områder supplerer ungdomsskolen i dag kommuneskolen, således at fag, der ikke kan fås i den ene skoleform, tilbydes i den anden.

Det er derfor ikke uden grund, at ungdomsskolen har et godt ry blandt de unge. I skoleåret 1986/87 har Rudkøbing kommunale Ungdomsskole 335 elever, der deltager i 60 forskellige kursus.

Fig.81. Frivillig arbejdskraft indretter »Villa Møllen«'s kælder.

Kilder:

Rudkøbing kommunale Skolevæsenes årsberetninger 1900–1965.

Nyt fra skolen 1973–1986.

Diverse skolesager i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Forhandlingsprotokol for Rudkøbing tekniske Skole 1945–1959.

Rudkøbing Haandværker- og Industriforenings forhandlingsprotokol 1945–1986.

Amts Historien. Svendborg og Assens Amter. København 1931. Side 165 og 166.

Rudkøbing Handelsskoles arkiv.

Handelsstandsforeningens forhandlingsprotokoller.

Diverse skolesager vedrørende ungdomsskolen på Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Optegnelser foretaget af Jens Møllerup.

Ungdomsskoleinspektør Arne Boesgaard.

Langelands Avis 1850–1986.

Langelands Folkeblad 1907–1978.

Fig.82. Det endelige resultat. Opholdsrum for ungdomsklubben.

KULTURELLE INSTITUTIONER

Af Jens Møllerup

Langelands Bibliotek

Biblioteket i Rudkøbing kan på en måde føre sin oprindelse tilbage til den 18. januar 1837, da 10 mænd fra hele øen mødtes i Rudkøbing og drøftede, hvad man skulle gøre, efter at cand. theol. Johan Friederich Kannevorff var død, og det private læseselskab, han havde drevet, dermed havde ophørt sin virksomhed.

At behovet for et læseselskab må have været stort, kan man fornemme, når man bemærker sig, at Kannevorff først var død den 9. januar 1837, altså kun en god uges tid i forvejen. Man blev på mødet enige om at oprette et nyt læseselskab og nedsatte en tremandskomité, bestående af provst Plesner i Humble, pastor C. Pram Gad i Rudkøbing samt by- og herredsfoged von Schmidten, der skulle udføre det praktiske arbejde med oprettelsen af en ny forening.

Udvalget arbejdede så effektivt, at man allerede ved et møde den 15. februar 1837 i Rudkøbing kunne danne »Det langelandske Læseselskab«, der ved sin oprettelse kunne tælle 39 medlemmer.

Læseselskabet kom til at bestå af 2 afdelinger – »partier« – hvoraf medlemmerne fra 1. afdeling nød de største fordele, som for eksempel at få de nye bøger i cirkulationen først, men som

også måtte betale et højere kontingent. Begge afdelingers medlemmer havde naturligvis adgang til den bogsamling, der efterhånden ville opstå, når bøgerne var færdige i cirkulation. Den skulle opbevares i Rudkøbing.

Grundstammen i denne bogsamling blev allerede skabt i 1837, da man på en auktion over Kannevorffs ejendele købte bøger for 94 rdl. 31 sk. Desværre oplyser den gamle forhandlingsprotokol ikke antal eller titler på de indkøbte bøger, der ifølge selskabets vedtægter skulle være af en vis litterær værdi. Som bibliotekar ansatte man bogbinder Frans Wilhjelm i Rudkøbing, og man må formode, at bogsamlingen de første år fik til huse i hans ejendom, Torvet 11, da man betalte ham leje.

Det lykkedes i tidens løb at samle et bibliotek, der i 1897 ved selskabets 60 års jubilæum omfattede 5.300 bind indeholdende så godt som alt læseværdigt i den danske litteratur siden 1837, foruden flere værdifulde bøger fra tiden før 1837 – de sidste formodentlig fra Kannevorffs samling.

Det var ikke alle og enhver, der kunne blive medlem. Indmeldelse skulle ske til et af selskabets medlemmer, og der skulle stemmes skrift-

ligt over hvert nyt medlem, før den endelige optagelse kunne finde sted. Betragter man fortegnelsen over medlemmer i perioden fra 1837 til 1904, træder det stærkt frem, at det så udpræget er de bedrestillede befolkningsklasser, der er repræsenteret, såsom embedsmænd, proprietærer, og større købmænd. Retfærdigvis må tilføjes, at der i årenes løb sker en vis social udjævning, således at der i århundredets sidste halvdel optræder både handelsbetjente, håndværkere og folkeskolelærere mellem medlemmerne.

Forhandlingsprotokollen afspejler de stående problemer gennem årene. Der føres en stadig kamp for at få bøgerne rundt til medlemmerne i rette tid, og til tider regner det formeligt med mulkt á 6 sk. til de forsømmelige, der ikke kan få bøgerne afsendt til tiden – uden det dog hjælper stort. Det er de samme navne, man møder igen og igen, når man gennemgår bødelisterne.

Dønninger ude fra når også frem i protokollen. Man aner tre-årskrigen skygger i baggrunden, når bestyrelsen på et møde den 6. juni 1848 vedtager snarest muligt at opsigte abonnementet på *Illustrierter Zeitung* på »Grund af dens for Danmark fornærmende og løgnagtige Illustrationer.«

I 1870-erne diskuteres på bestyrelsesmøderne om man kan anskaffe bøger, der giver udtryk for nogen letfærdighed, blandt andet Eugene Sues »Paris Mysterier«. Moralen sejrede dog, og langelænderne måtte undvære »Paris Mysterier«.

I 1887 tog Frans Wilhjelm sin afsked, men embedet forblev i familien, idet hans søn, bogbinder Henrik Wilhjelm overtog det. Det er formodentlig ved den lejlighed, at bogsamlingen blev flyttet til et lokale på 1. sal i mellembygning-

gen på hotel »Langeland«, hvor den havde til huse i resten af selskabets levetid.

Det langelandske Læseselskab var ikke ene om at have et bibliotek i Rudkøbing. Borgerforeningen og Højres Arbejderforening havde også hver deres bogsamling. Borgerforeningen havde sin på hotel »Skandinavien« i et værelse ud mod porten med indgang derfra, og Højres Arbejderforening opbevarede deres i hjørnejendommen Torvet nr. 1. Man havde et ven-skabeligt forhold til de to små »konkurrenter«. I 1878 forærede man Borgerforeningen en komplet udgave af »Folkelæsning« til dens netop oprettede bibliotek – en ikke ubetydelig gave til en værdi af 50 kr. Ved flere senere lejligheder skænkede man også bøger til Borgerskolens bibliotek og til Arbejderforeningen. Også på andre måder åbnede man sig udadtil. I 1891 vedtog man således at lade Borgerforeningens medlemmer få adgang til at låne af selskabets udcirkulerede bøger, såfremt de var anskaffet før 1880.

I 1891 havde Det langelandske Læseselskab 100 medlemmer, men så satte nedgangen ind. I 1895 gik den daværende formand, skolebestyrer Lund af, og det viste sig nu, at han ikke havde kunnet magte hvervet som formand. Den ordinære generalforsamling var ikke blevet afholdt de sidste par år, medlems- og bødelisterne var ikke blevet ført á jour og – værst af alt – selskabets egenkapital var næsten smuldret bort.

Det lod sig ikke gøre at rette selskabet op igen. På generalforsamlingen i 1901 fik formanden, realskolebestyrer Hellesen, bemyndigelse til at foretage de indledende skridt til en sammen-smeltning af de herværende biblioteker.

Fra anden side var der også blevet arbejdet

med tanken om et fælles bibliotek – et folkebibliotek – og i 1903 blev der grundlag for det, da Arbejderforeningen, der stod overfor sin opløsning, skænkede byen sit bibliotek på ialt 1.400 bind. På læseselskabets generalforsamling i 1904 kunne Hellesen forelægge en overenskomst med Rudkøbing byråds udvalg for Folkebiblioteket, hvorefter Folkebiblioteket havde ret til uden vederlag at udtage så mange af læseselskabets bøger, som det ønskede, mod at det i fremtiden ville købe de bøger, som cirkulerede i læseselskabet for en trediedel af deres boglædepris, samt at de nuværende medlemmer af læseselskabet, så længe de opholdt sig på Langeland, havde ret til gratis at benytte Folkebiblioteket.

Det blev til godt 4.000 bind, der efter den overenskomst overgik til det nystiftede Folkebibliotek. »Det langelsandske Læseselskab« havde hermed faktisk begået selvmord. Det førte en skrantende tilværelse nogle få år endnu, men opløstes endeligt ved en generalforsamling på hotel »Langeland« den 19. marts 1914.

Hvilken dato, der skal sættes som Folkebibliotekets fødselsdag, er faktisk vanskeligt at afgøre. Ved byrådsmødet den 2. september 1903 beslutter byrådet at modtage boggaven fra Arbejderforeningen, endvidere at give biblioteket lokaler på rådhuset og 300 kr. i årligt driftstilskud. Den 16. januar 1904 holder Rudkøbing Folkebibliotek et offentligt møde i rådhusalen, hvor statens tilsynsførende med bibliotekerne holder foredrag. Chr. Kiilsgaard mener, at man bør betragte dette møde som en indvielse, og 1904 er da også siden blevet fejret som stiftelsesåret. Læseselskabets bogsamling overgik da også til biblioteket det år.

Men selve åbningen fandt først sted i 1905. Den 29. april 1905 var der indrykket et beskedent avertissement i Langelands Avis underkrevet af Rudkøbing Byråds Udvalg for Folkebogsamlingen. Der stod heri, at Rudkøbing Folkebogsamling, som havde lokale på rådhuset, åbnede mandag den 1. maj kl. 7.30, og at den i månederne september til og med maj ville have åbent hver mandag og torsdag eftermiddag fra kl. 7.30–9. I sommermånederne ville den kun have åbent det samme tidspunkt hver mandag eftermiddag. Benyttet af bogsamlingen skulle betale 10 øre månedlig, og skulle derudover købe en bogfortegnelse til 25 øre.

Med nogen forundring bemærker man, at den lokale presse overhovedet ikke finder anledning til at skrive om dette kulturelle tiltag. Ugens nyhed er en kalv med to hoveder, der var blevet født her på øen.

Biblioteket havde først fået lokaler i det nuværende kassererkontor, men da kommunen manglede plads, blev det flyttet ned i kælderen, hvor der nu er kantine, en beliggenhed man ikke i vore dage ville kalde ideel. Som bibliotekar ansatte man læseselskabets bibliotekar Henrik Wilhjelm, der samtidig vedblev at passe resten af læseselskabets bogsamling, så længe den bestod.

Bibliotekets ledelse lå i hænderne på et 2-mands udvalg, udpeget af byrådet. Det blev dog i 1910 udvidet med et medlem mere, da de to første ikke kunne enes.

I 1907 skænkede Borgerforeningen en del af sit bibliotek til Folkebiblioteket, der nu en overgang i bogbestand var landets trediestørste folkebibliotek.

Fig.83. Folkebiblioteket i rådhuskælderen. Fot. o. 1925.

I februar 1912 skrev Langelands Avis: »Bogbinder Wilhjelm, Rudkøbing, kan Søndag den 3. Marts fejre sit 25-Aars Jubilæum som Bibliotekar for Langelands Læseselskab. Forinden Hr. Wilhjelm overtog Stillingen, havde Læseselskabets Bibliotek i 50 Aar været administreret af hans Fader, og Slægten Wilhjelm har saaledes i 75 Aar sørget for en regelmæssig og passende Fordeling af den aandelige Føde her indenøs. Siden Folkebiblioteket paa Raadhuset startedes, har dette ogsaa været an betroet i hans Hænder, og mangen en Ungmø, som ikke ved, hvad eller hvem hun skal læse, har ofte faaet gode og velmente Raad af de to hjælpsomme gamle Damer – Bibliotekarens Søstre – som utrættelige og med megen Interesse passer baade paa de unge og paa de mange Bind Bøger.«

Henrik Wilhjelm tog sin afsked som bibliote-

kar til oktober 1913 og blev efterfulgt af lærer M. Rinder, der igen efter få års forløb afløstes af typograf M. Frederiksen.

Ligesom tidligere havde biblioteket ikke pressens bevågenhed, men i 1918–1919 kan man dog læse i avisen, at biblioteket har udlånt 9.111 bind og i året 1921–22 var udlånet kommet op på 14.274 bind.

I 1922 ændredes bibliotekets ejendomsforhold. Det blev da omdannet til en selvejende institution, der med tilskud fra stat og kommune skulle drives af en forening, Rudkøbing Biblioteksforening. Det fik en bestyrelse bestående af 6 medlemmer, 3 fra biblioteksforeningens bestyrelse og 3 valgt af byrådet. Fra samme tid stammer også navnet »Rudkøbing Bibliotek«, der nu bliver den gængse betegnelse.

I 1923 blev lærer Johannes Rueløkke ansat

som bibliotekar. Han havde lige gennemgået et kursus på Statens Biblioteksskole, og noget af det første, han foretog sig, var at få opstillet bogbestanden efter moderne biblioteksprincipper. Allerede samme år, han var tiltrådt, påpegede Rueløkke meget indtrængende, at kælderlokalerne under rådhuset var for dårlige til formålet, men hans forsøg på at skaffe bedre lokaleforhold lykkedes ikke. Der skulle gå mange år endnu, inden man kom op af kælderen.

I 1931 kunne Rueløkke oplyse, at bogbestanden omfattede ca. 5.100 bind, hvoraf de 2.100 var faglitteratur. Det årlige udlån androg ca. 12.500 bind.

I resten af mellemkrigstiden måtte biblioteket fortsat nøjes med de trange kår i kælderen, og først besættelsestiden medførte en ændring. Luftværnet skulle nu have en meldecentral i rådhuskælderen, hvilket medførte, at biblioteket måtte flytte hen i et klasseværelse på den gamle skole på Kirkepladsen.

I 1942 skimtedes en lysning forude, hvad lokaleforholdene angik. Sygekassen agtede at opføre en ny bygning i Nørregade, og det lykkedes biblioteket at få lovning på at leje førstesalen. Også byrådet var klar over, at en flytning var nødvendig, og på et byrådsmøde den 8. august 1942 vedtog det at forhøje det årlige tilskud til biblioteket til 7.000 kr., idet lejen for lokalerne i Nørregade ville blive 2.700 kr. årlig.

Den 10. oktober 1943 kunne de nye lyse og store lokaler i Nørregade 22 indvies. Rueløkke og hans medarbejdere havde omsider fået tidsvarende arbejdsvilkår.

I opgangsårene efter krigen blev der indført daglig åbningstid, og udlånet steg jævnt. Den 1.

april 1963 ændrede Rudkøbing Bibliotek atter status og blev kommunalt. Den 1. august samme år tog Rueløkke sin afsked efter at have holdt sit 40 års jubilæum som bibliotekar den 1. juli. Hans efterfølger, Else Marie Trige Rasmussen, var faguddannet bibliotekar med afgangseksamen fra Statens Biblioteksskole i 1954.

Rudkøbing Bibliotek var et deltidsbibliotek uden heltidsansatte, men i 1964 kom en ny bibliotekslovgivning, der krævede, at kommuner med over 5.000 indbyggere fra 1969 skulle have heltidsansatte, faguddannede bibliotekarer.

Det var klart, at Rudkøbing Bibliotek efter 1969 ikke kunne fortsætte som deltidsbibliotek, men spørgsmålet var, om man kunne finde en økonomisk løsning, der både tilgodeså lånerne og de kommunale kasser. Efter kommunesammenlægningen i 1966 indledte de langelandske kommuner nogle forhandlinger, der resulterede i, at Rudkøbing kommune og Sydlangelands kommune indgik en overenskomst om et biblioteksforbund med virkning fra den 1. april 1969. Man skulle være fælles om driften, og hver kommune skulle betale efter sit indbyggertal. Hovedbiblioteket skulle være i Rudkøbing, men med filialer i Lindelse, Humble, Tryggelev, Magleby, Bagenkop, Longelse, Skrøbelev, Simmerbølle og på Strynø. 9 deltidsbibliotekarer blev afløst af 4 faguddannede heltidsansatte bibliotekarer, endvidere blev der ansat 2 kontorassistenter. Filialerne blev betjent fra hovedbiblioteket med en hertil anskaffet varevogn.

Dermed var Langelands Bibliotek en kendsgerning. Else Marie Trige Rasmussen blev nu ledende bibliotekar – en titel, der i begyndelsen af 1970-erne blev ændret til overbibliotekar.

De nye tider medførte nye aktiviteter. Der blev brug for flere lokaler; allerede i 1968 var der blevet indrettet et børnebibliotek i den ene halvdel af stueetagen. Udlånsvirksomheden steg voldsomt og dermed også kontorarbejdet. Da sygekassen blev nedlagt, tog man de rum, der nu blev ledige, i brug til kontorer. Det gav lidt bedre plads i udlånsafdelingen, hvor der længe havde været noget trangt.

Der blev med årene skabt en ordening med sygehuset og plejehjemmene, så der til bestemte tider kom besøg af en bibliotekar med en samling bøger. Det blev i løbet af 70-erne muligt for musikskere i alle aldre at låne musikbånd, og omsider skabte man ved samarbejde mellem de tre langelske kommuner måske en af de bedste ting på området – lydavisen. En ordening, der giver blinde og svagtseende på hele øen mulighed for hver 14. dag at modtage et lydbånd med de vigtigste nyheder fra Langeland. Stoffet, der redigeres af kordegn Svend Sørensen, tages hovedsagelig fra den lokale presse.

Langelands Bibliotek har i år 11 fastansatte, hvoraf de 6 er faguddannede bibliotekarer. Det er dog kun en del, der er heltidsansat. Biblioteket har en bogbestand på 80.425 bind, og udlånet i 1985 var på 174.310 bind.

Den økonomiske krise, der har medført store kommunale besparelser, har ramt Langelands Bibliotek hårdt. Man har i de senere år ikke været i stand til at købe alle de ny bøger, der egentlig burde anskaffes, udlånstiden er blevet skåret ned, begge dele trods stor succes hos befolkningen, og man kan ikke aflægge så mange besøg på plejehjemmene som tidligere.

De her nævnte ulemper forstærkes i det dag-

Fig.84. Rudkøbing Biblioteks læsesal efter flytningen til de ny lokaler i 1943.

Fig.85. Langelands Bibliotek i slutningen af 1970-erne. Bodil Svan passer udlånet.

lige arbejde af endnu et problem. De lokaler, som avisreferaterne i 1943 kaldte lyse og rummelige, er stadig lyse, men nu alt, alt for små. Allerede i 1970 var pladsmangelen et problem, og politikerne var begyndt at tumle med planer om at bygge et nyt, moderne hovedbibliotek, da krisen kom og satte en bom for planerne om nyt byggeri.

For tiden tør vel ingen tænke på at bygge noget helt nyt, men med i overvejelserne om den næstbedste løsning har været den gamle sparekassebygning i Ørstedsgade, der efter en ombygning og udvidelse skulle kunne anvendes til biblioteksbygning.

En mangeårig låners beskedne fødselsdagsønske kunne da være, at biblioteket kunne opleve sin 90 års fødselsdag i 1994 under noget større forhold henne i Ørstedsgade.

Rudkøbing byhistoriske Arkiv

Det var Rudkøbings 650-års jubilæum i 1937, som blev den indirekte årsag til, at Rudkøbing byhistoriske Arkiv blev stiftet i 1944. Tandlæge Christian Kiilsgaard, der var stærkt engageret i forberedelserne til byjubilæet, havde lovet at lave en udstilling med gamle billeder fra byen og derudover skrive en bog om Rudkøbings udvikling gennem tiderne. Billederne til udstillingen blev samlet ved, at Kiilsgaard gik fra dør til dør, og hans vandring gennem byen gav et godt udbytte.

Arbejdet med bogen, der blev den første i en lang række historiske bøger om Rudkøbing, medførte, at Kiilsgaard fik samlet en del skrift-

ligt kildemateriale, som han var nødt til at opbevare hjemme hos sig selv. Efter udstillingen blev de indsamlede billeder en tid opbevaret på Langelands Museum, men da museet ikke vedblivende kunne have billederne, og Kiilsgaard de følgende år fortsatte med at indsamle gamle papirer og billeder for at redde dem fra at gå tabt, opstod tanken hos ham om at oprette et byhistorisk arkiv i Rudkøbing.

Allerede i 1937 havde provisor Hans Brandt oprettet Danmarks første byhistoriske arkiv i Fåborg, og i 1943 stiftede stationsforstander Kaster »Det lokalhistoriske Arkiv for Odder og Omegn« som det andet. Der var altså to forgængere at tage ved lære af, og Kiilsgaard satte sig da også i forbindelse med Hans Brandt i Fåborg og fik mange værdifulde råd fra ham om, hvordan man skulle opbygge et arkiv.

Men hvad skulle et sådant lokalhistorisk arkiv kunne være godt for? Chr. Kiilsgaard siger selv i et utrykt manuskript til et foredrag, at det simpleste svar herpå må være, at man på *lokalt plan* vil søge at finde frem af forglemmelsen de *skriftlige vidnesbyrd* om fortidens begivenheder og personer, som de store centrale arkiver, altså Rigsarkivet og Landsarkiverne ikke kan tage sig af, samt at samle det således, at byens borgere har let adgang til det.

Efter at Kiilsgaard ved flere lejligheder havde omtalt sine planer om at oprette et byhistorisk arkiv, tog de lokale aviser ideen op og omtalte den positivt. Her bør særligt nævnes den støtte, som redaktør Borgstrup gav i form af en række artikler i Langelands Folkeblad.

I 1941 rettede Kiilsgaard en opfordring til byrådet om at stille et lokale til rådighed for arki-

vet, og ved et byrådsmøde i juli 1942 stillede byrådet i udsigt, at arkivet kunne rykke ind i den gamle skole på Kirkepladsen. Det blev dog ikke til noget – dengang, men det var nu blevet bestemt, at biblioteket skulle flytte hen i den nye bygning, som sygekassen var ved at opføre i Nørregade, så byrådet besluttede at leje et lokale i kælderens i sygekassens bygning til et byhistorisk arkiv; desuden bevilgede det årlig 200 kr. til dets drift. Større tilskud var ikke nødvendigt, da Kiilsgaard tilbød at udføre arkivets arbejde uden vederlag. Som han selv sagde, ville han ikke udsættes for beskyldninger om at have belastet byens budget på utilbørlig måde.

Arkivet blev underlagt et kommunalt udvalg, der fik redaktør Borgstrup som formand. Den senere udvikling har iøvrigt vist, at det var en lykke, at arkivet blev kommunalt. Det har sikret det en rolig udvikling gennem de mange følgende år, og de skiftende kommunalbestyrelser har tydeligt haft en følelse af, at det virkelig var *byens* arkiv og har disponeret herefter.

Selve udstyret kom arkivet billigt til, idet biblioteket forærede det sine gamle reoler, stole, borde o.s.v., og den 30. januar 1944 blev Rudkøbing byhistoriske Arkiv officielt indviet ved en festlighed i bibliotekets læsesal.

Det var ved indvielsen landets tredie lokalhistoriske arkiv. Nu i 1987 er der 360 arkiver.

Det fremgår af arkivets første vedtægter, at det arbejdede i nær tilknytning til Rudkøbing Bibliotek. Bibliotekaren var således født medlem af det kommunale arkivudvalg, og adgang til arkivalierne kunne fås ved henvendelse til Rudkøbing Bibliotek eller arkivaren. Det var naturligvis ikke muligt at låne arkivalierne hjem,

de måtte kun benyttes på bibliotekets læsesal.

Det kan synes besynderligt, at Langelands Museum ikke nævnes i denne forbindelse, men sagen er den, at Jens Winther faktisk betragtede arkivet som en art – måske ikke skadeligt, men dog temmelig unyttigt – ukrudt på historiens mark – hvis indhold man fra museets side ikke kunne have nogen videre interesse for. Retfærdigvis bør dog tilføjes, at museet heller ikke havde nogen mulighed for at stille magasiner eller læsesal til rådighed for arkivet.

Jens Winthers efterfølger, Hakon Berg, havde heldigvis et andet syn på tingene, og Rudkøbing byhistoriske Arkiv har de sidste mange år haft et udmærket samarbejde både med museet og biblioteket.

Den næste snes år indsamlede og registrerede Kiilsgaard i tusindvis af oplysninger til arkivet. Hans ferier blev brugt til rejser til Rigsarkivet og Landsarkivet, hvor han afskrev en lang række dokumenter vedrørende Rudkøbing. De lokale aviser blev nøje gennemgået fra deres begyndelse, og alle relevante oplysninger om personer, steder og begivenheder blev skrevet ned og ført på kort, så arkivet allerede i slutningen af 1940-erne havde Rudkøbings daglige liv fra 1851 til dato registreret. Denne registrering af dagens avis er fortsat og er stadig et fast indslag i det daglige arbejde på arkivet. Kiilsgaard opbyggede efterhånden et imponerende kartotekssystem, der er delt i tre afdelinger; en personalhistorisk, en topografisk og en saglig afdeling. Med dette kartotek som indgang kan man finde frem til næsten enhver person, lokalitet eller begivenhed, der har haft nogen betydning i byens eller øens historie. Jævnside dermed fortsatte han

indsamlingen af billeder, kort, tegninger og dokumenter, fik kendte Rudkøbing-borgere til at skrive deres biografier og foreninger til at aflevere deres gamle protokoller.

Samtidig blev der også tid til et omfattende historisk forfatterskab på ialt 14 bøger, der begyndte med jubilæumsbogen fra 1937, »Træk af Rudkøbing Købstads Historie«, og sluttede med det 4. bind af hans store byhistorie, »Rudkøbing. Topografi og Bystyre«, som udkom på hans 85 års fødselsdag i 1974.

Kælderlokalet under biblioteket viste sig hurtigt at være uegnet til formålet. Det var for fugtigt, og arkivalierne var i fare for at blive beskadiget. Kiilsgaard flyttede da det meste af samlingen hjem til sin villa på Platanvej 9, hvor den fik til huse, indtil han overgav den til sin efterfølger som arkivar. Kælderlokalet blev dog stadig holdt som et magasin for mere robuste sager, blandt andet fotografiske negativer.

I tiåret 1960 til 1970 blev samlingerne kraftigt forøget, og der blev inddraget nye områder. Langelands Sparekasse forærede arkivet et læseapparat til mikrofilm, og Kiilsgaard anskaffede efterhånden en betydelig samling mikrofilm af kirkebøger, borgerskabsprotokoller, skøde- og panteprotokoller, folketællinger og brandtaxationsprotokoller. Man blev hermed i stand til lokalt at løse en række opgaver, der før havde krævet rejser til de store arkiver i Odense og København.

En kreds af borgere samlede i 1965 sammen til en spolebåndoptager af udmærket kvalitet – det gav stødet til oprettelse af en samling lydbånd med optagelser af stemmer, byrådsmøder og vigtige begivenheder. En samling, der efterhån-

den omfatter mere end 300 båndoptagelser.

Gennem en årrække havde Kiilsgaard en trofast ulønnet medarbejder. Det var hans tidligere mangeårige klinikassistent, fru Jenny Jørgensen, der udførte et kæmpearbejde med at registrere de mange fotografier, der efterhånden var kommet i arkivets besiddelse.

En på flere måder meget vægtig del af arkivets indhold er de to samlinger af fotografiske negativer på glasplader, der stammer fra Rudkøbing-fotograferne Harald Knudsens og fru Inge Hartvigs virksomheder. Sammenlagt er der vel omkring 65.000 plader. Harald Knudsens negativer har i en årrække været opbevaret på loftet i Den bayske Gård i Østergade. Der synes nu at være udsigt til, at de to samlinger i løbet af et års tid vil kunne anbringes under tilfredsstillende forhold i et fælles arkivrum, hvorved man i langt højere grad end tidligere vil kunne drage nytte af dem.

I begyndelsen af 1975 trak Kiilsgaard sig tilbage som leder af Rudkøbing byhistoriske Arkiv. Alderen gjorde sig gældende, og helbredet svigtede. Ligesom Jens Winther kunne han se tilbage på en pionergerning af usædvanligt format – det var ham en stor glæde, at byen i 1969 ved arkivets 25 års jubilæum og på hans 80 års fødselsdag hædrede ham ved at opkalde en af de nye gader efter ham, Chr. Kiilsgaardsvej. Hans »otium« blev ikke langt, han døde på Rudkøbing Plejehjem i en alder af 85 år den 26. juli 1975.

Allerede flere år forinden havde Kiilsgaard udpeget sin efterfølger – faktisk uden at indhente hans samtykke. Det blev blot meddelt ham som en kendsgerning af den gamle tandlæge, der ligesom Jens Winther ikke yndede mod-

sigelser. Valget faldt på overlærer Jens Mollerup, der i nogle år havde gået ham til hånde på arkivet et par gange om ugen. Efter forudgående forhandlinger med byrådet blev Jens Mollerup officielt ansat som byarkivar fra den 10. januar 1975. Efter eget ønske ulønnet ligesom sin forgænger, men med ret til at tage fri fra skolen med betalt vikar, når han skønnede det nødvendigt af hensyn til arbejdet på arkivet. Derudover skulle byen stille lokaler med lys og varme til rådighed samt betale et årligt beløb til arkivets driftsudgifter.

Den nye arkivars første store problem var at finde egnede lokaler til arkivet, da Chr. Kiilsgaards villa på Platanvej skulle sælges ret omgående. På et møde med borgmester Svend Nilsson foreslog Mollerup, at byen skulle istandsætte et par lokaler i den gamle skole på Kirkepladsen. Den havde i nogle år været anvendt som skotøjsfabrik, men lå nu hen næsten som ruin. Byrådet godtog ideen og iværksatte en restaurering af stueetagen. I mellemtiden var villaen på Platanvej blevet solgt, byggearbejdet på skolen var ikke tilendebragt, så forholdene var mildest talt ved at være noget brogede. Heldigvis dukkede der en redningsmand op; ingeniør Flemming Borch stillede velvilligt et tomt butiklokale i Østergade 22 til rådighed som midlertidigt opholdssted for arkivet. Det reddede overgangstiden, og den 3. januar 1976 kunne byarkivet flytte ind i de nyrestaurerede lokaler i den gamle skole.

Det nye opholdssted var udmærket, men der var ikke for megen plads. I løbet af 1976 satte kommunen imidlertid resten af bygningen i stand, og i februar 1977 blev arkivet flyttet til

nye og større rum i samme bygning. Ved samme lejlighed fik det nu rådighed over et stort loftsrum, der kunne tjene som fjernmagasin, hvorefter arkivet nu rådede over et etageareal på ca. 100 m².

Arkivet har siden været inde i en stabil og rolig udvikling. Samlingerne er stadig blevet forøget, der er blevet skabt en ret omfattende håndbogssamling, så ansatte og besøgende har let adgang til de nødvendige opslagsbøger under det daglige arbejde. I takt dermed er der blevet anskaffet moderne kontormøbler og stålreoler.

Allerede i 1975 blev arkivet tilsluttet ordningen med udstationering af civile værnepligtige, og indtil 1981 var der i ubrudt rækkefølge beskæftiget civile værnepligtige som kontormedhjælpere. I begyndelsen af 1981 svigtede tilgangen af militærnægtere, men det er siden lykkedes at fortsætte med langtidsledige kontorfolk i jobtilbud. Vi har via disse ordninger haft en række interesserede og gode medarbejdere, der har udført et samvittighedsfuldt og solidt arbejde med opstilling og registrering, og som kan tage deres del af æren for arkivets nuværende gode standard.

Takket være disse ordninger har arkivet været i stand til at have en daglig åbningstid fra 10 til 16 fra mandag til og med fredag, hvad der i høj grad har gavn timerne.

Arkivmaterialet har givet mulighed for publicering af adskillige artikler til historiske tidsskrifter samt et par bøger. I samarbejde med Langelands Museum er udsendt »Bays Gård – en købmandsgård gennem 200 år«, og i 1984 udsendte arkivet billedbogen »Rudkøbing – dengang«, der i slutningen af 1986 udkom i 2. op-

lag. Den er endvidere udkommet i tysk oversættelse ved turistchef Rikke Knudsen.

Adskillige af de kommunale kontorer på rådhuset havde i flere år lidt under pladsmangel, og i begyndelsen af 1986 blev det besluttet at flytte flere af dem; med i planen var byarkivet, der skulle rømme den gamle skole og flytte ned på 1. salen i den gamle banegård, den nuværende rutebilstation, hvor den tidligere direktørlejlighed stod tom.

Efter en omfattende restaurering af rummene kunne arkivets personale og venner i september 1986 gå i gang med flytningen, og efter tre ugers

hårdt arbejde holdt man officiel indvielse af de nye lokaler lørdag den 5. oktober.

Vel er arkivets ydre omgivelser ikke så idylliske, som da det lå oppe på Kirkepladsen, men hvad der er tabt i miljø er mere end vundet tilbage i plads og forbedrede arbejdsforhold.

Det råder nu over et areal på 200 m², altså en fordobling af det hidtidige. Det har nu været muligt at indrette en særlig læsestue, hvor de besøgende i fred og ro kan sidde med deres papirer, samtidig med at personalet uhindret kan arbejde videre inde på deres kontor. EDB-udstyr, læseapparat til mikrofilm og fotokopimaskine er

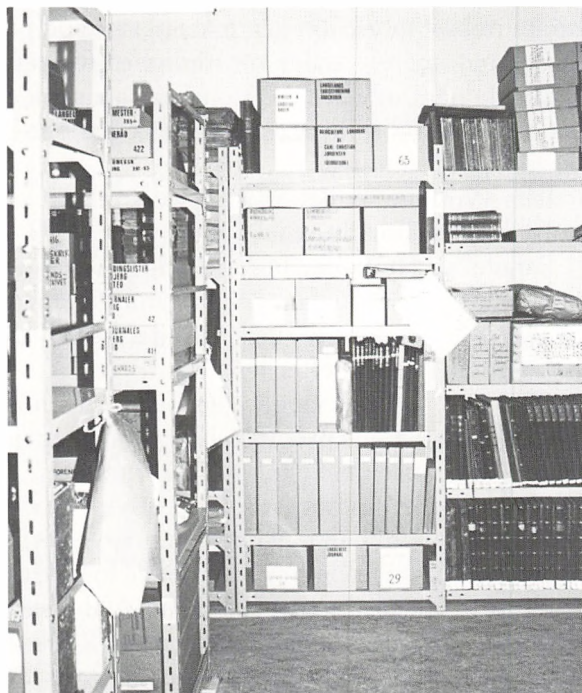

Fig.86. Fra et af magasinerne.

Fig.87. Et blik ind i byarkivets læsestue. Lærer Gudrun Hansen, Humble, studerer landbrugshistorie.

anbragt for sig selv i et rum, og der er blevet indrettet en hyggelig kaffestue, hvor personalet i fællesskab kan drøfte de daglige problemer. De to magasinrum ligger i direkte tilslutning til kontoret, så der er let adgang til at hente de ønskede arkivalier frem.

Skal der endelig dryppes en smule malurt i bægeret, er årsagen den, at man allerede nu kan forudse, at der i løbet af en overskuelig årrække vil opstå mangel på magasinplads. Men det er ikke et nærværende problem. Rudkøbing kan ved sit 700 års jubilæum rose sig af at have et byhistorisk arkiv, der både hvad lokaleforhold og samlinger angår hører til blandt de bedste i landet.

Langelands Museum

At Langeland er hjemsted for et af provinssens bedste museer, kan man takke en enkelt mand for – købmand Jens Winther. I sandhedens interesse må dog allerede nu tilføjes, at den arv, han efterlod sig, siden er blevet forvaltet på en måde, der ville have glædet den gamle arkæolog.

Jens Winther blev født i Rudkøbing den 16. december 1863. Allerede som dreng fattede han interesse for arkæologi og begyndte at opbygge den samling af oldsager, der senere skulle komme til at danne det første grundlag for Langelands Museum. Efter at han som ung mand havde været udenøs nogle få år for sin uddannelses skyld, vendte han i 1888 tilbage til Rudkøbing for at gå ind i sin fars forretning, og de følgende år udvidede han i en betydelig grad sin

samling af oldsager. Han havde i den periode en interessefælle i sin svoger, købmand Hans Sølling, der også var historisk interesseret og havde en samling oldsager.

I de år må tanken om at oprette et museum være opstået hos de to mænd, for i januar måned 1900 sammensluttede Jens Winther og Hans Sølling deres samlinger og skabte hermed grundlaget for Langelands Museum. I de vedtægter for et kommende museum, der ved den lejlighed blev udfærdiget, står der, at museet altid skal forblive i Rudkøbing og ledes af en selvsupplerende bestyrelse, hvis antal skal rette sig efter forholdene. Museets samlinger skulle i første række oplyse om den forhistoriske tid på Langeland, men hvis der var mulighed for det, skulle de også udvides til at omfatte genstande fra historisk tid samt en langelandsk geologisk og zoologisk samling.

Jens Winther skulle for livstid være leder af museets forhistoriske afdeling.

Paradoksalt nok blev bestemmelsen om museets samlinger både en styrke for museet, men på lang sigt også en svaghed, som det først lykkedes at få afhjulpet efter Jens Winthers død.

De første år blev samlingen opbevaret hos Jens Winther, men i maj 1905 blev grundstenen lagt til en museumsbygning på Humblevej. I sommeren 1905 blev bestyrelsen udvidet med proprietær Ferdinand Andersen, Søvertorp, apoteker Christian Bauer, proprietær Johannes Andersen, Prydsgården, gårdejer Valdemar Bendixen, Humble, kæmner Jørgensen, Rudkøbing, pastor Lütken, Simmerbølle, og proprietær Staun, Rødbjerghavn. Jens Winther blev valgt til formand, Chr. Bauer til næstformand.

Fig.88. Museets bygning på Jens Winthersvej. Fot. 1987.

Den 2. marts 1906 kunne de lokale aviser meddele, at museet ville åbne den 4. marts og for fremtiden ville være åbent hver lørdag og søndag eftermiddag fra 14 til 16. Adgangen var gratis.

Det følgende tiår fortsatte Jens Winther sine udgravninger, og museets samlinger blev kraftigt forøgede. I 1916 blev samlingen opgjort til ca. 15.000 genstande fra oldtiden og ca. 900 genstande fra nyere tid. Det var indlysende, at der i en ikke fjern fremtid ville blive brug for mere

plads, og på 10 års dagen for museets åbning skænkede Jens Winther det 3.000 kr. til en byggefond.

Det vil her være ugørligt at redegøre for de mange udgravninger, der gjorde Jens Winthers navn kendt over hele Nordeuropa, man må nøjes med at henvise til museets jubilæumsbog fra 1980, hvorfra iøvrigt langt de fleste oplysninger i dette afsnit er hentet. Nævnes skal dog udgravningerne på Lindø, hvor der blev gravet i en lang årrække, samt udgravningen af bopladsen ved

Troldebjerg. Den store fundmængde derfra udgør en stor procentdel af museets stenalder-samlinger og gør dets forhistoriske samlinger til de mest omfattende i sin art her i landet uden for København.

Winthers arbejdsevne var forbløffende. Man skal betænke, at hans udgravninger og det øvrige arkæologiske arbejde blev udført i hans fritid og i de ferier, han efterhånden undte sig selv. Ved siden af udgravningerne fandt han også tid til at publicere deres resultater. I 1926 kom den første bog om Lindø-fundene, og to år efter fulgte fortsættelsen. De vakte berettiget opsigt; det samme gjorde bogen »Langeland«, der omhandler forskellige fund fra hele øen, og de to publikationer om Troldebjerg, der kom i 1935 og 1938. Winther kom i disse år i kontakt med kendte udenlandske arkæologer, men i den samme periode valfartede unge danske arkæologer og studerende til Langeland, hvor de blev gæstfrit modtaget af Winther og hans trofaste medhjælper og husholderske, frk. Hornum. Blandt gæsterne kan nævnes flere kendte personer som P. V. Glob, Thorkild Ramskou og Kristján Eldjárn, der senere blev Islands præsident.

I løbet af 1920-erne havde Jens Winther flere gange skænket store beløb til byggefonden, og i 1932 blev museet udvidet til det dobbelte med en tilbygning bagtil. Også i de følgende år skænkede han anselige beløb til museet, og i 1944 gav han det gavebrev på ejendommen Østergade 25 med det forbehold, at han kunne benytte huset som beboelse til sin død.

Personligt afskyede Jens Winther hædersbevisninger, og han havde engang såre bestemt frabedt sig at blive udnævnt til æresborger i

Rudkøbing, men da byen uden at underrette ham i forvejen ved hans 75 års fødselsdag omdøbte det stykke af Humblevej, som museet ligger ved, til Jens Winthersvej, glædede det ham alligevel synligt.

Det bør dog ikke skjules, at han fuldstændig manglede forståelse for nyere tid. Som han selv sagde, var han ikke interesseret i ting, der var yngre end Gorm den Gamle. Tandlæge Kiilsgaard, der i slutningen af trediverne kom ind i museets bestyrelse, var klar over den fare, der lå heri. Mange ting fra nyere tid stod i fare for at gå tabt, hvis de ikke blev samlet ind.

Så trods Jens Winthers modvilje, men med hans billigelse, begyndte Kiilsgaard og lærer Carlin Klæsøe fra 1939 en indsamling rundt om på øen, hovedsagelig fra landbokredse, og fik de indsamlede genstande opmagasineret til bedre tider. Jens Winthers efterfølger, Hakon Berg, havde da også en klar forståelse for nødvendigheden af at sætte ind på den front.

I 1946 ansatte bestyrelsen på Jens Winthers anbefaling Hakon Berg som assistent ved museet. Udgifterne ved den nye stilling blev dækket ved et forhøjet tilskud fra Rudkøbing kommune, og ved at museet samme år efter ansøgning opnåede statsunderstøttelse. Ved samme lejlighed blev det anerkendt som centralmuseum. Det var et lykkeligt valg museets bestyrelse traf, da de ansatte Hakon Berg. Han videreførte på en udmærket måde Jens Winthers arbejde og gennemførte i de følgende år flere store undersøgelser, blandt andet af Borrebjerg i Magleby Nor og af Ågab nord for Bagenkop.

Jens Winther døde mæt af dage i 1955, og det stod klart for bestyrelsen, at det næppe ville

være muligt på længere sigt at lade museet fortsætte som selvejende institution. Chr. Kiilsgaard fremsatte da på et bestyrelsesmøde det forslag, at man skulle overdrage museet til de langelandske kommuner, således at det i fremtiden skulle drives som et fælleskommunalt foretagende med tilskud fra staten og fra museets fond.

Forslaget vandt tilslutning, og bestyrelsen indledte forhandlinger med kommunerne, der endte med, at museet den 14. april 1956 blev overdraget kommunerne på Langeland og Strynø. De nye ejerforhold medførte også en ændring af bestyrelsen, der fra nu af kom til at bestå af to repræsentanter fra sognekommunerne, to fra Rudkøbing byråd samt tre ikke-kommunale repræsentanter.

Under Hakon Bergs ledelse blev museets samlinger fuldstændig nyopstillede med undtagelse af det lokale, der rummer Jens Winthers opsætning af fund fra bopladserne Troldebjerg og Lindø. Det står uændret tilbage som en slags museumshistorisk samling og danner for en lægmand en overraskende og tankevækkende kontrast til de moderne udstillinger i de øvrige lokaler.

I 1959 lykkedes det Berg at få ansat en konserverator ved museet. Det blev Ingolf Hansen, der et par år havde været elev på konserveringsanstalten på Forhistorisk Museum i Århus. De følgende 20 år udførte Ingolf Hansen et stort arbejde med gennemgang og konservering af en væsentlig del af museets genstande. Hans resultater var så gode, at museets styrelse gav ham mulighed for gennem kurser og efteruddannelse ved Nationalmuseets konserveringsafdeling at

uddanne sig videre. Han har en stor del af æren for opbygningen af museets konserveringsafdeling, og helt op i 1970-erne var Langelands Museum det eneste museum i Fyns amt, der var i stand til at konservere jordfund. I stille perioder kunne det mod betaling påtage sig konserveringsopgaver for andre museer.

I Bergs tid blev der rådet bod på de forsømligheder, der var sket med indsamlingerne i Jens Winthers periode. Samlingerne fra historisk tid blev nu udbygget, og der blev indsamlet et stort antal genstande fra Langeland og Strynø. Takket være tilskud fra forskellige fonds og lokale pengeinstitutter er det også lykkedes at købe enkelte særlig kostbare møbler samt glas- og sølvgenstande.

Kommunesammenlægningen i 1966 nødvendiggjorde nye vedtægter for museet. Styrelsen består nu af 3 byrådsmedlemmer fra Rudkøbing kommune og 1 fra hver af de øvrige langelandske kommuner. Endvidere har Fyns amt ret til at udpege et medlem til styrelsen. De her nævnte medlemmer har ret til at udpege yderligere 2 repræsentanter for museets brugere som fulgyldige medlemmer af styrelsen. Udgifterne ved museets drift fordeles således, at Rudkøbing kommune dækker 65%, Sydlangelands kommune 20% og Tranekær kommune 15% af museets årlige driftsunderskud. Derudover yder staten og Fyns amt de vigtigste bidrag.

I 1970 blev Langelands Museum anerkendt som landsdelsmuseum, og i 1971 blev der ansat en museumspædagog, der skulle tage sig af særudstillinger, kontakt med lærere og udarbejdelse af skoleopgaver.

Den 1. august 1971 blev magister i forhisto-

risk arkæologi, Jørgen Skaarup, ansat som museumsinspektør, og få måneder senere blev der oprettet en stilling for en halvdagsbeskæftiget sekretær. Museet blev herved i stand til at udvide aktiviteterne i betydelig grad, både i form af nye gravninger, udstillinger og publikationer.

Museumsforstander Berg døde efter kort tids sygdom den 16. november 1977, og Jørgen Skaarup blev hans afløser som leder af museet. For at styrke forskningen af den nyere tid besluttede man nu at oprette en inspektørstilling med nyere tid som arbejdsområde. Den ny stil-

ling blev besat med etnologen Ole Dam Mortensen, der kom fra en stilling i Fåborg, hvor han havde arbejdet for museet »Den gamle Gård« og det byhistoriske arkiv.

I 1977 blev der vedtaget en konserveringsordning for de fynske museer, hvorefter de 3 eksisterende konserveringsafdelinger på Fyn skulle udbygges. Det medførte, at man skulle bruge større lokaler, og i 1978 blev museets konserveringsafdeling flyttet op til 1. salen i Østergade 25. I følge den vedtagne konserveringsordning skulle driftsomkostningerne gradvis overtages

Fig.89. Langelands Museum. Interiør.

af amtet, der også skulle påtage sig udgifterne ved ansættelse af nyt personale.

Konserveringsafdelingen har nu 3 ansatte; den har nu også inddraget loftsetagen, og med sit moderne udstyr er den godt skikket til at behandle de genstande, den modtager fra museer på Fyn og Ærø. Dens leder er konservator Hans Lange, der har været ansat siden 1. august 1979.

Stillingen som museumspædagog var i nogle år besat af magister Lise Bender Jørgensen. Hun blev 1.2.1982 afløst af magister Helle Ravn.

Stueetagen i Østergade 25 har siden 1971 været benyttet til særudstillingslokaler og har i de forløbne 16 år dannet rammen om en lang række udstillinger, hvoraf mange har samlet et stort og interesseret publikum.

Siden 1970 har man fra museets side iværksat en række aktiviteter, der blev indledt med Skaarups undervandsarkæologiske undersøgelser ved Ærø, fortsat med det langelandske mølleprojekt med restaurering af en række langelandske møller og indretning af et apotekmuseum og foreløbig afsluttet i 1986 med indretningen af vognmuseet på Skovsgård. Sideløbende hermed er udgivet en lang række bøger og mindre skrifter. Flere af projekterne er kun blevet gennemført, fordi museet har kunnet benytte sig af unge arbejdsløse, der er blevet ansat for beskæftigelsesmidler.

Tungt vejende i museets bogudgivelser er Jørgen Elsø Jensens bog om »Historiske huse og gårde på Strynø« fra 1984 og »Yngre stenalder på øerne syd for Fyn« af Jørgen Skaarup m.fl. 1985.

Et problem, der gennem de senere år er blevet mere og mere påtrængende, er pladsmangelen,

der især for magasinernes vedkommende nærmer sig det katastrofale. Man må håbe, at de byggeplaner, der med mellemrum er dukket op i det sidste årti, inden alt for længe vil munde ud i realiteter, så det arbejde, der foregår, vil kunne ske indenfor tidssvarende rammer.

Kilder:

Forhandlingsprotokol for Det langelandske Læseselskab 1837–1914.

Oplysninger fra overbibliotekar Else Marie Trige Rasmussen.

Rudkøbing kirkebog.

Rudkøbing Biblioteks arkiv beroende på Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Kiilsgaards optegnelser i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Personlige optegnelser vedr. Byarkivet.

Lise Bender Jørgensen, Ole D. Mortensen og Jørgen Skaarup: Langelands Museum 1900–1980.

Rudkøbing byhistoriske Arkivs oplysninger om museet og om Jens Winther.

Langelands Avis 1851–1986.

Langelands Folkeblad 1907–78.

SUNDHED OG SYGDOM

Af Jens Møllerup

Sygehuset

I sin bog »Et Sygehus fylder 100 Aar« har tandlæge Chr. Kiilsgaard givet en indgående skildring af Rudkøbing sygehus gennem dets første 100 år. Dette afsnit af sygehusets historie vil derfor her kun blive gennemgået i hovedtrækkene, idet særligt interesserede læsere, der ønsker at gå i dybden, henvises til Kiilsgaards bog.

Sygehuset i Rudkøbing hører til blandt de ældste i Fyns amt. Tre år efter den uhyggelige koleraepidemi i København vedtog amtsrådet i det daværende Svendborg amt i 1856, at der skulle opføres sygehuse i alle amtets købstæder, og man skulle begynde med Rudkøbing. Vi ved ikke, hvorfor Rudkøbing blev udset til at være det første sted, hvor der skulle bygges sygehus, men Kiilsgaard formoder, at det var fordi Langeland under en eventuel ny epidemi var det område i amtet, hvor de syge havde de dårligste muligheder for at kunne komme under en forsvarlig behandling.

Efter at kommunalbestyrelsen i Rudkøbing havde erklæret sig villig til at deltage i udgifterne ved bygningen af sygehuset, gik man i gang med forberedelserne til arbejdet.

Det blev overdraget en af datidens mest

kendte arkitekter, J.D. Herholdt, at tegne sygehuset, og efter nogle forviklinger kunne den nedsatte byggekomité acceptere tegningerne til en én-etages bygning med kælder. Byggeriet tog sin begyndelse i efteråret 1858, og et stykke hen i 1859 stod bygningen færdig. Den var beregnet til at rumme 18 senge, et badelokale med et russisk dampbad samt et par celler til sindsyge eller ustyrlige patienter. Byggeomkostningerne beløb sig til 20.600 rdl., hvilket var mere end kommunalbestyrelsen i Rudkøbing havde regnet med. Den forsøgte derfor at snige sig uden om sin del af betalingen, og sagen måtte helt op i indenrigsministeriet til afgørelse. Men i august 1860 fik byen at vide, at der var ikke nogen vej udenom, og at man skulle betale sin del af byggeomkostningerne.

Kommunalbestyrelsens forsøg på at komme uden om sin forpligtelse havde imidlertid medført, at der gik mere end tre år fra det første spadestik var sat i jorden, til sygehuset endeligt kunne tages i brug. Først den 13. november 1861 kunne byggekomiteen overgive sygehuset til byen og amtet. Amtmanden takkede på begge vegne og overleverede det igen til den nyalgte sygehusbestyrelse med det ønske, at an-

stalten ville blive til gavn for øens befolkning.

Bestyrelsen gik straks i gang med at indkøbe inventar, og selv i vore nedskæringstider kan anskaffelserne synes beskedne. Sygehuset var beregnet til 18 senge, men man nøjedes i første omgang med at anskaffe 12, hvoraf de 6 var jernsenge udstyret med krølhårsmadrasser, de øvrige seks var af træ og havde madrasser, der var stoppet med hø. Typisk for tiden var anskaffelsen af 12 spyttebakker, således at der kunne stå en bakke ved hver seng. Allerede i 1864 måtte man dog købe 4 senge til af hensyn til »de mange Fnatpatienter«. Hvad belysning angår, klarede man sig de første år med tællelys, men i 1863 erhvervede man sig den første petroleumslampe, som man så måtte nøjes med indtil 1870, da man anskaffede yderligere 9 petroleumslamper.

Som sygehyslæge ansattes distriktslæge Andreas Toft, der for en årlig løn på 80 rdl. forpligtede sig til at tilse patienterne 2 gange om ugen. Til at varetage det daglige arbejde averterede man efter en familie, mand og kone, som kunne påtage sig de syges pleje, madlavning, rengøring, vask og betjening ved badningen. Der blev i annoncen ikke krævet nogensomhelst erfaring i at passe syge.

Da personaleforholdene omsider var i orden, kunne man komme i gang, og den 28. maj 1862 blev der averteret i Langelands Avis, at sygehuset ville åbne den 10. juni, for »hvem der maatte ønske at benytte samme«.

Der blev imidlertid kun tale om små to års normal drift, for under krigen i 1864 blev både skolen, rådstuen og sygehuset beslaglagt af militæret til lazaretter. Den 12. april 1864 kom de

første af ialt 500 sårede til byen, men det blev dog kun i et kortere tidsrum, Rudkøbing kom til at fungere som lazaretby. Allerede i august blev de sidste af de sårede, der kunne flyttes, sendt bort, og sygehuset overgik atter til civilt formål. Krigergraven på Rudkøbing kirkegård minder stadig om den tid.

I slutningen af 1864 blev personalet udvidet efter en kedelig episode, hvor en gammel senil patient om natten havde forladt sygehuset og om morgenen blev fundet frosset ihjel på en nærliggende mark. Bestyrelsen vedtog da samme år at bevilge gangkonen et tillæg på 80 rdl. årlig, så hun kunne antage »et paalideligt Fruentimmer til at have et stadigt Tilsyn om Natten«.

Andreas Toft opsagde sin stilling som sygehyslæge på grund af alder fra den 1. januar 1867. Hans efterfølger blev læge Peter Ravnkilde, der var praktiserende læge i Rudkøbing. Hans løn og pligter var de samme som for Tofts vedkommende. Han havde ligesom Toft fået sin uddannelse i en tid, hvor man intet kendte til antiseptik, og forskellige småtræk, der er bevaret fra den periode viser ret tydeligt, at man ikke tog det så nøje med hygiejnen. Gangkonen skulle jo sørge for patienternes forplejning, og af den grund fik hun og hendes mand lov til at opføre en kostald ved sygehuset, dog med det forbehold, at stalden ikke måtte mискlæde sygehusbygningen. Der hørte naturligvis en mødding til kostalden – den var åben, og det var først i 1897 at der blev lavet et muret møddingssted med fast låg over.

Når Peter Ravnkilde skulle operere, iførte han sig en fløjlsjakke, som efter operationen uden

Fig. 90.
Rudkøbing
Amtssygehus.
Fot. o. 1900.

videre blev hængt tilbage på sin gamle plads. Den blev jo alligevel snavset til, næste gang han skulle operere. Men man må ikke tro, at forholdene i Rudkøbing var et særtilfælde, nej, det var faktisk normen. Det samme var for eksempel tilfældet på et så stort og moderne sygehus som kommunehospitalet i København.

Men alt dette til trods – det var også Ravnkilde, der indførte antiseptiken på Rudkøbing sygehus. Desværre kom denne vigtige forbedring til at skade ham selv. Ved den hyppige brug af stærke antiseptiske midler fik han ødelagt sine hænder og måtte tage sin afsked ved udgangen af 1890.

Det var efterhånden indlysende, at ordningen med en uddannet gangkone, der skulle fungere som sygeplejerske, var utilfredsstillende, og i begyndelsen af 1890 blev der ansat en uddannet sygeplejerske.

Ravnkildes efterfølger blev læge Valdemar Møller, der gennem et tredive-årigt virke, trods trange økonomiske forhold, førte Rudkøbing sygehus frem til at blive en moderne og velfungerende institution.

Ved hans ansættelse den 1. januar 1891 havde der i flere måneder hærget en kraftig difteriepandemi på Langeland, og sygehuset var overfyldt, selv om man havde indrettet nogle dårlige,

snævre loftsrum til epidemilokaler. Presset på sygehuset var så stort, at bestyrelsen i 1891 vedtog at søge amtet om tilladelse til at opføre en epidemibygning, da der ikke på sygehuset fandtes egnede lokaler til så smitsomme sygdomme. Trods nogen modstand i amtsrådet blev ansøgningen imødekommet, da amtmanden gik varmt ind for sagen, og i slutningen af 1893 kunne den nye epidemibygning – nuværende administrationsbygning – tages i brug. Den rummede 16 senge fordelt på 3 afdelinger. Til at pleje de syge på epidemiafdelingen blev der ansat en sygeplejerske og en pige, og sygehuset havde dermed fået to fastansatte sygeplejersker og ialt 36 senge.

De følgende år gennemførtes en række forbedringer. I 1899 blev petroleumslamperne afløst af gasbelysning, og i 1908 fik sygehuset indlagt vand fra byens nyanlagte vandværk.

I de første mange år havde sygehuset ikke haft nogen egentlig operationsstue. I Valdemar Møllers første år som sygehuslæge måtte man rydde en af de almindelige sygestuer og anvende den til formålet, når der skulle opereres. Kiilsgaard bringer en levende beskrivelse af denne interimistiske operationsstue i sin bog om sygehuset. Det var en almindelig hvidkalket stue, i hvis midte der stod et bord, hvorpå der lå en madras betrukket med voksdug. Over bordet hang en petroleumslampe med bred skærm. I stuen stod en kakkellovn, og til håndvask brugte man et almindeligt vandfad. Der var ingen afløb i rummet, så det brugte vand blev hældt op i en spand. Det varme vand, der skulle bruges, hentede man i køkkenet, og instrumenterne blev kogt inde på kontoret.

Fig.91. Sagnet beretter, at ungdommelige tilskuere var i stand til at overvære operationerne i stue 5 fra et stort birketræ, der stod lige udenfor vinduet. En dag var begivenhederne indenfor imidlertid så gruppevækkende, at en dreng faldt ned fra træet og brækkede armen. Den gamle operationsstue ses her i Sys Gauguin's streg.

I 1905 blev der omsider indrettet en ny operationsstue i en tilbygning til hovedbygningen ud mod Fredensvej. Det var en stor forbedring. Ikke blot fik stuen varme gennem en ventil fra en kakkellovn, der stod udenfor stuen, men den havde også indlagt rindende, sterilt vand.

Efterhånden var sygehuset ved at være for lille; sygedagenes antal var steget fra 4.415 i 1890 til 11.044 i 1912, og i 1914 blev det udvidet med en 2 etages tilbygning til den gamle hovedbygning. Udvidelsen, der var tegnet af arkitekt Ludvig Andersen, forøgede antallet af sengepladser med 16, men den pyntede ikke just på Herholdts gamle stilrene bygning. Ved samme lejlighed fik sygehuset både elektrisk lys og centralvarme. Byggeriet kom til at koste 40.000 kr. – man

syntes dengang, at det var mange penge, men de følgende år skulle vise, at man ikke havde været forudseende nok. Knap 10 år efter blev man nødt til at gå i gang med den helt gennemgribende ombygning.

Valdemar Møller fik i sin embedstid gennemført en lang række forbedringer, skønt han hele tiden måtte kæmpe med en endog meget stram økonomi. Allerede i 1892 lykkedes det ham at få anskaffet en lukket sygevogn med hesteforspand, der var i brug helt indtil 1920, hvor den blev afløst af en sygebil, der kunne opnå den imponerende fart af 85 km i timen. Derimod havde han ikke heldet med sig, da han i 1919 ansøgte amtsrådet om et røntgenapparat. Amtsrådet henstillede, at man foreløbig udsatte indkøbet af røntgenapparatet, da man vanskeligt kunne skaffe penge dertil for tiden. En mere tidssvarende obduktionsstue blev der heller ikke råd til. Den kom først, da man i 1925 opførte et ligkapel med tilhørende obduktionsstue.

En tiltrængt aflastning i sit arbejde fik han i 1919, da man ansatte en fast reservelæge med bolig på sygehuset. Møller blev ved denne lejlighed udnævnt til overlæge. Han havde i mange år udført et stort og samvittighedsfuldt arbejde på sygehuset. Indtil 1912 havde han været ene om alt det lægelige arbejde dér med operationer, stuegang og journalføring, og havde der om formiddagen været operation, gik han altid om aftenen hen på sygehuset for at tilse patienten. Ved siden af dette havde han sin store privatpraksis, så han arbejdede i mange år faktisk i døgndrift.

I 1921 søgte han sin afsked – hans arbejde på Rudkøbing sygehus kan måske bedst karakteri-

seres ved, at under hans ledelse var Rudkøbing sygehus et af de sygehuse i provinsen, hvor dødelighedsprocenten ved operationer var allerlavest.

Mellem en række ansøgere til stillingen som overlæge efter Valdemar Møller valgte man 1. reservelæge ved Horsens sygehus, Vilhelm Lauesen, der tiltrådte stillingen den 1. juni 1921.

Trods Valdemar Møllers kamp for forbedringer var det tydeligt, at sygehuset ikke alene trængte til modernisering, men at en ny udvidelse snart ville blive nødvendig. Det røntgenapparat, som overlæge Møller forgæves havde ønsket, blev nu anskaffet, og samme år henvendte bestyrelsen sig til arkitekt Frits Jørgensen i Svendborg, som udarbejdede et projekt,

Fig.92. Sygestue på Rudkøbing Amtssygehus omkring 1920.

hvorefter den gamle hovedbygning skulle forhøjes med en etage; den gamle badefløj mod vest skulle rives ned og erstattes med en ny og større fløj i 2 etager.

Projektet blev vedtaget i amtsrådet, men stødte på modstand i Rudkøbing byråd. Der blev derefter udarbejdet et noget ændret projekt, der gav plads for flere senge, og dette projekt blev – om ikke énstemmigt – vedtaget i både amts- og byråd. Arbejdet gik i gang, og i august 1926 blev det ombyggede sygehus forevist. Langelands Avis skrev ikke helt misvisende ved den lejlighed, at det næsten kun var årstallet 1859, som var tilbage af den gamle bygning. I selve hovedbygningen var der nu blevet plads til 24 sygestuer samt værelser til en sygeplejerske og 3 elever, i kælderen var der køkkenafdeling, 2 værelser til økonomaen samt fyrrum. Badefløjen var revet helt ned, og i stedet var opført en fløj i samme højde som hovedbygningen. Den indeholdt blandt andet kontorer til administrationen, røntgenafdeling, 2 operationsstuer, laboratorium samt en række personale- og baderum.

Ved samme lejlighed blev ejendommen Spodsbjergvej 32 opført som overlægebolig.

Antallet af ansatte ved sygehuset vedblev at stige. I 1926 var der ansat en massøse, 4 afdelingssygeplejersker, 2 sygeplejeassistenter og 12 sygeplejeelever. I 1928 blev der ansat en fast 2. reservelæge og i 1934 en oversygeplejerske. For at skaffe boliger til alle disse personer lejede man dels værelser ude i byen, dels skaffede man plads ved at købe ejendommene Rolighedsvej 8 og 10.

Trods det store byggeri i 1926 blev der igen pladsmangel på sygehuset, hvad der medførte til- og ombygninger i henholdsvis 1937 og 1949.

Efter ombygningen i 1949 rådede man over 125 sengepladser.

I 1953 døde overlæge Lauesen pludseligt. I hans tid som overlæge var sygehuset blev gennemgribende moderniseret og udvidet; han havde været afholdt som læge og menneske, så hans død følte som et stort tab for alle.

Sygehusets 1. reservelæge, Otto Raagaard, blev konstitueret i det ledige embede, og få måneder efter blev han udnævnt til overlæge. Han havde lægeeksamen fra 1932, var specialist i kirurgi, gynækologi og obstetrik, så valget af ham var indlysende.

I 1955 opførtes funktionærboligen på Fredensvej, og i 1957 var tiden moden til sygehusets sidste store tilbygning. Forholdene var nu blevet gode for de indlagte patienter og for funktionærerne, men det samme var endnu ikke tilfældet for de ambulante patienter, lægerne, administrationen og de besøgende. Siden udvidelsen i 1937 var antallet af ambulante behandlinger steget betydeligt. I 1937 var der således 340 røntgenbehandlinger, i 1953 var antallet steget til 2726; i tuberkulosestationen blev der i 1953 foretaget 1351 undersøgelser, hvor der i 1937 ikke havde været nogen overhovedet. Særlig graverende var forholdene på tuberkulosestationen, hvor der undertiden sad 50–60 patienter og ventede i en gennemgang med plads til kun 10–12. På lægeværelset, der var på 15 m², arbejdede der 5 personer, og administrationskontoret var ligeledes alt for lille.

Man gik derfor i gang med forberedelser til den næste store udvidelse, og i 1955 fik bestyrelsen forelagt et projekt udarbejdet af arkitekterne Andreas Jensen og N. M. Nielsen i Svendborg.

Det ville blandt andet medføre, at sygehuset nu blev omdannet til et lukket kompleks omkring en såkaldt lysgård, idet den lille østfløj ud mod Fredensvej skulle rives ned og erstattes med en ny vinkelbygning i 3 etager.

Planerne satte sindene i voldsomt oprør og medførte heftige diskussioner, i særdeleshed i byrådet, hvor et mindretal kom med kraftige ændringsforslag til projektet. Slutresultatet blev dog, at det oprindelige projekt i hovedtrækene blev gennemført, men dog med en del ændringer for at spare på pengene. Arbejdet blev nu sat i gang, og i september 1958 kunne de nye bygninger tages i brug, og sygehuset havde hermed fået næsten det udseende, det endnu har i 1987. Både tuberkulosestationen, røntgenafdeling og administration havde nu fået tilfredsstillende forhold; der var blevet gennemført en modernisering af operationsafdelingen og indrettet en fødestue, og i tilgift havde man fået en smuk vestibule, der kunne benyttes både af oppegående patienter og af besøgende.

Langeland havde nu fået et moderne og tidsvarende sygehus – det kan derfor lyde helt paradoksalt, at samfundsudviklingen de følgende 25 år direkte kom til at true dets eksistens.

De talrige bestræbelser på centralisering i 1960-erne kom til at berøre sygehuset på en uheldig måde. I 1960 ophørte uddannelsen af sygeplejeelever i Rudkøbing. Den havde fundet sted siden 1927, men blev nu overført til Svendborg. Broforbindelsen til Fyn i 1966 bevirkede, at man nu hurtigt kunne komme til sygehuset i Svendborg, hvilket efter nogens mening formindskede behovet for et sygehus på Langeland.

Ved kommunesammenlægningen i 1966 overgik sygehuset til at være et rent amtssygehus fra den 1. april, og dets officielle navn har derefter været Rudkøbing Sygehus. Ændringen i ejerforhold sparede de langelandske skatteydere for en masse penge, men havde til gengæld den uheldige bivirkning, at den lokale indflydelse på sygehusets forhold nu næsten forsvandt.

I 1967 blev røntgenafdelingen bygget om, og der blev opført et nyt laboratorium, et konsulentkontor og et depotrum for operationsafdelingen. Et arbejde, der kom til at koste 705.666 kr.

Den økonomiske krise i 1970-erne og de stigende udgifter til sygehusvæsenet medførte, at man i Fyns amtsråd begyndte at overveje de små sygehuses videre skæbne i en overordnet sygehusplan for hele amtskommunen. Flere politikere begyndte åbent at tale om, at det kunne blive nødvendigt at samle størstedelen af sygehusvæsenet på Fyn i Svendborg og Odense og nedlægge en del af de mindre sygehuse, eventuelt omdanne dem til plejeformål.

I begyndelsen af 1973 forlød det, at man i planlægningsudvalget for Fyns amts sygehusvæsen overvejede at omdanne Rudkøbing Sygehus til et såkaldt langtidsmedicinsk sygehus med 80 sengepladser, men uden behandlingsmuligheder for akutte tilfælde. Den kirurgiske afdelings og skadestuens funktioner skulle overflyttes til Svendborg Sygehus.

Oplysningen virkede som en bombe i den langelandske offentlighed. »Sygehusforeningen Langeland«, hvis formål var at bevare Rudkøbing Sygehus og dets funktioner uden ind-

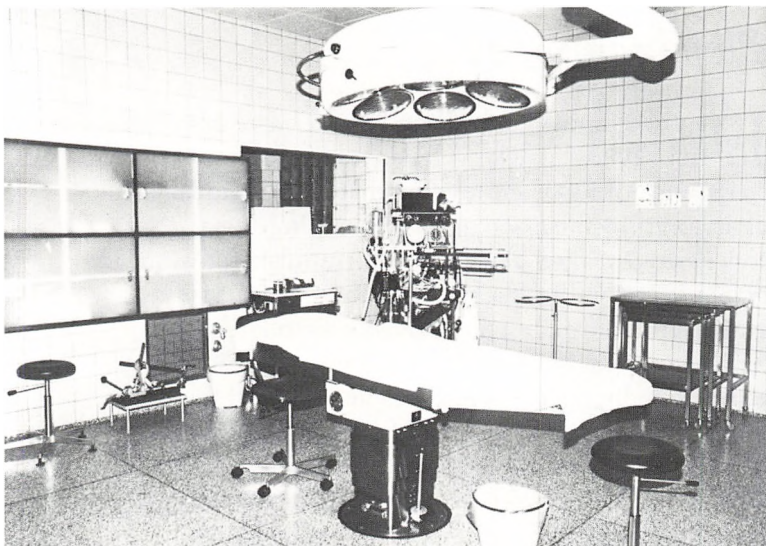

Fig.93.
Operationsstue
på Rudkøbing
sygehus 1987.

skrænkninger, blev oprettet i løbet af 14 dage. Blandt foreningens initiativtagere bør nævnes læge Vagn Holten og Edith Kromann Larsen, der siden uafbrudt har stået i forreste række i kamp for sagen. I løbet af kort tid indsamlede den nystiftede forening 7.857 underskrifter på et krav om at bevare sygehuset, og et stort borgermøde på »Restaurant Ørsted« underbyggede kravet.

Hvor stort indtryk den folkelige opbakning gjorde på amtsrådets medlemmer, kan man ikke sige, men i 1974 vedtog amtsrådet ialtfald, at Rudkøbing Sygehus skulle videreføres som langtidsmedicinsk og kirurgisk sygehus med 80 sengepladser, og et forslag samme år fra amtets sygehusudvalg om, at Rudkøbing Sygehus kun skulle være langtidsmedicinsk uden anden akutfunktion end en skadestue betjent af de praktiserende læger vandt ikke gehør hos amtsrådets

flertal. I 1976 stadfæstede indenrigsministeriet amtsrådets afgørelse, og den vedtagne ændring kunne nu iværksættes.

I 1975 havde overlæge Raagaard taget sin afsked; han efterfulgtes som kirurgisk overlæge af Thorkild Frederiksen, men som følge af amtets afgørelse skulle der nu også ansættes en overlæge for den langtidsmedicinske afdeling. Valget faldt på Kurt Schulze, der den 1. juni 1977 blev ansat som langtidsmedicinsk overlæge.

Allerede i flere år havde der været en stærk mangel på jordemødre i Fyns amt, og i 1976 måtte man midlertidigt lukke fødestuen af den grund. Den blev genåbnet i 1981, og de langelandske vordende mødre måtte i den mellemliggende periode tage til Svendborg for at føde.

Den sidste store ombygning af sygehuset lå nu tyve år tilbage i tiden, og trods sparetider vedtog man i 1977 at begynde en ret omfattende ombygning og modernisering af sygehuset.

Arbejdet blev sat i gang i 1979. I hovedbygningen blev der anlagt en ny hovedtrappe og elevator, og sengeafdelingerne blev ombygget og moderniseret. Den gamle bygning – afdeling C – blev nedlagt som sengebygning og i stedet indrettet til administrationsbygning med kontorer, møde- og undervisningslokaler. Den 3. juli 1980 kunne administrationen tage de nye kontorer i brug, og i løbet af foråret 1981 blev resten af arbejdet afsluttet. Omkostningerne kom op på 12.335.596 kr. Sygehuset består nu af to afdelinger á 20 senge på kirurgisk afdeling og to afdelinger á 20 senge på langtidsmedicinsk afdeling. Ialt 80 senge.

På grund af sygdom måtte overlæge Frederiksen fratræde sit embede den 31. januar 1980.

Sygehuslæge Flemming Borch Jensen blev konstitueret i stillingen som overlæge til den 1. september 1980, på hvilken dato Jens Schoubye tiltrådte som ny kirurgisk overlæge.

I slutningen af 1981 blev der afsluttet nye overenskomster mellem Foreningen af Yngre Læger og Amtsrådsforeningen, hvad der for Rudkøbing Sygehus fik til følge, at der blev oprettet to lægestillinger mere, en på kirurgisk og en på langtidsmedicinsk afdeling, således at der nu er 11 lægestillinger på det, de to overlægestillinger medregnet.

For at skaffe bolig til lægerne lod man ejendommen Kløverbænget 2 bygge i 1968, og i 1973 blev Kløverbænget 4, 6 og 8 opført. Anskaffelsen af tjenesteboliger er foreløbig afsluttet med købet af Kløverbænget 14 i 1980. Til gengæld er den gamle overlægebolig på Spodsbjergvej 32 samt inspektørboligen Rolighedsvej 10 blevet solgt.

I de sidste seks år har Rudkøbing Sygehus måttet bære sin del af nedskæringerne i den offentlige sektor, men personalet har ved et godt samarbejde klaret de problemer, der af den grund er opstået. Dystre røster har ind imellem spået sygehusets snarlige lukning, heldigvis dog uden bund i virkeligheden. Udviklingen indenfor det fynske sygehusvæsen det sidste års tid tyder på, at mildere vinde fremover vil blæse mod Rudkøbings største og vigtigste arbejdsplads. Lad til slut et par tal belyse, hvad sygehuset rent økonomisk betyder for Langeland.

Der er for 1987 afsat en personalenormering på 170 for sygehuset. Lønudgifterne for 1987 er budgetteret til 29.705.000 kr. og den øvrige drift til 5.893.000 kr. Tallene taler for sig selv.

Plejehjemmene

Den økonomiske udvikling har de sidste årtier påvirket den langelandske befolknings sammensætning på en uheldig måde. På grund af afvandringen fra øen er antallet af unge og af folk i erhvervsaktiv alder blevet formindsket, til gengæld er antallet af ældre og gamle procentvis større end normalt i den danske befolkning. Samtidig er levealderen blevet længere, så antallet af indbyggere, der på et eller andet tidspunkt vil behøve hjælp i det daglige, er vokset.

Købmand Ove Rhein-Knudsen bemærkede allerede omkring 1960 dette problem, og i 1962 testamenterede han sin store villa »Danahus« med tilhørende have til Langelands Røde Kors. Betingelsen for den testamentariske gave var, at villaen skulle omdannes til et hvilehjem eller et hjem for kronisk syge.

Få måneder efter Rhein-Knudsens død i 1968 besluttede bestyrelsen for Langelands Røde Kors at bygge et plejehjem med »Danahus« som hovedbygning. Projektet løb de følgende år ind i en række vanskeligheder, der bevirkede, at man skrinlagde plejehjemsplanerne til fordel for et projekt, der skulle omfatte 12 beskyttede boliger. Byggeriet blev påbegyndt i december 1972, men hele projektet kom ind i en række problemer af vidt forskellig art, der endte med, at det næsten færdige byggeri den 28. januar 1977 kom på tvangsauktion, hvor det blev overtaget af De forenede Kreditforeninger. En tragisk situation, der dog blev løst ved, at byggeriet blev overtaget af den selvejende institution »Danahus«. Bestyrelsen for institutionen består af 5

medlemmer, 2 kommunale repræsentanter og 3 repræsentanter for »Sammenslutningen af Diakonhjem«, som iøvrigt har ansvaret for den daglige drift. Rudkøbing kommune har fuldt ud den økonomiske forpligtelse for »Danahus«, men også brugsretten for samtlige pladser.

De følgende år blev de oprindelige 12 beskyttede boliger udvidet med et byggeri, der gav plads til 24 plejehjemspladser. Da Rhein-Knudsens villa – det oprindelige »Danahus« – ikke egnede sig til formålet, blev den solgt fra og er nu privatbolig.

»Danahus« drives nu som et hjem for 24 beboere på plejehjemmet og 12 beboere i de beskyttede boliger for ældre og svagelige, således at Ove Rhein-Knudsens ønske så vidt muligt er efterkommet.

Forstander for »Danahus« er Else Marie Jepsen, der tiltrådte stillingen den 1. august 1984.

I 1969 begyndte »Sammenslutningen af Diakonhjem« at planlægge bygningen af endnu et plejehjem i Rudkøbing, og også i dette tilfælde skulle der føres langvarige forhandlinger, inden arbejdet kunne begynde, denne gang dog med et lykkeligere udfald end ved »Danahus«. Som arkitekt valgte man Poul Erik Hansen, Rudkøbing, der her fik en af sine første større opgaver. Resultatet blev et smukt og praktisk byggeri til den rimelige pris af 11 millioner kroner.

Den 21. februar 1975 kunne man indvie »Rudkøbing Plejehjem«, der fik plads til 50 beboere. Dets forstander blev Jens Rabjerg, der siden i samarbejde med sin kone, Laila Rabjerg, har ledet det.

Fig. 94. »Danahus«
i januar 1987.

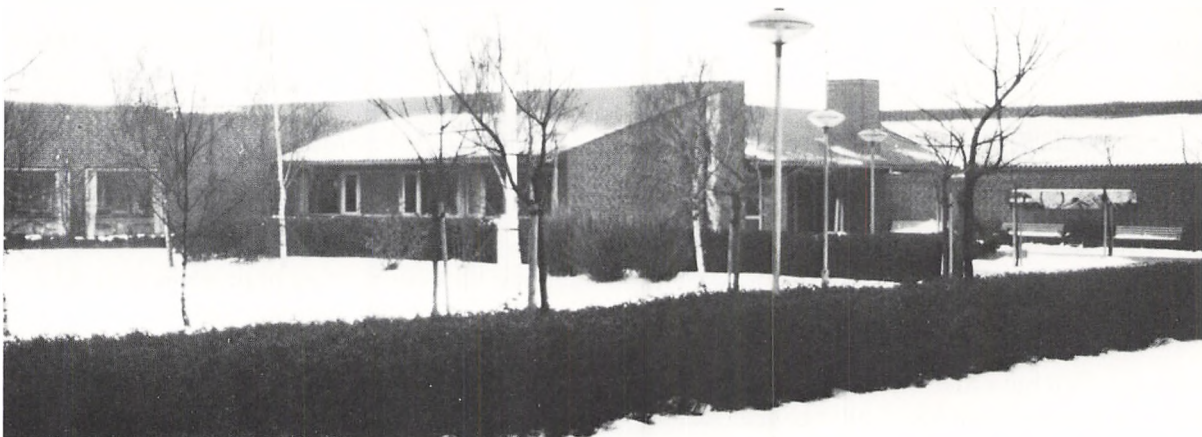

Fig.95. Rudkøbing Plejehjem. Fløjen ved hovedindgangen i januar 1987.

Udover de faste beboere kommer der dagligt 25 pensionister, som ikke bor der, men som får daglig støtte til fortsat at kunne blive boende hjemme. Plejehjemmets køkken leverer foruden maden til hjemmets eget forbrug også mad til omkring 45 pensionister i kommunen samt den varme mad til Skrøbelev Plejehjem. »Rudkøbing Plejehjem« har 80 ansatte, hvoraf de fleste dog arbejder på nedsat tid.

Ganske vist ligger Skrøbelev Plejehjem uden for det gamle købstadsområde, men det bør ikke forbigås i denne sammenhæng. Det er det ældste af kommunens tre plejehjem, idet det har sin oprindelse i det gamle Skrøbelev Alderdomshjem. I 1978 udvidede man det gamle alderdomshjems bygning med nyere tilbygninger og kunne dermed modtage 14 beboere fra De Gamles Hjem i Ahlefeldtsgade, som skulle nedlægges.

Skrøbelev Plejehjem er en kommunal institution, der siden den 1. januar 1980 har været ledet af Birgith Christensen. Det har for øjeblikket 18 beboere; derudover har det et dagcenter, der besøges af 5. Det har et personale på omkring 20.

Kilder:

Kiilsgaard, Chr.: Et Sygehus fylder 100 Aar.
 Sygehusforeningen Langelands forhandlingsprotokol og scrapbog.
 Sygehusinspektør Harry Hjort.
 Forstander Jens J. Rabjerg.
 Forstander Else Marie Jepsen.
 Forstander Birgith Christensen.
 Langelands Avis.
 Langelands Folkeblad.

BESÆTTELSEN

Af Jens Møllerup

Rudkøbing under den 2. verdenskrig

Digteren Jeppe Aakjærs ord om Danmark under den 1. verdenskrig »Du puslingland, der hygger dig i smug, mens hele verden brænder om din vugge« passer godt på Langeland under den 2. verdenskrig. Kun tid efter anden trængte larmen og dønderne fra det store opgør ind over øens strande, og først i krigens allersidste måneder med flygtningestrømmen fra de tyske østområder og de undslupne franske og russiske krigsfanger kom befolkningen i direkte kontakt med krigens tragedier.

Den første berøring med krigen fandt sted den 13. oktober 1939, da en damper ankom til Rudkøbing med 4 tyske flyvere, den havde fisket op i Nordsøen – besætningen fra et tysk fly, der var nødlandet derude. Flyets chef – en løjtnant, der tydeligvis var nazist – insisterede på, at de ikke måtte interneres, eftersom de ikke havde været i kamp, men kun havde lidt havari. Efter endt afhøring sendte politimesteren i Rudkøbing sagen videre til rigspolitichefen og fik som svar, at tyskerne skulle indkvarteres under konstant bevogtning, indtil sagen havde fået sin endelige afgørelse om eventuel internering eller udbringelse af riget.

Flyverne blev indkvarteret på hotel »Lange-

land«, hvor Rudkøbing politi med assistance af politiet i Svendborg og Marstal holdt vagt over dem dag og nat, indtil vagten blev overtaget af militæret fra Odense den 17. oktober. Deres ophold på hotellet var trods dette under ret frie former. De måtte ganske vist ikke telefonere eller forlade bygningen uden tilladelse, men de fik lov til under politibevogtning at gå tur i byen og se på butikker; en aften var de i biografen, og søndag den 15. oktober gav politimesteren dem tilladelse til at overvære en fodboldkamp mellem Rudkøbing Boldklubs mesterrækkehold og fodboldklubben »Marienlyst« fra Odense. Den 19. oktober kom der besked fra rigspolitichefen, at de skulle frigives, og samme dag rejste de over Padborg til Tyskland.

De følgende måneder gik fredeligt hen, og først ved besættelsen den 9. april 1940 mærkede man atter til krigen – ikke gennem de tyske soldaters tilstedeværelse, for de optrådte særdeles fåtalligt på Langeland i krigens første år, men ved alle de mange indgreb i den daglige tilværelse, der nu påfulgte.

For myndighedernes vedkommende medførte besættelsen en række nye arbejdsområder, i særdeleshed med hensyn til eventuelle luft-

angreb. Umiddelbart efter den 9. april blev der på politimesterens kontor installeret en magnetotelefon og et højttaleralarmeringsanlæg, der stod i direkte forbindelse med en distriktscentral i Odense under statens civile luftværn. Dette anlæg skulle formidle alle meldinger vedrørende varsling, nedstyrtninger og andre sager, der hastede. Anlægget blev indtil den 6. oktober betjent af politiet og af personalet på politikontoret. Den 6. oktober blev det flyttet til en kommandocentral, der var blevet oprettet i rådhusets kælder, og under resten af besættelsen blev det dér betjent af det værnepligtige cb-mandskab, der således kom til at stå for vagt- og varslingstjenesten.

I foråret og sommeren 1940 blev der oprettet offentlige beskyttelsesrum forskellige steder i byen, blandt andet i rådhuskælderen, bygningen i gården til Nørregade 17, Nørrebro 22, Langelands Højskole, Banegården, »Villa Møllen« og i Nordisk Skindgarveri på Spodsbjergvej. Senere blev det pålagt ejerne af ejendomme over en vis størrelse at oprette de såkaldte privatpligtige tilflugtsrum, og i 1944 udvidede man beskyttelsesrumssystemet ved at støbe de 12 kuppelformede bunkere, der eksisterer den dag i dag.

Få dage efter besættelsen blev der opsat 2 hånddrevne sirener på rådhuset. Den ene blev anbragt i et tagvindue, der vendte ned mod havnen, og den anden blev anbragt i den åbning, der fremkom ved, at rådhusuret blev fjernet. Der skulle således være mulighed for, at flyvervarslingen kunne høres over hele byen, men for at forøge virkningen blev hver sirene forsynet med en zinktragt, der mindede om de gammeldags

grammofontragte. Sirenerne blev betjent af en af de lokale betjente, der havde fast nattjeneste, og efter instruksenen skulle der køres 1 minut med hver sirene.

Den første og også sidste gang, disse sirener lød, var natten mellem den 27. og 28. juni 1940, da 10–12 britiske maskiner foretog et angreb på D.D.P.A.'s benzin- og olieanlæg på Avernak ved Nyborg. Det viste sig ved den lejlighed, at sirenerne var blevet installeret forkert, så tragtene sendte lyden ind i bygningen i stedet for ud over byen. Det var meget få af byens gode borgere, der hørte luftalarmen, og selv det personale, der skulle møde ved varsling, måtte vækkes ved telefon, da varslingen var tilendebragt. Der var dog én person, der til fulde hørte sirenerne, nemlig den politimand, der betjente dem. Han var næsten døv på begge ører, da han var færdig.

De hånddrevne sirener blev efter denne mislykkede premiere taget ned, og på rådhusets tag blev der anbragt en elektrisk drevet sirene, der blev prøvekørt den 13. juli 1940 til alles tilfredshed. Det viste sig imidlertid, at én sirene ikke var tilstrækkelig, og i 1941 blev der derfor opsat endnu én på garveriet på Spodsbjergvej. I 1943 blev der yderligere opsat én på ejendommen Nørrebro 40.

Skønt sirenerne var i brug mange gange i løbet af besættelsestiden, blev der heldigvis aldrig virkelig brug for tilflugtsrummene. Der faldt ingen bomber direkte over Rudkøbing by, men to gange faldt der dog nogle tæt ved. Den 25. december 1941 blev der ifølge en rapport fra politiassistent Rasmussen observeret 5 bombekratre i strandkanten ved Siø, og den 15. februar 1944 passerede flere hundrede allierede bombefly

Langeland på vej mod Rostock. Der blev ved den lejlighed kastet en sprængbombe over farvandet mellem Rudkøbing og Strynø. Den passerede hen over byen og faldt på en mark i Kulepile, hvor den eksploderede. Ingvar Hansens gård, der lå tæt ved, blev raseret af lufttrykket, der også sprængte en rude i slagtermester Jensen jun.'s forretning i Østergade 54.

Den 11. oktober 1942 strøg en havareret engelsk bombemaskine hen over Rudkøbing i omkring 100 meters højde og styrtede i vandet mellem Tåsinge og Siø. Det ene af besætningsmedlemmerne blev dræbt ved nedstyrtningen, én blev slynget i vandet og kunne vade i land på Tåsinge, og de resterende 5 blev reddet ind til Rudkøbing, hvor de fire blev indlagt på sygehuset og den femte taget i forvaring af politiet. De seks overlevende blev alle senere overgivet til tyskerne.

Som tidligere nævnt var der i besættelsens første par år ikke mange tyske soldater på Langeland. Der blev dog allerede i 1940 oprettet tre observationsposter på øen – ved Bagenkop, Oldenbjerg i Longelse og på Hov. Derudover var der en overgang stationeret et luftværnsbatteri ved stranden i Spodsbjerg. Det var i virksomhed nogle få gange, men efter at være blevet beskudt fra en allieret maskine, hvorved batterichefen blev såret og et par nærliggende ejendomme beskadiget, trådte det ud af funktion og blev kort tid efter flyttet fra øen.

I selve Rudkøbing by var der en enkelt marinepost på et par mand, der havde til opgave at føre tilsyn med havnen og trafikken der. Den havde til huse på hotel »Skandinavien« og viste sig iøvrigt ved flere lejligheder meget nyttig for

ARRANGØRT
RUDKØBING SPORTS-UNION

17.-24. August 1941

ALGANG

SPORTSUGEN 1941.

Afgang
Kl. 20.16

Ankomst
Kl. 21.38

Til Algang

er det nødvendigt

at have en Sko med
god Pasform og
tykke Sæler.

Køb den hos os, vi
har altid et

STORT UDVALG

POUL RASMUSSENS

Skotejlsforretning

Telef. 177

Langel. Centraltrykkeri.

Ruten for Algang:

Havnegade - Brogade - Østergade -
Spodsbjergvej til Kontrolstedet,
sammen Rute Bibage, ialt 10 km.
Startsted: Ved Ørstedspavillonen.

At

Poul Rasmussen
Christiansen

har bestaaet Algangsproven
bekræftes.

Rudkøbing, d. 23/8 1941.

Rudkøbing
Sports-Union

Fig. 96. Bevis for deltagelse i algang.

modstandsbevægelsen, idet en af tyskerne var kommunist og lod nyttige oplysninger »sive« ud.

De samme stemninger og rørelser, der prægede den danske befolkning i besættelsens første år, satte også deres spor i Rudkøbing. Følelsen

af, at vi alle var i samme båd gav sig over hele landet udslag i fænomener som alsang og algang. Ugen 17.–24. august 1941 var i Rudkøbing sat af som sportsuge, og Rudkøbing Sports-Union foranstaltede en algang på 10 km, hvis deltagere efter gennemført tur fik et kort, der bekræftede, at de havde bestået algangsprøven.

I Danmark havde betydelige kredse af befolkningen i trediverne afskrevet begreber som fædrelandskærlighed og kristendom som forældede begreber. Nu kom det nationale atter i højsæ-

det. Et stort københavnsk dagblad udskrev en konkurrence om en »danmarkssang«, der blev vundet af Søren Hallar med sangen: »Jeg har sortnende hede og hvidnende strande«. Den er vistnok nu næsten glemt. Dyrslæge Knud Stockholm i Humble digtede »Langelands Kongesang«, en hyldest til kong Christian den 10., og Langelands Avis udskrev en konkurrence om den bedste melodi til sangen. Vinderen blev glarmester Th. Jensen i Rudkøbing. Sang og vindermelodi blev udsendt trykt på fint papir,

Fig. 97. Øvelse hos Danske Kvinders Beredskab o. 1942. Bespisning med gule ærter i gymnastiksalen på den gamle skole på Kirkepladsen.

men har nok lidt samme skæbne som Søren Hal-lars sang.

I vinteren 1942–43 begyndte mangelen på brændsel at gøre sig gældende. Den 12. januar 1943 kunne man læse i aviserne, at nu skulle teatre og biografte lukke senest kl. 22 og restauranterne kl. 22.45. Hvad private fester angik, var forholdene lidt bedre, idet sluttede selskaber i selskabslokaler måtte fortsætte til kl. 24.

Det danske nazistparti D.N.S.A.P. havde ikke mange tilhængere på Langeland, og der var ingen af dem, der optrådte som stikkere, men nogle enkelte optrådte ret provokerende, hvad der ikke just gjorde dem populære. Ved folketingsvalget i 1943 opstillede partiet overpost-pakmester P. Nielsen, Svendborg, som kandidat for Langeland, og hans kandidatur blev anbefalet af 26 herboende stillere. Hvorvidt de pågældende stillere har regnet med at kunne være anonyme, er svært at afgøre i dag, men den 18. marts 1943 offentliggjorde Langelands Avis stillerlisten med de pågældendes navne. Resultatet blev, at 8 af de 26 i de følgende dage gennem indlæg i avisen meddelte, at de var blevet lokket til at underskrive under falske forudsætninger, og at de for fremtiden ikke ønskede at have noget at gøre med det pågældende parti. De var alle hver på sin måde blevet ført bag lyset.

Dette udsalg af »kolde fødder« morede man sig en del over i Rudkøbing det forår.

Manglen på forskellige varegrupper var efterhånden blevet mere følelig, så det gjaldt om at udnytte de forhåndenværende materialer fuldt ud. Erhvervsrådet i Rudkøbing fik i slutningen af 1943 oprettet en tøjreparationscentral, hvor folk med en skattepligtig indtægt på under 2.600

kr. for en ubetydelig betaling kunne få syet al slags tøj om. Man skulle møde med tøjet rensset og opsprættet og medbringe knapper. Centralen sørgede selv for sytråd. Kommunen stillede lokaler til rådighed i den gamle skole, hvor tre syersker under ledelse af fru Martha Jansen klarede arbejdet.

Under krigen var der en ret kraftig tilflytning til byen fra landkommunerne, hvad der bidrog til at forværre den i forvejen dårlige boligsituation. Problemet blev efterhånden så stort, at borgmester Marinus Larsen den 14. april 1944 gennem de lokale aviser rettede en appel til Rudkøbings grundejere om ikke at udleje lejligheder til tilflyttere fra andre kommuner, før man ved henvendelse til kommunen havde fået vished for, at der ingen boligløse Rudkøbing-familier var.

Den 29. januar 1944 fik en britisk maskine motorvanskeligheder over Langeland, og piloten beordrede besætningen til at springe ud med faldskærm. To mand kom ind på Siøgård, en mand landede på gårdejer Erik Petersens mark ved Rudkøbing og søgte ind til postbud Navne på Nørrebro. Dagen efter meldte endnu en flyver sig – denne gang i kommandocentralen på rådhuset. Han var landet i havet, men var vadet i land ved Strandlyst, hvor han havde søgt skjul i et redskabsskur, indtil det blev nat. Så var han gået langs banelinien til Spodsbjerg, men var her blevet klar over, at han opholdt sig på en ø og var derefter gået tilbage til skuret. Her fik han søndag eftermiddag kontakt med nogle drenge og fik at vide, at han ikke kunne komme bort fra øen. Han meldte sig herefter til politiet. Alle englænderne måtte desværre udleveres til ty-

skerne, da det var umuligt for politiet at få dem ubemærket væk fra øen og videre til Sverige.

Det blev senere meddelt i B.B.C., at det var lykkedes piloten at bringe maskinen tilbage til England, hvor han landede uskadt.

Den 19. september 1944, da tyskerne afvæbnede og fængslede det danske politi, løb to tyske skibe ind i Rudkøbing havn ved 10.30-tiden. Da de havde lagt til ved kajen, myldrede sværtbevæbnede tyske soldater i land, og straks efter gik det i løb op ad Brogade og Kærlighedsstien til Torvet, hvor to maskingeværer blev sat i stilling ved hotel »Langeland« og ved tobakshandler Christiansens butik. Geværløbene pegede trurende mod rådhuset.

Den tyske leder, en »Oberleutnant«, og en del menige gik ind på rådhuset, hvor de trængte ind på politistationen og politikontoret samt til kærneren. Der blev kommanderet »Hände hoch«, og skuffer og skabe blev gennemført efter våben. Det var ganske unge soldater, der var så nervøse, at det var ubehageligt, fortæller kærner Aage Nielsen. Politimester Madsen var den dag på Ærø i tjenstligt ærinde, så politifuldmægtig Oppermann fungerede i hans sted. Han var en uforfærdet mand, der gav de ubudne gæster en særdeles kølig modtagelse, men iøvrigt foregik afvæbningen af politiet planmæssigt, bortset fra, at tyskerne glemte afdelingen på Ærø, så politimesteren dagen efter kom til Langeland uden at være behørigt »entwaffnet«.

Der blev ikke foretaget arrestationer på Langeland ved den lejlighed, men i den følgende tid gik en del af politipersonalet for en sikkerheds skyld alligevel under jorden. Der skete dog ikke flere overgreb fra tysk side.

Fig.98. Rudkøbing rådhus under tyskernes aktion d. 19. september 1944.

Da nyheden om det tyske angreb spredtes over byen, lukkede alle butikker og virksomheder spontant ved middagstid, og folk gik hjem i protest mod overgrebet. Generalstrejken fortsatte den næste dag, hvorpå modstandsbevægelsen gennem løbesedler opfordrede folk til at genoptage arbejdet den næste dag, hvilket også skete.

På grund af sin noget afsides beliggenhed blev Langeland i den følgende tid indtil kapitulationen tilflugtssted for omkring 40 politifolk, der søgte hertil fra mere usikre egne. De blev hurtigt organiseret og registreret, så de kunne sættes ind, når befrielsen kom.

Kommandocentralen på rådhuset, der hidtil

havde stået under politiets ledelse, lukkede naturligtvis den 19. september, men blev genåbnet den 28. under ledelse af søløjtnant Asger Jørgensen. Den fortsatte som kommunal institution indtil krigens slutning. Det bør tilføjes, at med Asger Jørgensen fik modstandsbevægelsen her en mand ind på en vigtig post.

Kort tid efter den 19. september fik kommunen lavet en ordning med brandvæsenet, hvor efter 2 brandmænd i den politiløse tid hver nat skulle patruljere i byens gader mellem kl. 21 og 3. Og man måtte så ellers glæde sig over, at Langeland, hvad kriminalitet angik, hørte til blandt de mindst belastede egne i Danmark.

De svigtende tilførsler af kul og olie til landet blev mere og mere følelige i dagligdagen. Færgerne havde til tider svært ved blot at få det allernødvendigste kul, og fra den 1. januar 1945 måtte Langelandsbanen indstille al personkørsel på søn- og helligdage; på hverdage blev der kun gennemført tog to gange om dagen i hver retning. Besparelsen var imidlertid ikke tilstrækkelig, og fra den 17. februar indstilledes persontrafikken derudover også mandag, onsdag og fredag. Enkelte godstog blev dog stadig afsendt de pågældende dage. Rudkøbing gasværk måtte fra den 1. februar 1945 nedskære sin produktion med 50%. De forskellige husstande fik tildelt hver sin sparsomme ration af gas. Overskred man rationen en smule, skulle der betales en betragtelig overpris for merforbruget, og var overskridelsen på mere end 10%, blev der lukket for gassen i en periode, der svarede til merforbruget.

Elværkets dieselmotorer havde måttet sige farvel til olien og fik brændstof fra et såkaldt su-

gegasanlæg, der gik på lokale tørv. Det var ikke videre effektivt og plagede sine omgivelser med en gennemtrængende stank af svovl. Fra den 1. februar 1945 blev elektriciteten rationeret på den måde, at hver husstand fik en månedlig ration på 4 kWt plus 2 kWt for hver person i husstanden. Det var ikke meget.

Rudkøbing havde hidtil været skånet for tyskere i større antal, men i efteråret 1944 ændrede forholdene sig til det værre i den henseende. Kæmner Aage Nielsen, der var direkte indblandet i forhandlingerne, skriver herom:

»Omkring 1. oktober indfandt sig en eftermiddag kommandanten fra Svendborg, kommandør Kastenbauer med et antal drabanter. Han forlangte af borgmesteren at få opgivet egnet kvarter til 200–400 mand. Han fik herfra en del ulden tale, og der blev nævnt forskellige smårum, som var uegnede til formålet. Nogle dage senere dukkede han imidlertid påny op og så meget truende ud. Han fastslog, at han, da han ikke havde kunnet stole på »D'Herrer«, d.v.s. borgmesteren og min ringhed, selv havde fundet egnet kvarter, nemlig »Ørstedspavillonnen«. – Der opstod nu nogen travlhed med at få ham til at frafalde denne tanke, idet den ville foranledige betydelige afbræk i byens og øens liv, dersom den blev realiseret, og da højskolen på dette tidspunkt stod uafbenyttet, gjordes der forsøg på at få ham til at tage den i stedet. Han fandt den imidlertid ikke egnet til vinterkvarter, og han nægtede at beskæftige sig med overvejelser i den retning.

Den 10. oktober kom han med en Oberleutnant, en underofficer og en snes mand og foretog en formelig besættelse af pavillonnen. I løbet

af ca. 14 dage blev der arbejdet på lokalernes ordning for indkvartering, og i slutningen af måneden kom der soldater i større mængde. Det var ganske unge drenge, der her i fred og ro skulle gennemgå en nødtørftig uddannelse. Den første kommandant i pavillonen, en Oberleutnant Arrenth var meget misfornøjet med at skulle undvære Casa Nova i Svendborg og føjede hertil: »Das ist ja auch dieser kleine ver-rückte Kommandeur«.

Han afløstes hurtigt af en Oberleutnant Buschmann. Han var en noget grovkornet herre, men nem at have med at gøre. En søndag i midten af april blev jeg kaldt til den gamle skoles gymnastiksal, hvor der befandt sig en tysk kaptajn, en militærlæge og en uniformeret kvinde samt Oberleutnant Buschmann. De forlangte kvarter til 200 mand i skolen. Da dette som før omtalt ville gribe forstyrrende ind i kommunens dispositioner med hensyn til be-spisningen af befolkningen, luftværnets ordning m.v., henviste jeg til Fredeskoven og højskolen, og det lykkedes at få tyskerne på tourne for at besøge disse lokaliteter. – De vendte tilbage og erklærede, at de tog højskolen. Den sidste søndag i april ankom 30–40 drenge af Hitler-jugend. De var 12–15 år gamle og klædt i grønne uniformer, der hang omkring dem. Da var imidlertid enden nær, og yderligere transporter kom ikke igennem.

Den 1. maj afløstes Oberleutnant Buschmann som kommandant på Ørstedspavillonen af Kapitänleutnant Huggestein, i det civile liv kommunaldirektør i Wuppertahl. – Han var fuld af værdighed og fjernede sig yderst nødigt fra pavillonen.

Om aftenen den 3. maj ved 20 tiden blev jeg afhentet af to underofficerer og ført til pavillonen, hvor kommandanten holdt en tale for mig og opfordrede til »im Nahme der Menschlichkeit« at hjælpe de flygtninge, der var sat i land fra synkende, bombede skibe ved Spodsbjerg. Efter konference med borgmesteren blev flygtningene indkvarteret i løbet af natten på højskolen og i mindre grupper på borgerskolen og på hotel »Skandinavien«. – Flygtningene bestod dels af militær af forskellige våben, dels af civilpersoner.

Militæret blev allerede dagen derpå videreført til Svendborg, mens civilpersonerne, ca. 250 ialt, samledes på højskolen. Flygtningene var for størstedelen kvinder, børn og gamle.«

Der var en dødsens alvorlig baggrund for Kapitänleutnant Huggesteins bøn om hjælp til kæmner Nielsen. En af krigens sidste og helt meningsløse hændelser havde lige fundet sted ude på Langelandsbæltet.

Det tyske fragtskib »Pallas« af Bremen var med omkring 350 flygtninge på vej nordpå, bort fra det krigshærgede Østtyskland. Den 3. maj blev det omtrent ud for Spodsbjerg observeret af en fire-fem britiske fly, der dog fløj videre uden at angribe det. Et eller andet forrykt menneske ombord på »Pallas« affyrede derpå en af skibets luftværnskanoner mod flyene med det resultat, at de nu angreb skibet og skød det i brand. Mange ombord blev dræbt, endnu flere såret.

Efter at englænderne var fløjet bort, blev der straks iværksat et redningsarbejde fra Spodsbjerg, og efterhånden blev folkene fra det brændende skib bragt i land. De dræbte blev i første omgang lagt ind i stationsbygningen, mens

hjælpemandskabet bragte de sårede til Rudkøbing sygehus, hvis personale i de følgende to-tre dage kom ud for den største belastning i sygehusehistorie. Mens man endnu var i færd med at hjælpe patienterne fra »Pallask« kom der nye sårede fra et sænket tysk skib ved Bagenkop, og den 4. maj om aftenen begyndte ofre fra den strandede flydedok ved Påø at strømme ind. Der blev i de tre dage, 3.–5. maj, indlagt 52 patienter og foretaget nogle og tyve operationer, for 90%’s vedkommende på patienter, der var ramt af granatsplinter.

Bag flydedokkens stranding skjulte sig også en dramatisk historie. Dokken, trukket af en slæbedamper, var afsejlet fra Sassnitz på Rügen den 1. maj med omkring 800 franske og 700 russiske krigsfanger, som var blevet evakueret fra tyske krigsfangelejre, da de russiske hære nærmede sig. De var under bevogtning af nogle få tyske soldater.

Man formoder, at dokken skulle slæbes til Flensborg, men kort efter at man havde forladt Rügen, blev slæbedamperen sænket af allierede fly, og flydedokken drev videre for vejr og vind. Under driften blev den beskudt af en britisk jager, og nogle af de ombordværende fanger blev dræbt eller såret, men nogle franskmænd fandt på råd. I fangelejren havde de fremstillet en tricolore af gamle melsække, som de havde syet sammen og malet. Dette noget primitive flag foldede de nu ud under flyverangrebet, og da piloten så det, vippede han med vingespidserne og fløj bort.

Den 4. maj om eftermiddagen strandede dokken ved Påø. Det tyske vagtmandskab bjærgede sig først i land, og det lykkedes også for nogle af

fangerne at nå kysten, hvor de fik fat i et par joller og påbegyndte redningsarbejdet, der imidlertid gik uhyre langsomt med de få midler, der stod til deres rådighed.

Rygtet om strandingen spredtes hurtigt over øen, og mange strømmede til stedet og hjalp til med bjærgningen. En afdeling tyske soldater under ledelse af en løjtnant nåede også frem for at tage imod fangerne, men hen på aftenen nåede budskabet om kapitulationen til Påø, og den tyske løjtnant henvendte sig derpå til kæmner Nielsen og luftværnschefens stedfortræder, løjtnant Asger Jørgensen, der lige var kommet, og meddelte, at han nu trak sig tilbage med sit mandskab, og han tilføjede: »Vil De overtage kommandoen.« En overflødig bemærkning, eftersom han overhovedet ikke havde haft nogen kommando på stedet.

Modstandsbevægelsen under ledelse af grev Kai Ahlefeldt-Laurvig overtog derefter ledelsen af bjærgningsarbejdet, og da 5 fiskere fra Spodsbjerg den 5. maj om morgenen nåede frem med deres både, lykkedes det at få resten af de 1.500 forkomne mennesker i land den dag. Trods rationering og mangel på fødevarer var det lykkedes allerede den 4. maj at organisere forplejning af de fanger, der var kommet i land, og de følgende dage udførte lotterne fra Danske Kvinders Beredskab et stort arbejde på dette område.

De følgende dage blev fangerne fordelt på den måde, at franskmændene blev indkvarteret på Skovsgård og på realskolen i Humble, mens russerne kom op på kommuneskolen i Rudkøbing.

Franskmændene blev allerede hjemsendt den 30. maj, hvorimod russerne blev i Rudkøbing i 3½ måned og i den tid stærkt prægede bybille-

det, men forholdet mellem langelænderne og de fremmede var godt, og tiden forløb uden episoder af nogen art. Russerne holdt en glimrende indbyrdes disciplin. De var meget fingernemme, filede kunstfærdige ringe og smykker af kobbermønter og forhåndenværende metal, skar legetøj af træ og flettede smukke skrin af halm. I mange langelandske hjem findes endnu minder af den art. Russerne rejste fra øen den 17. aug.

Frihedsbudskabet den 4. maj havde – som i hele landet – vakt begejstring i Rudkøbing. I løbet af ganske kort tid fyldtes byens torv af jublende mennesker, og amatørorkestret under Lagonis ledelse gjorde sit for at understrege glæden. Derefter gik man i optog med orkestret i spidsen til sygehuset, hvor de oppegående patienter fra vinduerne tog del i glæden, mens læger og sygeplejersker et kort øjeblik holdt inde med arbejdet på operationsstuen og tog opstilling

Fig. 99. Der smøres brød til de russiske krigsfanger på kommuneskolen i foråret 1945.

foran bygningen. Optoget vendte tilbage til torvet, hvor man efter en tale af direktør Nielsen sluttede med at synge »Ja, vi elsker dette landet«, som en hilsen til Norge, der jo endnu ikke var befriet.

De tyske soldater deltog ikke i den almindelige jubel. De havde trukket sig tilbage til deres kvarter i »Ørstedspavillonen«, hvor de forblev

indtil deres afrejse den 12. maj. Langelands Folkeblad skrev den dag: »Tidligt i morges kom »Egeskov« hertil fra Svendborg for at sejle sin Ekstratur med de 240 Tyskere, og Afgangen fandt sted ved 8.30 Tiden. Paa de faa Mennesker, hovedsagelig Havnearbejdere, der opholdt sig i Nærheden, saa man et stille tilfreds Smil, og man tager næppe Fejl af, at det var første

Fig.100. Russisk husflid i sommeren 1945.

Gang, Personalet på »Egeskov« har været glad for at sejle med Tyskere. Den smukke lille Færge gjorde et næsten helt veltilfreds Indtryk, da den vendte rundt og for fuld Kraft satte Kursen mod Svendborg.»

Besættelsestiden var ovre. Dønningerne efter den kunne endnu spores i nogen tid derefter. En opstemt folkemængde opsøgte et par dage efter befrielsen nogle af de lokale tyskerpiger, de såkaldte »feltmadrasser« og nåede at klippe håret af tre, inden repræsentanter for modstandsbevægelsen, i dette tilfælde fisker Valdemar Møller, fik sat stop for videre udskejelser. Noget han iøvrigt måtte døje adskillige knubbede ord for.

Retsopgøret med de lokale små tyskerhåndlangere kunne følges i de lokale aviser endnu et par måneder, men de var ikke mange, og så sænkede freden sig atter over Rudkøbing og dens borgere.

Modstandsbevægelsen på Langeland

Den langelske modstandsbevægelse tog sin første spæde begyndelse hos nogle få lokale kommunister, en konservativ isenkræmmer, en greve, samt i den illegale presse fra Fyn.

Allerede i sommeren 1941 havde fisker og pakhusformand Valdemar Møller, der var et mangeårigt og trofast medlem af det kommunistiske parti, sammen med nogle kammerater drøftet mulighederne for at udsende illegale blade. Politiets fængsling af de danske kommunister i sommeren 1941 satte en stopper for planerne. Valdemar Møller, arbejdsmand Henry Nielsen, Ramsherred, og fiskehandler Søren Sørensen fra Illebølle blev arresteret af det lokale politi og underkastet et timelangt forhør af poli-

Fig.101. Søster Elfrida forestår uddeling af amerikanske klæder på rådhuset efteråret 1945.

timester Madsen. Politimesteren var en skikkelig, men absolut ikke modig mand, der ikke på nogen måde ønskede at komme i konflikt med tyskerne, og han blev meget forarget, da Valdemar Møller under forhøret kaldte Hitler en forbryder. »Sådan måtte man ikke omtale den tyske fører«. Da forhøret var afsluttet, blev de tre anbragt i arresten i Rudkøbing.

Forholdene taget i betragtning, slap de tre alligevel billigt. Størstedelen af de fængslede kommunister kom til Horserødlejren, hvorfra turen for manges vedkommende efter den 29. august 1943 gik videre til de tyske koncentrationslejre med mishandling, sult og død til følge. Valdemar Møllers hustru Helga, fortæller, at der også var givet ordre til at overføre de tre langældere til Horserød, men at ordren blev »saboteret« i Odense og aldrig nåede frem til Langeland.

Resultatet for deres vedkommende blev derfor, at de efter 3 måneders forløb blev løsladt mod at underskrive en erklæring om ikke at ville modarbejde tyskerne. Det løfte holdt de to, men ikke Valdemar Møller.

I forsommeren 1942 var Helga og Valdemar Møller kommet så vidt, at de sammen med murermester Ernst Heide og hans kone samt en enkelt medhjælper havde startet et »trykkeri« i kælderen i Heides hus på Strandløkken. De var kommet i besiddelse af en duplikator, ingen af dem kunne skrive stencil, men de havde en bekendt på telefoncentralen, der kunne og turde. Man begyndte med at trykke det kommunistiske »Trods alt«, senere blev programmet en periode udvidet med »Frit Danmark« og »Land og Folk«. Der blev trykt to-tre gange om ugen, ca.

500 eksemplarer pr. gang. Bladene blev sendt til Odense og fordelt derfra.

I løbet af foråret 1942 havde isenkræmmer Svend Aage Thorsen modtaget enkelte illegale blade med posten, og han var efterhånden kommet til den anskuelse, at det var på tide, at han kom med i det illegale arbejde. Rudkøbing er en lille by, hvor snakken let går, og mand og mand imellem blev der talt om, at kommunisterne vist var i færd med at lave et eller andet. Thorsen op søgte da hen på sommeren Valdemar Møller, hvis indstilling var kendt af alle, og sagde til ham, at hvis han kunne skaffe ham nogle illegale blade, ville han gerne sørge for at omdele dem; dog stillede han som betingelse, at de absolut ikke måtte være kommunistiske. Det kunne Valdemar Møller da godt forstå, og en dag kom han med et eksemplar af »Frit Danmark« og spurgte, om det kunne gå an. Det kunne det, og Thorsen fik nogle eksemplarer til omdeling og opklæbning.

Efter et par måneders forløb modtog Thorsen med posten en pakke, der indeholdt 25 eksemplarer af »Frit Danmark«, og i den følgende tid ankom pakkerne regelmæssigt, og deres indhold blev omdelt. Nu begyndte også folk, der var gået under jorden, at dukke op hos Thorsen. De fik et måltid mad og en overnatning og drog så videre på deres underjordiske færd.

Skønt Møller var kommunist og Thorsen konservativ, havde de et ualmindeligt godt kammeratskab og samarbejde – deres indstilling til den tyske besættelsesmagt var den samme.

En dag dukkede en meget nusset og forhutlet mandsperson op hos Thorsen. Han gik – så vidt Thorsen erindrer – under dæknævnet Sørensen,

men var i virkeligheden identisk med den kendte gynækolog Tejt Kern og ivrigt medlem af det konservative parti. Han spurgte, om man ikke kunne få en lokal bogtrykker til at trykke »Frit Danmark«, da flere bogtrykkerier allerede var blevet sprængt i luften.

Bogtrykker Adolfsen i Humble påtog sig hvervet, og der kom nu gang i trykningen. Der var kun ganske få folk involveret i det arbejde, blandt andet foruden Thorsen og Adolfsen selv, Knud Larsen, Herslev, Ejvind Christensen og en mand fra fyn med dæknavnet Olsen. De nåede efterhånden op på en produktion på 20.000, der blev transporteret bort i bil. Det blev aldrig opdaget, skønt det var tæt på en aften. Bladene var blevet pakket og lagt ud i bilen, men da den skulle starte, strejkede gasgeneratormotoren. Mens vognmanden stod og rodede med bilen, kørte en militærbil med tyske soldater forbi. De satte farten ned, tøvede lidt og kørte så videre.

Senere blev Thorsen af »Sørensen« opfordret til at forsøge at danne nogle militærgrupper, de såkaldte »M-grupper«. Thorsen gik i gang og fik snart de første grupper dannet. De måtte ikke være for store, 4–6 mand i hver gruppe. I efteråret 1944 var der 30 mand med i arbejdet i Rudkøbing. De enkelte gruppers mandskab kendte naturligvis hinanden, men havde intet kendskab til de øvrige grupper. Det var selvfølgelig en betingelse, at alle de implicerede kunne holde tæt, hvad et lille eksempel fra kapitulationen viser, at de kunne. Da de forskellige grupper ved den lejlighed mødtes for første gang, stod 2 brødre, snedker Ejner Delfs-Jensen og smed Poul Delfs-Jensen overfor hinanden og udbød samtidig: »Hvad Søren, er du også med?«

Fig.102. Svend Aage Thorsen instruerer en gruppe i våbenkendskab.

Mens grupperne var under opbygning i 1943, kom der en dag en banepakke fra Fyn til Thorsen, indeholdende 1 stk. US-karabin, 1 stk. Stengun samt 3 håndgranater, og få dage efter dukkede en mand, der bar dæknavnet Ivar, op. Han havde til opgave at instruere Thorsen i våbenenes adskillelse og samling, og ved samme lejlighed afleverede han en del patroner samt detonatorer til håndgranaterne.

Efter behørig instruktion gik Thorsen så i gang med at give sin nyerhvervede viden videre til folkene i grupperne.

En gruppe mødtes en aften på et i forvejen aftalt sted, en anden gruppe en anden aften på et andet sted o. s. v. Blandt andet var der samlingssted i et lagerrum hos installatør Axel Petersen, i Langelands Frøavlskompani, i isenkræmmer Thorsens forretning samt i nogle private hjem.

I efteråret 1944 modtog man fra Fyn et par sendinger våben og et stort antal patroner. Våbnene blev sendt som isenkram til isenkrammer Thorsen pakket i solide trækasser og sendt med Sydfyenske Dampskibsselskab. I Thorsens forretning var der på trappen fra isenkramafdelingen til porcelænsafdelingen et udstillingspodie, og her blev våbnene opbevaret, indtil de kunne blive fordelt blandt mandskabet. Ved en enkelt lejlighed var værnemagten tættere på modstandsbevægelsens våbenlager, end den har kunnet forestille sig. En dag kom nogle tyske befalingsmænd ind i forretningen for at købe en fodbold. Mens de diskuterede, hvilken bold de skulle købe, satte den ene sig på kassen, der skjulte våbnene!!

Det var at forudse, at der ville blive brug for falske legitimationskort, men det var en sag, der forholdsvis let lod sig ordne. Man stjal simpelt hen legitimationskort og politimesterens stempel fra politistationen, og Jens Peter Hahn-Andersen, der meget belejligt var ansat på rådhuset, udfærdigede derpå en stor del af disse kort, der senere blev til hjælp for mange.

Langeland blev aldrig inddraget som nedkastningsområde for våben, og fra fynsledelsens side regnede man Langeland for en sekundær opgave, idet der ikke fandtes vigtige militære anlæg på øen, ej heller trafikårer eller industri af betydning. Man ønskede derfor ikke, at den lokale modstandsbevægelse foretog aktioner på egen hånd, der kunne virke som nålestik på tyskerne.

Vigtigt i denne henseende var også hensynet til de mange, der illegalt opholdt sig på øen.

De småsabotager, der blev foretaget hist og

her mod lokale værnemagere, for eksempel ildspåsættelse af tømremester Niensens værksted på Nørrebro og en bombesprængning i smedemester Verndals havnesmedie, havde modstandsbevægelsen derfor ingen del i. Derimod havde Valdemar Møller og hans pakhusfolk nede i »M/S Langeland«'s pakhus fine muligheder for at udøve gode gerninger. Førnævnte tømrer Nielsen fremstillede i stor stil døre og vinduer til tyske barakker, blandt andet til Frøsløvlejren, og det skete ofte »rent tilfældigt«, at trosserne sprang eller gled af de store bundter døre og vinduer, så de faldt ned på kajen og gik i stykker.

Men Thorsen, Møller og deres folk var ikke ene om det illegale arbejde i Rudkøbing. På kommandocentralen i rådhuskælderen var der »blevet anbragt« en mand på en vigtig post, søløjtnant Asger Jørgensen.

Under kampene den 29. august 1943, da tyskerne angreb den danske hær og flåde, var han blevet såret, men efter et par måneders sygehusophold var han kommet sig så meget, at han kunne deltage i illegalt arbejde. Med marineministeriets viden gik han ind i en københavnsk gruppe, og da denne gruppe senere blev revet op af tyskerne, dens leder, løjtnant Kristjansen, arresteret, og dens våbenlager beslaglagt, blev forholdene i København lidt for trange for Asger Jørgensen. Han fik da en forespørgsel fra marineministeriet, om han kunne tænke sig at komme bort fra København, for i så fald var der en plads på Langeland officielt under Statens civile Luftværn. Når han var vel ankommet til Langeland ville der omkring en nærmere aftalt dato komme en herre og hilse på ham. Det skete

også. Den besøgende repræsenterede en militær organisation under Frihedsrådet. I første omgang skulle Asger Jørgensen beskæftige sig med efterretningstjeneste, men han skulle samtidig arbejde på at tilslutte sig den langlandske modstandsbevægelse. Gennem kaptajn Buch i Odense og »Karlsen«, alias kaptajnløjtnant Krarup, blev han forestillet for grev Ahlefeldt-Laurvig. Senere fik han besked på at opsøge pastor Grell i Skrøbelev og Valdemar Møller, da man ønskede ham tilsluttet den såkaldte bykomite i Rudkøbing.

Asger Jørgensen var kommet til Langeland den 23. juni 1944, og i årets løb udarbejdede han planer, der blev godkendt af marinens tilfornede for Fyn, først kommandørkaptajn Ernst, senere afløst af kaptajnløjtnant Johansen med dæknavnet »Jonas«.

I henhold til disse planer blev der sluttet aftaler med havnefogden i Lohals og toldassistenterne i Spodsbjerg og Bagenkop om på ordre at kunne sende alle både til søs eller omvendt stoppe dem i havn. I Rudkøbing skulle Jørgensen selv ordne sagerne. Han havde her en aftale med fire fiskere, der efter en nærmere aftalt plan skulle flytte afmærkningen i Rudkøbing Løb forbi Siø, samtidig var der truffet aftale med telefonformanden, postmesteren og postassistenten samt en mand til kabelhusene på Siø om på given ordre at kunne afbryde alle tyskernes forbindelser, mens vore egne stadig skulle fungere.

Der blev ligeledes oprettet en illegal rute over Langeland. Dens forløb var Als-Ærø-Langeland-Lolland-Stevns-Sverige. Fra Marstal anløb man Ristinge og herfra videre fra Spodsbjerg til Albuén. Sejladser fra Spodsbjerg blev klaret af

en fisker fra Spodsbjerg, der i den anledning var forsynet med olie. Den pågældende rute blev vistnok brugt til personbefordring to gange, men flere gange til post.

I løbet af efteråret 1944 dannedes i Rudkøbing som overordnet ledelse den såkaldte bykomite, bestående af isenkræmmer Svend Aage Thorsen, fisker Valdemar Møller, pastor Helge Grell, søløjtnant Asger Jørgensen og urmager H. Wilhelmssen. Da man kunne forudse, at frihedsbevægelsen ville være den øverste myndighed, når tyskerne kapitulerede, fandt man det nødvendigt at have samarbejde med en dygtig og handlekraftig politimand, hvorfor man kontaktede politifuldmægtig Oppermann, der herefter deltog i alle møder.

Bykomiteen udarbejdede blandt andet et kartotek over alle på øen, der havde gået tyskernes ærinde, med henblik på en eventuel arrestation ved befrielsen.

Uafhængigt af alt dette havde grev Kai Ahlefeldt-Laurvig allerede ved årsskiftet 1941/42 efter henvendelse fra kaptajn Winkel fra generalkommandoen arbejdet med planer om at organisere et militært beskyttelsesorgan bestående af hjemsendte soldater, der skulle sættes ind, når den tyske hær brød sammen, for at beskytte den danske befolkning! Den såkaldte P-ordning.

Med begivenhederne den 29. august 1943 faldt grundlaget for P-ordningen sammen, og det samme gjorde en plan om ud fra lægdsrullen at danne en organisation med samme formål. Med i drøftelsen af den sidste plan var blandt andre politimester Scheldermann-Nielsen og kaptajn Buch, begge fra Odense, og politifuldmægtig Oppermann, Rudkøbing.

Grev Ahlefeldt-Laurvig besluttede derefter at opbygge en organisation efter celleprincippet og henvendte sig til inspektør B. Hansen, Botofte, pastor Grell, Skrøbelev, sognefoged Mortensen, Tranekær, sekretær Svend O. Andersen, Rudkøbing og borgmester Marinus Larsen, hvem han opfordrede til snarest at sætte sig i forbindelse med så mange absolut pålidelige personer som muligt – helst tidligere soldater – til at danne militære grupper. I løbet af kort tid fik han besked fra de 5 tillidsmænd, at grupperne var dannet.

På det tidspunkt havde kaptajnløjtnant Kraup under dæksnavnet »Karlsen« fået kommandoen over samtlige illegale militærgrupper på Sydfyn, og alle direktiver fra eller meldinger til hovedledelsen gik gennem ham eller hans forbindelsesmand »Leif Olsen«, identisk med lillebilchauffør Sv. Aa. Petersen i Ollerup. Da grupperne var organiseret gik man i venteposition på grund af Langelands sekundære stilling i modstandskampen, men grev Ahlefeldt-Laurvig stod hele tiden i løbende kontakt med politifuldmægtig Oppermann, fyrmester Brandt-Petersen, der havde forbindelse med marinekredse, og søløjtnant Asger Jørgensen.

I slutningen af 1944 blev Svend Aage Thorsen kontaktet af pastor Grell, der bad ham deltage i et møde med greve Ahlefeldt-Laurvig, og kort tid efter mødtes Ahlefeldt-Laurvig, Helge Grell, Valdemar Møller og Svend Aage Thorsen i Thorsens hjem. På mødet drøftede man besættelsen, og Thorsen kunne oplyse, at man i Rudkøbing havde 6 M-grupper samt våben og ammunition til de fleste, mens Ahlefeldt-Laurvig fortalte, at han havde ca. 30 mand fordelt rundt

på øen, og at disse var klar til at gå i aktion, blandt andet med klipning af telefonlinier. I løbet af de følgende måneder blev der afholdt flere møder med de samme deltagere, men nu suppleret med urmager Wilhelmsen og Asger Jørgensen.

Rundt om i Danmark havde frihedsrådet på dette tidspunkt fået dannet lokalkomiteer, og resultatet af møderne blev, at man også her på Langeland dannede Frihedsrådets Lokalkomite, der kom til at bestå af greve Ahlefeldt-Laurvig, søløjtnant Asger Jørgensen, fisker Valdemar Møller, pastor Helge Grell, urmager H. Wilhelmsen og isenkræmmer Svend Aage Thorsen. Efter de forhåndenværende direktiver blev det bestemt, at Ahlefeldt-Laurvig som leder af »militærgrupperne« skulle have ledelsen af samtlige styrker på Langeland med Asger Jørgensen som næstkommanderende.

Jævnside med oprettelsen af lokalkomiteen foregik der også drøftelser med »Karlsen«, der mundede ud i følgende forholdsordre:

1. I tilfælde af tysk kapitulation skulle Kai Ahlefeldt-Laurvig have øverste militære og politimæssige myndighed, idet de forhåndenværende politifolk også skulle underlægges ham. Det skulle være hans opgave at træde i forhandling med den tyske kommandant og søge en snarlig afvikling af de tyske styrker, og iøvrigt sørge for opretholdelsen af ro og orden indadtil og udadtil, herunder etablere kystvagter, opbringe flygtninge og neutralisere eventuelle maraudører.

2. I tilfælde af, at tyskerne ville kæmpe videre i Danmark var det opgaven i videst muligt omfang at beskytte dansk liv og ejendom. Åben

kamp mod overlegne tyske styrker skulle undgås, men de skulle søges bundet til stedet og isoleret, blandt andet ved afskæring af deres forbindelser.

At afslutningen på besættelsen nærmede sig, kunne alle se, og en aften i januar blev en del af våbnene transporteret ud til købmand Bondo Petersens kalkbrænderi på Sommerlyst, hvor de

blev anbragt i en kasse i garagen. Nogle uger efter blev de ved nattetid transporteret til Fredeskoven for kort efter at blive fordelt til nogle af grupperne.

I begyndelsen af maj 1945 omfattede den langlandske modstandsbevægelse 72 mand, med de 36 i Rudkøbing, resten fordelt over hele øen.

Da befrielsesbudskabet kom den 4. maj,

Fig. 103. Langlandske modstandsfolk kontrollerer passagererne til færgen Rudkøbing-Svendborg. Maj 1945.

trådte lokalkomiteen straks i funktion. Der blev udfærdiget en løbeseddel, der meddelte, at lokalkomiteen var øverste myndighed og ville sørge for ro og orden. Noget af mandskabet blev sendt ud parvis for at arrestere de i forvejen registrerede, en halv snes stykker, der blev indsat i Rudkøbing arrest.

Den 5. maj om morgenen blev der oprettet kommandocentral i rådhuskælderen, Rudkøbing-afdelingen blev inddelt i vagthold, og der blev sat poster ved færgerne, i jollehavnen og på torvet.

Den tyske kommandant holdt sine tropper indenfor »Ørstedspavillonen« og dens område og holdt en eksemplarisk disciplin blandt sine folk, indtil de forlod øen. Den 11. maj underskrev grev Ahlefeldt-Laurvig og den tyske komman-

dant det dokument, der overgav tyskernes forråd af våben og udrustning til modstandsbevægelsen, der videresendte hele beholdningen til Staldgården i Kolding, hvor den blev overtaget af de allierede.

Resten af måneden blev der foretaget en del udrykninger, dels for at beskytte folk mod opdidsede folkemængder, dels for at arrestere et par stikkere. I samme periode medvirkede modstandsbevægelsen også ved afvæbning af mindre tyske styrker i Lohals og Spodsbjerg samt af en marineenhed i Bagenkop.

Efterhånden som opgaverne blev færre, hjemsendtes flere og flere af mandskabet, og den 18. juni 1945 blev den langelske modstandsbevægelse endeligt opløst.

Kilder:

- Luftværnets Memorandum fra den 9. April 1940 til Kapitulationen den 4. Maj 1945 m. v. Forfatter af politiassistent A. Rasmussen. Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Politiassistent A. Rasmussens beretning om besættelsestiden i Rudkøbing. Manuskript i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Victor Jensen: Luftværnets Virke og Afvikling paa Langeland fra 5/5 1945–15/3 1946 og de tyske Flygtinges Ophold paa Langeland fra 5/5 1945–15/3 1946. Håndskrevet manuskript i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Kæmner Aage Nielsen: Tyskerne i Rudkøbing. Maskinskrevet beretning på Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Operationsjournaler på Rudkøbing sygehus.
- Patrolje-journal for Spodsbjerg Toldsted 1913–1945.
- Styrkeliste over Modstandsbevægelsen paa Langeland. Rudkøbing byhistoriske Arkiv.
- Grev K. Ahlefeldt-Laurvigs beretning om modstandsbevægelsen på Langeland. Håndskrevet manuskript på Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Svend Aage Thorsen: Modstandsbevægelsen på Langeland under 2. verdenskrig. Maskinskrevet manuskript på Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Brev fra søløjtnant Asger Jørgensen af 7/5 1948.

Übergabeverhandlung. Overgivelsesdokument dateret den 11/5 1945 i hvilket den tyske kommandant overgiver de tyske våben til den danske modstandsbevægelse.

Isenkræmmer Svend Aage Thorsen.

Fisker Valdemar Møller.

Fru Helga Møller.

Kriminalassistent Harry Æbeløe Rasmussen.

Jens Peter Hahn-Andersen.

Langelands Avis 1939–45.

Langelands Folkeblad 1939–45.

DEN GRØNNE BY

Af Helle Ravn

Se man på et kort over Rudkøbing by, er det slående, hvor mange ubebyggede områder der ligger i selve byen, og at der er et stort grønt område – Vejlen – der grænser umiddelbart op til byens hovedgade.

Rudkøbing er en lille købstad, og den har altid været det. Derfor har der nu som før været relativ kort afstand mellem bymidten og det omgivende åbne land. Tidligere var byen umiddelbart omgivet af marker, vel at mærke marker der tilhørte byens borgere. Det var helt almindeligt, ja en nødvendighed, at også de drev landbrug og var selvforsynende med de mest elementære fødevarer såsom brødkorn, mælk og kød. At der derfor var ubebyggede grønne områder umiddelbart uden for byen, var således almindeligt for alle købstæder. Det er netop karakteristisk for købstaden Rudkøbing anno 1987, at den stadig har de mange grønne områder såvel inde i byen som umiddelbart udenfor. Det giver nogle specielle forhold, som igen indvirker på livet i Rudkøbing. I denne artikel vil vi se på, hvad det betyder for livet i byen, hvordan indbyggernes tilværelse har tilpasset sig disse forhold, og hvilke kvaliteter det giver.

Rudkøbings grønne områder er mangeartede, de er opstået på forskellige måder og bliver og er blevet brugt forskelligt. Det største grønne areal

udgøres af haverne, og der er væsentlig flere haver i direkte tilknytning til boligen i Rudkøbing end i mange andre købstæder af samme størrelse. Faktisk er der kun enkelte gader i den gamle bykerne, hvor husene ikke har tilhørende haver. I princippet må man forestille sig, at der bag alle husene løber et grønt bælte af haver.

Haverne har en lidt speciel stilling i forhold til de øvrige grønne områder, idet de er privatejede, og som sådan er der kun adgang til dem med ejerens tilladelse.

I bykernen lå der tidligere endnu flere haver, idet nogle af de store haver er blevet benyttet til andre formål f.eks. parkeringspladser og kirkegård. Selv om der var flere haver end i dag, var der alligevel flere husstande, der ikke havde have. Det skyldes, at der dengang var flere lejligheder i husene, og at det almindeligvis var ejeren, der brugte haven.

Udbyggelsen af boligmassen i Rudkøbing er i dette århundrede især foregået som villa- og parcelhusbebyggelse og hertil hører en have. Først i den sidste halvdel af dette århundrede er der igen blevet bygget boliger uden haver i Rudkøbing. De fleste husstande i byen har således haft en have i direkte tilknytning til boligen.

Dét grønne område, der er helt specielt for Rudkøbing, er Vejlen, et inddæmmede område

Fig.104. Rue Villavej 5, 1918. Haven er anlagt med prydhave og køkkenhave bagved. Familien sidder ude i have-møblerne, men sidder i skyggen. Det var ikke pænt, at borgerskabets damer blev solbrændte. Man skulle kunne se, at det ikke var nødvendigt for dem at arbejde udendørs!

der strækker sig syd for byen og langt ind i landet. Vejlen ligger hen som engareal, og den giver byen sit helt specielle præg. Der er ikke andre danske købstæder, hvor man kan stå på byens hovedstrøg og kigge ud på de ubebyggede

marker og enge. Vejlen er netop en af de ting, som byens mange turister lægger mærke til, og som de opfatter som overordentlig fascinerende. Samtidig har Vejlen igennem tiden haft mange forskellige funktioner for byens indbyggere, voksne som børn. At der så ydermere grænser en række store haver op til dette areal understreger det »grønne« indtryk af byen. Vejlen tilhører i dag byen og er lejet ud til landbrug, men bliver også benyttet til mange rekreative formål.

I Rudkøbing findes der, som i mange andre købstæder, en kommunal park – Ørstedsparken. Den ligger med sine mange, store og smukke træer og sine mindesmærker som et fredeligt grønt område helt omgivet af bebyggelse.

Rudkøbing er en søkøbstad, og den har som sådan mange grønne friarealer langs kysten, hvor der i dag udfolder sig mange friluftsjaktiver. Der er på og omkring havnen en del erhvervsvirksomheder, men ellers må det siges, at der er væsentlig flere frit tilgængelige grønne arealer og væsentlig mindre boligbyggeri langs kysten end i mange andre kystbyer. Byens villakvarterer er placeret og vokset indad i landet, ja faktisk ud til de nærmestliggende landsbyer, hvorimod der kun er sket en mindre udbygning langs kysten. Det resulterer i, at byen har lange, lettillgængelige strandstrækninger.

Strandstrækningerne har ændret forløb flere gange i dette århundrede, idet der er sket opfyldninger, først langs banen og senere ved Lange-landsbroen. Endelig er strandstrækningen ved Vejlen også menneskeskabt ved inddæmningen af området.

På den anden side af Vejlen ligger Fredesko-

Fig.105. I begyndelsen af århundredet, da haverne endnu ikke var vokset op ved villaerne på Rue, var blikket fra Møllebakken meget mere åbent.

ven. Den kan ikke direkte siges at være et af selve byens grønne områder, men den har især tidligere, som beskrevet i afsnittet »Arbejdsliv og Fritidsliv«, haft en stor betydning for rudkøbingens ophold i og nydelse af naturen. Dengang var den målet for mangen en søndags-spadseretur.

Som det sidste af byens grønne områder skal

nævnes kirkegården, der ligger helt omgivet af boligbebyggelse. Det er dog ikke specielt for Rudkøbing at have en kirkegård liggende indenfor bebyggelsesområdet. Kirkegården har eksisteret på dette sted siden 1811, men den er dog flere gange blevet udvidet blandt andet ved indlemmelse af en del af »Villa Møllen«'s have.

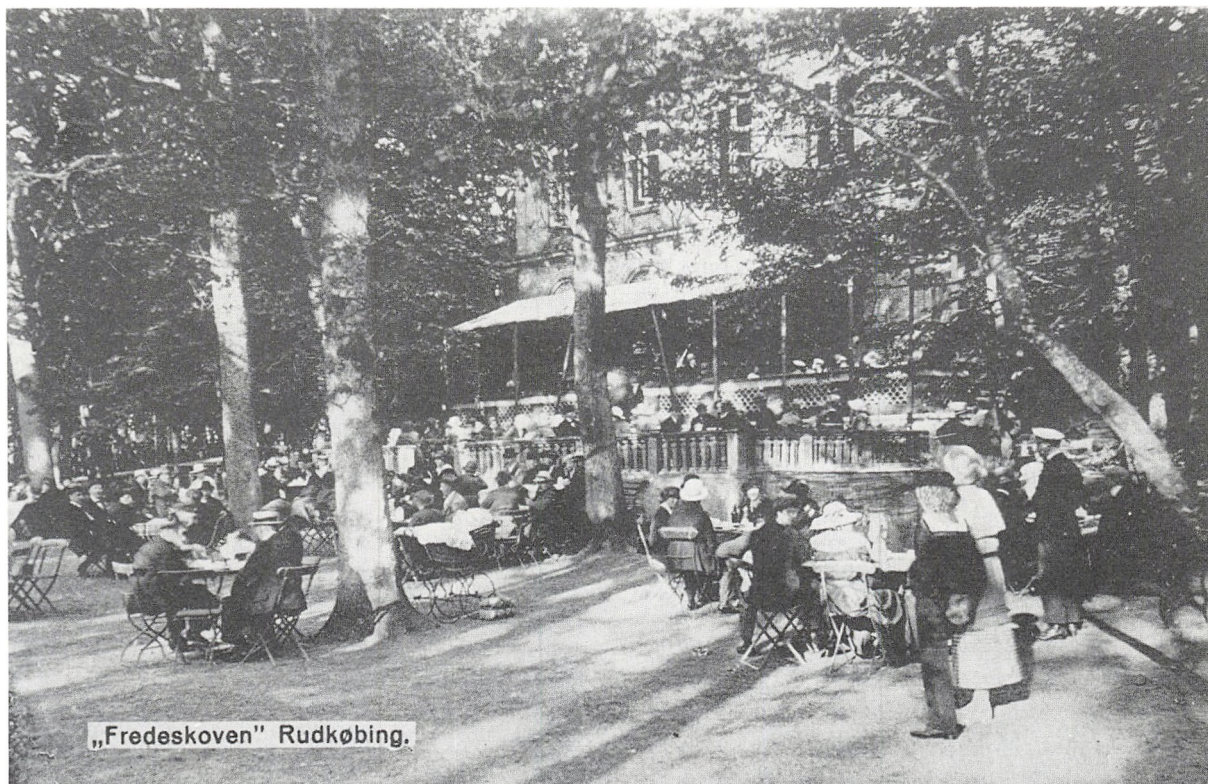

Fig.106. Pavillonen i Fredeskoven var et meget yndet mål for rudkøbingernes spadsereture i begyndelsen af århundredet, og man nød eftermiddagskaffen udendørs, når vejret tillod det.

Naturopfattelse

Med det fremvoksende borgerskab i byerne i slutningen af forrige århundrede skete der en langsom men meget markant ændring i borgerskabets holdninger til naturen. Tidligere var det kun adelen og det virkelig velhavende handelsborgerskab, der havde haft landsteder og

brugt naturen. Der skete imidlertid en gradvis ændring, hvor man blev mere interesseret i naturen, i planterne og i det at opholde sig udendørs. Derfor er det netop omkring århundredskiftet, at anlægget og pavillonen i Fredeskoven var så yndet et udflugtsmål. Man gik ture derud, nød den »vilde« natur undervejs, men det endelige mål var en veletableret, velfungerende og organiseret natur, hvor man kunne nyde efter-

middagskaffen og måske endog vederkvæges med musik inden spadsereturen tilbage til byen.

Ørstedsparken er lavet omkring århundredskiftet, og den er som i så mange andre provinsbyer opstået omkring en af borgerskabets haver. I 1884 tilbyder borgmester Sager byen sin mark og sin have med det deri liggende asyl. Han stiller som betingelse, at der skal anlægges park på stedet. Byen er ikke udelt begejstret, idet det vil medføre udgifter. Alligevel åbnes 1. juni samme år borgmester Sagers have for offentligheden.

Det samme skete i mange andre provinsbyer, hvor store haver af borgerskabets overgik til byen som offentlige anlæg, f.eks. Krøyers have i Svendborg.

Først den 16. november 1906 skænker borgmester Sager sin mark til Asylet, og hans have og mark bliver til den nuværende Ørstedspark. Asylet udlejer derefter marken til forskønnelseskabet, der anlægges selve parkanlægget.

Både for Fredeskoven og Ørstedsparken gælder det, at de er anlagt på et tidspunkt, da man havde en anden opfattelse af, hvad naturen kunne bruges til. Det er årsagen til, at disse områder ofte ikke bliver udnyttet i den målestok som tidligere. Kun hvis man finder andre formål end de oprindelige, vil de vedblive med at have en betydning. Vel at mærke hvis det er formål, der harmonerer med samtidens behov. Med bilismen kan man i dag komme meget videre omkring, og derfor har et område som Fredeskoven ikke den samme tiltrækning som førhen. Til gengæld har Ørstedsparken en – omend mindre – betydning som samlingssted ved forskellige arrangementer. Samtidig ligger den således, at områdets børn benytter den til leg.

Omkring århundredskiftet var der en væsentlig større forskel på haverne end i dag. Bag mange af ejendommene i Østergade lå store haver, der var smukt anlagt. De var udtryk for den samme naturopfattelse som anlæggelsen af parker m.m. Disse haver var udprægede pyntehaver anlagt efter tidens mode. De var anlagt som haverum, der var »dekorerede« så de faldt i forlængelse af boligens klunkestil: De var overpyntede, alle flader var dekorerede – tilplantet

Fig.107. Sidsel Bagersgade 13, omkring 1912. I denne have er der anlagt kunstfærdige bede med buksbomhække, pergola m.m. Der er intet græs og ej heller en fast opstilling af havemøbler.

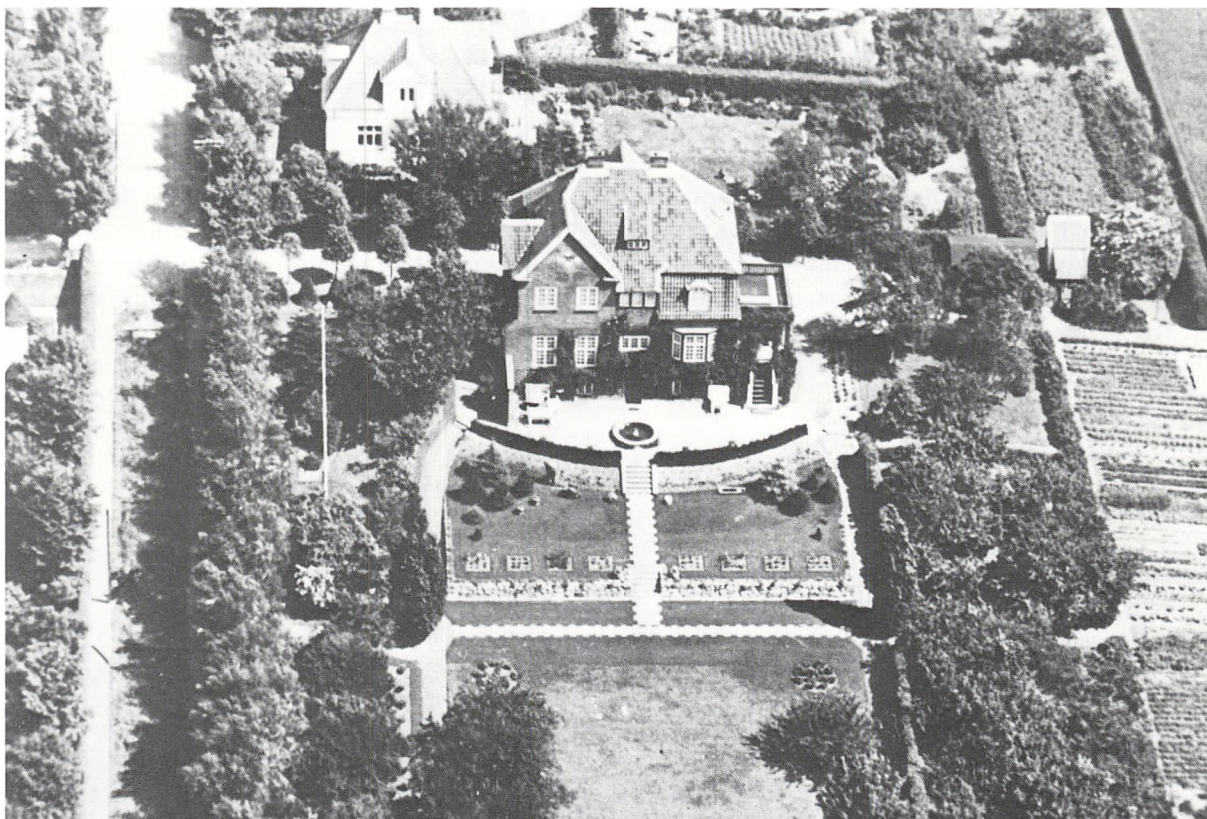

Fig.108. I Ruekvarteret ligger en række villaer med store smukt anlagte haver. Her ses et luftfoto af villaen »Danahus« med den store have, der ligger ned til vejen. Bemærk

den skarpe adskillelse mellem pryd- og køkkenhaven. Villaen blev i 1961 testamenteret til Røde Kors, og plejehjemmet »Danahus« blev senere bygget på en del af grunden.

med blomster eller grønne planter – man skulle beundre den tæmmede natur eller sidde til stads og modtage gæster. Kort sagt var de anlagt som repræsentative rum. Begreberne om, hvad en have skulle bruges til, og hvad den skulle indeholde, lå langt fra nutidens opfattelse af en have.

Der blev lagt megen vægt på blomsternes udseende og på deres duft. Det var moderne hvert år at anlægge »tæppebede«, det vil sige bede, hvor de forskellige blomster dannede fantastifulde mønstre. Samtidig lagde man vægt på at lade forskellige grønne farver og forskellige

bladformer give kontrast til hinanden. De blev som regel plantet, hvor der var skygge, og det gav et meget nuanceret billede med bregner og forskellige hostaplanser med ensfarvede, stribe og plettede blade.

Naturligvis var der mange for hvem haverne havde en helt anden betydning, hvor det var væsentligt at dyrke forskellige urter og grøntsager til familiens brug. Hvis borgerskabets haver var tilstrækkelig store, var der også en del, der var optaget af køkkenhave, men det har intet med naturopfattelsen at gøre.

Fig. 109. I dette billede mødes to forskellige måder at bruge naturen på. En af købstadens borgere – jernstøber Friis – er ude at gå tur, mens landmanden pløjer sine marker. Foto fra 1930-erne.

Langsomt ændredes opfattelsen af naturen og af havens formål. Med funktionalismens reformbølge i 1930-erne gik man over til det enkle, til anlæg hvor man kunne sidde ude, ja endog solbade. Nok var der nogen, der solbadede – men det måtte helst ikke ses af andre. Billedhuggerinden Gudrun Lauesen fortæller fra tiden omkring 1930 om familiens store glæde ved haven, men også: »Jo, vi havde om sommeren forbud mod at ligge og sole os i badedragt i haven, for »der kunne jo komme nogen!«.

Men også i mange andre haver nød man at

sidde ude at spise, selvom man ikke ligefrem lå i solen.

Fra Ramsherred nr. 47 fortæller Charlotte Wilche om den samme periode: *»Ved anlæg af haven var der kun det formål, at i haven skulle vi kunne være, og det var vi, så meget som muligt, derfor blev der – trods ringe plads – plantet hyld i hegnet nærmest huset, og hylden voksede hurtigt og gav os en ugenert opholdsplads. Fra denne plads kunne vi så nyde synet af den lille prydhave med lidt roser, iris, silkepæoner, hortensier, andre stauder, løgblomster og forskellige såede sommerblomster . . . Den nederste del af haven brugte vi til køkkenhave, den lå lige i forlængelse af prydhaven . . . vi tilbragte mange eftermiddage ude med et håndarbejde eller en bog, derimod var det – i hvert fald ikke hos os – passende, hvis vi havde taget solbad mere eller mindre påklædt.«*

Opfattelsen af, hvad der er »vild natur«, og hvad der er kulturelt betinget natur, ændrer sig med tiden. I dag opfatter vi naturen som de arealer, der ligger udyrkede hen, landbrugsjord, strandarealer, og skov. Også selvom disse arealer for det meste er menneskeskabte. De naturarealer, der lægges vægt på i dag, og som har betydning for Rudkøbings borgere, er arealer som Vejlen og strandstrækningerne. Her nyder man naturens skiften med de vekslende årstider, roen og den friske luft – et blik bliver dagligt kastet ud over Vejlen, hvad enten man går tur ad Bagvejen eller blot haster gennem Østergade. På denne måde får mange dagligt naturoplevelser midt i hverdagens travlhed. Det ligger derfor også helt i tråd med nutidens naturopfattelse, at mange borgere ønsker disse områder bevaret

som grønne områder. For bliver de bebygget, ja, så mister Rudkøbing en del af sin identitet som grøn by. I hvert fald så længe den nuværende naturopfattelse er gældende. Med den vægt, der i dag lægges på natur- og kulturbevaring, mon så ikke det varer en rum tid, før man får en anden naturopfattelse?

Den grønne by's økonomiske værdi

At Rudkøbing er en grøn by har altid haft en helt anden betydning – en økonomisk – for byens borgere direkte såvel som indirekte. Der sker konstant store ændringer heri, og den økonomiske betydning er ofte den faktor, der har bevirket, at de grønne områder er blevet formindskede.

Så langt tilbage som da Ørsted var apoteker i slutningen af 1700-tallet, betød byens grønne områder, at enker og andre dårligt stillede kvinder indsamlede vilde urter, som de solgte til apotekeren. Urterne blev tørret og videresolgt bl.a. til København. Planterne var af så fin kvalitet og i så stor mængde, at flere af kvinderne blev belønnet af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab. Som tidligere nævnt havde de omkringliggende områder også betydning for borgernes landbrug og selvforsyning.

Går vi frem til de sidste 100 års historie, har de grønne arealer den anden økonomisk betydning. Et godt stykke op i dette århundrede var det muligt at opføre småskure og mindre bygninger i udkanten af byen uden at eje jord og uden at spørge nogen om lov. Bygningerne var ofte bygget af gamle materialer og kostede der-

for ikke noget videre at rejse. I disse skure – såvel som i mange bagbygninger opført i byens haver – blev der udført mange bibeskæftigelser, og mangelen på en familie med lille indkomst fik her en ekstra indkomst. Det kunne være skure med fiskegrej, huggehuse hvor der blev lavet træredskaber til salg eller små reparationsværksteder. Alle var de opstået på initiativ af den enkelte og ofte af økonomisk tvingende årsager.

Håndværkere anlagde også værksteder i disse områder, og det er da heller ikke tilfældigt, at der stadig er flere værksteder bag Jens Wintersvej ned mod Vejlen og langs havnen. Men også mellem Fredensvej og Ringvejen har der været værksteder.

For rigtig mange mennesker i Rudkøbing har haverne haft – og har i dag – en økonomisk betydning. Det kan være vanskeligt at opgøre værdien af en køkkenhave, men såvel i haverne ved husene som i byens kolonihaver er der blevet dyrket mange grønsager, der har strakt husholdningspengene.

For alle, der havde køkkenhave i begyndelsen af århundredet, var den af betydning for husholdningen. I den daglige husholdning var alle meget sparsommelige, og selvom borgerskabet på andre måder levede ekstravagant, levede de sparsommeligt i hverdagen.

I byens mindre haver havde man hovedsagelig nyttehaver eller køkkenhaver. Her blev dyrket de traditionelle grøntsager, der kunne opbevares om vinteren, såsom kartofler, grønkål, porrer og løg. En i dag skattet ting som tomater kendtes næsten ikke.

Fra omkring 1910 fortæller Gerda Willerup: »Jeg husker f.Eks. da han (faderen) kom hjem

med Tomatplanter og vi i Sommerens løb første Gang saa en rød Tomat, ingen Steder . . . kendte man dem endnu, men Apotekeren og Far var de eneste, der havde dem endnu, og Meningerne var delte; at det senere blev det helt »store«, var der ingen der troede paa, men vi kunde godt lide dem.»

Fig.110. Christian Jensen, kaldet Christian med Sjalet eller Christian Sjal, står her udenfor sit selvopførte skur ved Vejlen en gang i 1930-erne. Christian Jensen fremstillede her lokkefugle til videresalg og til eget brug.

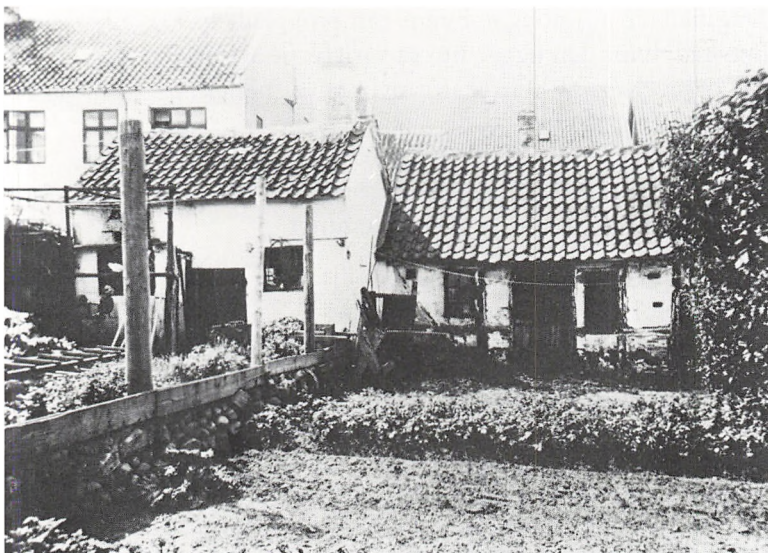

Fig. 111. Brogade 28, 1937. I de små haver bag byens sammenbyggede huse havde de fleste familier køkkenhave. Det var almindeligt med et trådhegn i skellet – en hæk tog for megen kraft fra planterne.

Et enkelt vejnavn i byen vidner endnu om køkkenhaverne. I villakvarteret mellem Spodsbjergvej og Humblevej hedder en af vejene Haverne. Det skyldes, at der her tidligere lå en lang række kolonihaver, hvor man især havde nyttehaver. Men også udenfor Fredensvej lå der kolonihaver tilbage i 1930-erne.

Siden midten af dette århundrede er byen ekspanderet voldsomt. Væksten har især fundet sted som parcelhusbyggeri, og til alle disse huse hører haver. I 1950-erne var det almindeligt også at anlægge en køkkenhave, men med tresernes velstand var det ikke nødvendigt længe, og måske var det også lidt socialt deklasserende? Fra begyndelsen af 1970-erne er køkkenhaver blevet almindelige igen, dels p.g.a. de

ændrede konjunkturer og dels p.g.a. en ny bølge, hvor der blev lagt større vægt på madvarernes kvalitet.

Fra midten af 1970-erne har man lagt større og større vægt på helt friske grøntsager, på krydderurter og ikke mindst på selv at kontrollere i hvilken grad grøntsagerne bliver sprøjtet. Selvom der i mange af haverne absolut ikke er grøntsager hele året, ønsker de fleste dog at have nye kartofler, jordbær, tomater m.m., og køkkenhaverne har igen fået økonomisk betydning.

Endelig skal det ikke glemmes, at de grønne områder i byen har en økonomisk betydning for ejeren i tilfælde af et salg, hvadenten der bliver bygget på arealerne, eller de er blevet udlagt til andre formål.

Fritidsaktiviteter

Rudkøbings grønne områder har i de senere år haft en lang række sekundære funktioner for borgerne. Funktioner der ikke hører hjemme i produktionen, men inden for fritidsfæren.

Med øget fritid, med øget arbejdsløshed og med den øgede gruppe af ældre på Langeland, er der opstået helt andre behov end tidligere. Hvor der førhen kun var tid til at gå en tur om ugen, er der i dag behov for at udfylde mange flere timer for mange flere mennesker. Til disse formål har Rudkøbings grønne områder en meget stor betydning, og det er på to forskellige måder: dels fordi der her er mange sportsanlæg, og dels fordi de grønne områder i sig selv rummer værdier til individuelle fritidsaktiviteter.

Af udendørs sportsanlæg kan nævnes tennisbanerne, boldbanerne, minigolfbanen og skolens sportsplads. Disse eksisterer i dag som mere eller mindre grønne områder, og de bliver meget brugt. Det er karakteristisk, at de fleste ligger i udkanten af byen – vel at mærke i direkte tilknytning til Vejlen-området. Kunne man forestille sig, at disse arealer på et tidspunkt lå et andet sted, så grundene blev brugt til andre formål? Muligvis ville det få nogle yderst negative konsekvenser for livet i byen. Hvis de blev flyttet ind i landet, hvor også villabebyggelsen er foregået, ville man også forrykke de områder af byen, hvor befolkningen kommer. Man kunne derved opnå den effekt, at borgernes vej gik helt udenom byens centrum, at de i stedet ville færdes i andre kvarterer. Derved ville også byens handelscentrum forrykkes.

Den samme effekt vil kunne finde sted, hvis man forrykker de grønne områder, hvor folk går ud i naturen. Forestiller man sig, at hele Vejlen-området og hele havneområdet blev bebygget, ville også folks fritidsaktiviteter flytte sig til andre områder, da de eksisterende fritidsområder så ville være forsvundet.

For en stor del af rudkøbingens vedkommende foregår mange fritidsaktiviteter omkring havneområdet. Mange går sig en tur, ser på både, snakker, nyder vejret og naturen – og som en paradoks lægger man mærke til, hvor stor trafik der er på Langelandsbroen den dag.

Såvel havneområdet som byens campingplads er grønne områder, som øens mange turister benytter. Også de sætter stor pris på den tætte kontakt, der er mellem byen og dens grønne områder. Måske var det i virkeligheden en

frugtbar idé at udbygge byens campingplads på det sted, hvor den ligger nu, så turisterne stadig får oplevelsen af den bratte overgang mellem byen og det grønne?

På lignende placeringer ligger også flere af byens institutioner. Der tænkes her på plejehjemmet »Danahus« og fritidshjemmet.

Børns leg

At netop byens fritidshjem ligger i et af de grønne områder leder over til at beskæftige sig med børnenes forhold i byen og de grønne områders indflydelse på børns leg.

Det at de grønne områder ligger i forbindelse med boligområderne har en overordentlig stor betydning for børnenes leg. For de fleste andre bybørn i Danmark er der ikke længere mulighed for at lege i frie omgivelser. Børnenes tilværelse og dermed legen bliver i stedet meget styret af voksne. Derved går såvel børns egne initiativer som en eksisterende børnekultur tabt.

Børnepsykologen Erik Sigsgård har i 1987 rejst en diskussion om, at man ikke skal lægge børns tilværelse i totalt faste rammer. Børn skal have mulighed for at handle og foretage sig ting ud fra egne præmisser. Børns tilværelse er i dag meget styret, der er kun lidt plads til de ting, der foregår ud fra den specielle børnekultur. I Rudkøbing er der i dag heldigvis mange muligheder for børnene til at kunne lege med vand såvel ved stranden som i Vejlen, at fiske med selvlavet grej, at sætte drager op, eller at køre på cross-cykel ud til Fredeskoven. I alle de nævnte lege er børnene uafhængige af voksne, og legene foregår på børnenes præmisser.

Fig.112. For børn i Rudkøbing har der været mange muligheder for at arbejde med naturmaterialer. Her står Jan Friis med en vindmølle lavet af skarntyde og græsstrå. Foto fra 1934.

Blandt børn eksisterer en speciel børnekultur, hvor regler, lege og adfærd videregives fra lidt ældre børn til yngre børn helt uden om voksne. Tænk bare på hvem vi selv har lært f.eks. at flette blomsterkranse eller fiske krabber af?

I en del af børnenes lege indgår der udnyttelsen af naturmaterialer som f.eks. blomster, blade, sand og sne, materialer som børnene i Rudkøbing har for hånden netop i kraft af byens grønne områder. Det er en almindelig opfattelse, at børn har glemt at lege med disse materialer, at det var noget, der blev anvendt tidligere. Men meget af børnenes udendørsleg foregår stadig med naturmaterialer. Lege som at fløjte i græsstrå og i blade er ikke forsvundet. De eksisterer i dag i bedste velgående, måske i knapt så udstrakt grad som tidligere.

Selvom børns leg er en del af børnekulturen, er den alligevel ikke uafhængig af voksne, for legen tager indhold efter den verden, børnene lever i. Derfor vil også børnenes leg altid ændres i takt med samfundets ændringer. En del af de gamle lege forsvinder, fordi man i stedet anvender købt legetøj. Det er for eksempel usædvanligt at børn selv laver pilefløjter i dag. Men hvorfor skulle de dog også gøre det? Man kan i dag købe meget bedre fløjter for en billig pris.

Ved en sammenligning af langelandske børns leg i nutiden med optegnelser fra århundredskiftet har det vist sig, at legene i dag i langt højere grad er igangsat og styret af voksne. Det skyldes især, at børns leg i dag i langt højere grad end tidligere forudsætter købt legetøj. Meget af nutidens legetøj styrer såvel legens form som indhold.

I undersøgelsen har det vist sig, at det områ-

de, hvor legene og børnekulturen har holdt sig mest konstant, netop er de lege, der foregår udendørs og er årstidsbestemte. Det er de lege, der især finder sted i byens grønne områder! Byens grønne områder har med andre ord stor betydning for vore børns lege – og for deres udvikling som selvstændige individer. Samtidig opøver mange af legene forskelligartede færdigheder.

En af de meget yndede beskæftigelser nu som førhen er at løbe på skøjter. Carla Hansen boede i begyndelsen af 1900-tallet i et gammelt hus for enden af Bellevue. Hun fortæller: »Jeg havde også en Slæde, hvis jeg kunne få nogen til at trække mig en Tur var det dejligt, ellers havde jeg en Isskejt en lang Stang længere og tykkere end et Kisteskaft med en Jernpig i den ene ende, når jeg stod op kunne jeg stage mig frem med den, Skøjter kunne jeg ikke få, vi var ikke egentlig fattige men Penge var der kun få af . . .«

Om sommeren har børnene ofte en nær kontakt med dyr og lærer at færdes blandt dem. Således fortæller en pige, at hun fik en fin eksamenskarakter i naturhistorie, hvor hun blev hørt om frøer. Hun havde studeret frøernes liv i vandtønden hjemme i haven og i vandløb og søer i byens omegn.

Der har utallige gange igennem snart lige så mange år været røster fremme om at udnytte en del af byens grønne områder til den ene eller den anden form for bebyggelse, til veje eller andre anlæg. Nogle gange har de grønne områder måttet vige, andre gange er det ikke blevet til noget. Således ville det have gjort byen lidt fattigere, hvis apotekshavens sjældne træer var blevet fældet til fordel for en omfartsvej.

Fig.113. Langelands mange stynede popler bruges ofte i børnenes leg. Denne dreng var nu nærmest skræmt, da han blev anbragt i poplen for at få billedet taget. Foto fra 1937.

I mange andre købstæder er de gamle haver blevet sløjfet, men i Rudkøbing er kun få af dem forsvundet. Netop dét har været medvirkende til at bibeholde Rudkøbings smukke og harmoniske bybillede. Byen har bevaret sin oprindelige struktur og er aldrig blevet forbygget, men er ekspanderet på anden jord end den indre bys.

Bag ejendommene på Østergades nordlige side lå oprindelig Piledammen, men allerede i 1727 var der bud efter at udnytte dette areal. En Laurits Nielsen søgte byen om at købe fem favne af Piledammen »langs uden mit plankeværk«, for at indhegne og opfylde det. – Piledammen blev med tiden opfyldt, og der blev anlagt haver til de tilstødende ejendomme på arealet. I 1963 var der bud efter dem til parkeringsplads. Der var evigt problemer med parkerede biler i den smalle Østergade, og derfor ønskede byrådet at anlægge en stor parkeringsplads. Den blev kaldt Grønnegården, men i daglig tale er stedet stadig benævnt »Det grønne Område«. Er det noget at sige til, at turisterne bliver forvirrede, når de bliver henvist til det grønne område og kommer til en stor asfalteret plads?

På den anden side har man ved at anlægge parkeringspladsen i haverne undgået alt for mange nedrivninger af huse, hvorved Rudkøbing lykkeligt er sluppet for de mange gabende huller i husrækkerne, som skæmmer andre købstæder.

I anledning af Rudkøbing's 700 års jubilæum har Perlerækken (sammenslutningen af detailhandlere i Rudkøbing) skænket 500 slyngroser, som er blevet plantet overalt i byen. Det er en gave og et initiativ, der fører byen videre som den grønne by, ydermere med den ekstra dimension af rosernes duft og farve.

Til gengæld må plantningen af de mange roser siges at føre tilbage til naturopfattelsen ved århundredets begyndelse med den arrangerede natur og ikke at relatere til den »frie« natur. De mange nyplantede roser vil alligevel bidrage til at videreføre Rudkøbing som en grøn by – en

grøn by hvis mange forskellige facetter det er overordentlig væsentligt at bevare. Ellers vil en lang række af byens aktiviteter forsvinde, og det vil være tvivlsomt om man kan erstatte den grønne bys livskvaliteter.

Kilder:

- Jensen, Tove Sylvest: En have i Rudkøbing 1928–1968. Artikel i »Fra Kvangård til Humlekule«. Medd. fra Havebrugshistorisk Selskab nr. 12 1982.
- Lauesen, Gudrun: I et lægehjem på Langeland mellem dyr og mennesker. Fra: De svandt, de svandt. Red. af Margrethe Spies.
- Ravn, Helle: De årstidsbestemte lege kommer på museum. I: Nyhedsbrev for småbørnsforskning. 1985.
- Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, optegnelse nr. 29.397 og nr. 33.140.

Personalia

De følgende oversigter er en ajourføring af de personalhistoriske oplysninger, som Chr. Kiilsgaard bragte i sin bog til byjubilæet i 1937, »Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling«.

En undtagelse danner dog listen over byrådsmedlemmer siden 1974, der er en videreførelse af de oplysninger, der blev bragt i Chr. Kiilsgaards og Jens Mollerups bog fra 1975, »Rudkøbing. Topografi og bystyre«, 4. del.

Søger man personoplysninger af ældre dato, henvises man derfor til disse to bøger.

Folkevalgte borgmestre

Rudolf N. Lund	1919–1929
Carl Madsen	12/3 1929 –21/10 1929
Marinus Larsen	1929–1954
Svend Nilsson	1954–1978
Aksel Rasmussen	1978–1985
Tonny Juul Pedersen	1986–

1. viceborgmestre

Carl Madsen	1919–1921
Charles Olsen	1921–1925
Christen Jørgensen	1925–1929
Marinus Larsen	2/4 1929 –21/10 1929
Svend August Christensen	1929–1950
Søren Peter Sørensen	1950–1959
Anders Chr. Nielsen	1959–1966
Kurt Melander	1966–1970
Børge Jensen	1970–1975
Tonny Juul Pedersen	1975–1978
Kurt Melander	1978–1985
Jørn Ole Jensen	1986–

Byrådsmedlemmer siden 1974

Svend Nilsson	1950–1978
Kaj Madsen	1962–1978
Ejner Jensen	1966–1981
Kurt Melander	1966–1985
Carl Krøyer	1966–1978
Svend Aage Rasmussen	1966–1979
Laurits Mortensen	1966–1978
Tonny Juul Pedersen	1970–
Børge Jensen	1970–1975
Jens Knudsen	1970–1978
Borger Borgersen	1970–1978
Peter Allermann	1970–
Frank Nielsen	1974–1977
Johannes Petersen	1974–1978
Hans Prydgaard	1974–
Aage Hansen	1974–
Svend Højsing	1974–1981
Lise Brül	1974–1981
	1985–
Inga Bach	1975–1981
Bent Strandmark Larsen	1977–1981
Erik Larsen	1978–1985
Poul Nielsen	1978–1980
	1981–1984
Søren Christensen	1978–1985
Poul Brandt	1978–1980
	1984–
Svend Aage Rasmussen	1978–1979
Aksel Rasmussen	1978–
Poul Hans Nielsen	1978–
Bent Jensen	1979–1983
Jørn Ole Jensen	1980–

Esther Drøhse	1980–1982
Flemming Jørgensen	1981–
Erik Andersen	1981–
Troels Krøyer	1981–
Kaj Kromann Larsen	1981–1985
Jan Kokkenborg	1982–1984
Jonna Andersen	1983–
Peter C. Hansen	1984–
Knud Andersen	1986–
Tonni Hansen	1986–
Kirsten Schou	1986–

Kæmnere

Jens Hansen Jeppesen	1919–1944
Aage Nielsen	1944–1969
Knud Hedelund Henriksen	1969–1974

Kommunaldirektører

Palle Dines Dinesen	1974–1981
Aksel Michelsen	1981–

Stadsingeniører

Niels Viborg Christian Abramovitz Lautrup	1924–1934
Hans Aage Johansen	1934–1967
Kurt Tjustруп	1967–

Toldforvaltere

Johannes Thaulow	1919–1929
Junior With	1929–1934
Carl Halvor Bjørneboe	1934–1939
H.J.J. Pedersen Groth	1939–1945
Jens Christian Jervøe	1945–1950
G.P.J.P. Kirkerup	1950–1967
Edvard Holst Christensen	1967–1968

Rudkøbing Toldkontor blev nedlagt i 1969.

Sognepræster

Axel Carl Emilius Christensen	1900–1928
William August Thelle	1928–1960
Wilhelm Christian Reiss	1960–1969
Mogens Lund	1969–

Dommere

Anton Adolf Malta-Müller	1919–1926
Iver Krabbe	1926–1929
Laurits Th. Arnskov	1929–1936
Hans Anton William Karsten	1936–1945
Erik Bonnevie	1945–1956
Adelbert Frederik Holm	1956–1961
Leo Hulsrøj	1961–1983
Hans Christian Poulsen	1983–

Postmestre

Otto Frederik Hansen	1916–1926
Rasmus Larsen Nielsen	1927–1940
Hans Christian Holm	1941–1955
Julius Avgust Ludvig Petersen	1956–1966
Jens Peter Sønderbeck	1966–1986
Ejnar Harry Thiemer Johansen	1986–

Politimestre

Jens Georg Bjerregaard	1919–1932
Einar Esbensen Madsen	1933–1956
Erik Storm	1956–1961
Jørgen Smith	1961–1972

Politimesterembedet i Rudkøbing blev derefter nedlagt, og byen lagt ind under Svendborgs politimester.

Sygehusinspektører

Salomon Krøyer	1861–1879
Sophus Wognsen	1879–1899
M.H. Jørgensen	1900–1909
M. Westh	1909–1918
Jens Hansen Jeppesen	1919–1920
Erik Andersen	1920–1932
Chr. Delfs	1932–1944
Bruus Laursen	1944–1946
Poul Petersen	1946–1957
H.E. Tungelund	1957–1960
Harry Hjort	1960–

Skoletandlæger

Niels Peter Stæhr	1926–1930
Fr. Bloch-Jørgensen	1930–1933
Christian Kiilsgaard	1930–1960
Børge Minor Andersen	1960–1967
Peter Neve	1969–1973
Niels E. Baunsgaard	1973–1976
Birgit Brøns	1976–1978
Margot Benner	1978–

Skolelæger

Hans Henrik Brock	1899–1925
S. Tejsen	1925–1926
Chr. Hostrup	1926–1929
Ejvind Mundt	1929–1931
Viggo Dammegaard	1931–1955
Gerda Bonnevie	1955–1956
N. E. Hame	1956–1966
Kai Petri	1967–1975
Inger Kirstine Pedersen	1975–1976
Birthe Westh	1976–1983
Birthe Westh	1984
John Erik Faber	1985–1986
Elisabeth Gundtoft	1986–

Kilder:

Rudkøbing kommunes lønningskontor.
Rudkøbing byhistoriske Arkivs personkartotek.

Steds- og sagsregister

- afholdsforeninger s. 99-100, 107
Afholdshjemmet s. 100
aften-tegneskole 1851 s. 124
Ahlefeldtsgade s. 31
a/s sejlskibsrederiet »Union« s. 61
a/s sejlskibsselskabet »Alf« s. 61
A/S Rudkøbing-Vemmenæs, færge­se­lskab s. 68
algang og alsang s. 161-162
Alustål s. 77
Amatørorkesteret s. 168
amts- og byspsygehus s. 148
amtssygehus s. 154
andelssvineslagteriet s. 110, 113
andespil s. 112
antiseptik s. 149-150
arbejdsanvisningskontor s. 105
Arbejdsdirektoratet s. 96
arbejds­kampe s. 96, 105
arbejds­løn s. 94, 96, 99, 104-105
arbejds­løshed s. 74, 105, 110, 111, 113, 187
Arbejds­løsheds­fonden s. 96
arbejdstempo s. 113
arbejdstid s. 94, 96, 105, 108, 113
Asylet s. 182
- badning, badeanstalter s. 103-104, 105-106
badetoget s. 72
Bagenkop s. 167
Bagvejen s. 185
baller og fester s. 97, 107, 108
banegården s. 160
banko s. 112
beboertal, plejehjem s. 157-158
bebyggelsesbillede, middelalderligt s. 29, 44
befrielsen 1945 s. 168, 176-177
befæstning, 1600-tallet s. 14, 16, 22, 23, 24
befæstning, middelalderlig, Kiilsgaards teori s. 16-18
do., diskussion af Kiilsgaards teori s. 18-19
Bellevue s. 84, 103
benzinstationer s. 57, 67
benzinrationering s. 70-71
beskyttede boliger s. 156, 157
beskyttelsesrum s. 160
besøg­stal og åbningstid, byarkivet s. 140
besættelsen s. 118, 119, 159-177
betalingsskoler s. 114, 115, 118
bevaring, natur- og kultur- s. 44-45, 185
biblioteket, Kirkepladsen s. 135
biblioteket, Nørregade s. 135, 136
biblioteket, rådhuskælder­en s. 133, 134
biblioteket i kommunalt eje s. 135
bibliotekslovgivning 1964 s. 135
bierhverv s. 185-186
bierhvervsfiskeri s. 93
biler og biltrafik s. 30, 37, 44, 47, 65, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 111, 112, 113
»Billigheden«, café s. 99
biloverførsler, færger s. 68, 69, 70
bilturisme s. 75
bindingsværk s. 32, 33, 34
biografer s. 104
biografier, byarkivet s. 139
Biografteatret s. 104
Blindestræde (senere Strandgade) s. 37, 39-41
bogbestand og -udlån, biblioteket s. 134, 135, 136
bogudlån på sygehus og plejehjem s. 136
bolignød s. 163
Bondo Petersens kalkbrænderi s. 176
Borgerforeningen s. 97, 98, 100, 108, 124, 132, 133
Borger- og Friskole, den Kommunale s. 114
Borgerskolens bibliotek s. 132
bosættelse, forhistorisk s. 9, 10, 11, 12
brandkatastrofer s. 22
Brdr. Rønje, automobilværksted s. 111
Brevnsstenene s. 79
Brogade s. 14, 20, 32, 187
bryggeriet s. 105
brænde­vin, brænde­vins­brænderi s. 33, 52, 98, 99
brændsels­mangel s. 118, 127-128, 163, 165
brødkoner s. 52
bundgarnsfiskeri s. 81-82, 87, 92-93
bundgarnsjoller s. 78, 81
butikker, butiksfacader s. 34, 35, 36, 45, 47
Buxboms røgeri s. 89
byarkivet, Kirkepladsen s. 140
byarkivet, Nørregade s. 138
byarkivet, Platanvej s. 139
byarkivet, rutebilstationen s. 141, 142
byarkivet i kommunalt eje s. 138
byarkivets formål s. 137
Byhistorisk arkiv i Fåborg s. 137
bygrænser s. 14-21
byhistorisk materiale, indsamling af s. 137, 138, 139
byjubilæum s. 191
Bykomiteén s. 174
bykort, 1600-tallet s. 15
bykort, Resen s. 31
bykort, Trap s. 28
bykort, handel og håndværk fordelt på fag, 1909 s. 48, 51
bykort, handel og håndværk fordelt på fag, 1987 s. 54, 56
bykort, 1980-erne, vedr. Kiilsgaards teori om befæstning s. 17
Bymøllebanken s. 24, 180
bymøllen s. 30
bæltsbåde s. 79-80
»Bøffen«, beværtning s. 99
børnearbejde s. 96
børne­bespisning s. 118
børne­bibliotek s. 120
børne­fugleskydning s. 106, 107
børne­haven, Spodsbjergvej s. 112
børne­haven, »Villa Møllen« s. 112
børne­have­klasse s. 123
børne­kultur s. 188-189
børne­lege s. 97, 102, 103, 105-106, 188-190
»Børsen«, skænkestue s. 99
campingpladsen s. 188
centralisering s. 126, 154

- centralmuseum, Langelands Museum
 s. 144
 centralvarme, sygehuset s. 152
 Chr. Kiilsgaardsvej s. 139
 cirkus s. 100
 Cirkus Beck-Olsen s. 100
 coastere s. 77
 cykelklubben s. 105
 cykler s. 50, 66-67, 105
- dagcenter for pensionister s. 158
 damjoller s. 78
 dampskibe s. 59
 d/s Langeland s. 59
 »Danahus« s. 183
 »Danahus«, plejehjem s. 156, 157
 »Danahus«'s bestyrelse s. 157
 Danmarks Radio s. 108-109
 danmarkssange s. 162-163
 danseskole s. 107, 108
 Danske kvinders Beredskab s. 162
 Danske Lov, Chr. V.'s s. 46
 Dansk-Islandsk Bundgarnskompagni s. 82
 De forenede Kreditforeninger s. 157
 »De gamles Hjem«, Ahlefeldtsgade s. 158
 »Den lukkede tarm« s. 60
 »Den lådne Hue«, værtshus s. 99
 Det kgl. danske Landhusholdningsselskab
 s. 185
 Det langelsandske Læseselskab s. 131-133
 Det lokalhistoriske Arkiv for Odder og
 Omegn s. 137
 »det sorte køkken« s. 110
 D.F.D.S. s. 59, 106
 diligencenkørsel s. 64
 diskotek s. 57
 D.N.S.A.P. s. 163
 drivgarn s. 80
 drivkvaser s. 80, 87, 89
 D.S.B. s. 75-76
 Dyhre-jolle s. 81
 dyrskue s. 101-102
 dæksbåde s. 60
 døgnkiosk s. 57
- efterretningstjeneste s. 174
 »Eiffel«, café s. 98
 elevtal, handelsskolen s. 127
 elevtal, skolen s. 118, 121, 124
- elevtal, teknisk skole s. 124, 125, 126
 elevtal, ungdomsskolen s. 129, 130
 elektricitet s. 110, 152
 Emmelev Mølle s. 77
 energikrisen s. 113
 Enevoldsens orkester s. 98
 epidemiafdeling, sygehuset s. 151
 Esso s. 109
 examens- og karakterniveau, handels-
 skolen s. 127, 128
- fag, handelsskolen s. 126, 127, 128
 fag, teknisk skole s. 125
 fag, ungdomsskolen s. 129, 130
 fagbevægelsen s. 96, 108
 Fahlén og Larsen, fragtfirma s. 77
 familieliv s. 96, 97, 98
 fangstmængder s. 88, 89, 92, 93
 fattiggården s. 41
 fattighjælp s. 110
 ferie s. 108, 111
 ferielov s. 111
 fiskeexport s. 84, 85, 86, 88-89
 fiskehandlen på havnen s. 91-92
 fiskekuttere s. 87
 fiskerfamilierne s. 84, 86
 fiskerflåden s. 79, 80, 81, 87, 89, 92
 fiskerihavnen s. 10, 11, 60, 67, 78, 88, 89
 fjernsyn s. 112, 113
 fladfisk s. 79, 90
 »Flaget«, værtshus s. 99
 flydedokken ved Pæ s. 167
 flynedstyrtninger s. 161, 163
 forbruger- og fritidssamfund s. 111, 112, 113
 foreningsliv s. 97, 112
 foreningslokale, skolen s. 123
 forretninger i 1909 fordelt på fag og geogra-
 fisk s. 50-51
 forretninger i 1987 fordelt på fag og geogra-
 fisk s. 55-57
 forskønnelsesselskabet s. 182
 forurening s. 78, 93
 fotografiske negativer, byarkivet s. 139
 Fragtcentralen s. 77
 Fredensvej s. 153, 186
 Frederikshavns værft s. 77
 Fredeskoven s. 98, 101, 106, 124, 176, 179-
 180, 182
- Frihedsrådet s. 175
 Frihedsrådets Lokalkomité s. 175, 177
 »Frit Danmark« s. 171
 fritid, fritidsliv s. 94-113, 187-188
 fritidshjemmet s. 188
 frugtrod, skolen s. 122
 fund og anlægsspor, ældre stenalder s. 9
 fund og anlægsspor, yngre stenalder
 s. 9, 10, 11
 fund og anlægsspor, bronze- og jernalder
 s. 11
 fund og anlægsspor, vikingetid s. 11, 12
 fund og anlægsspor, middelalder s. 13, 14,
 16, 20, 21
 fund og anlægsspor, renaissance og nyere
 tid s. 18, 19, 24, 25, 26
 funktionalisme s. 184
 funktionærboliger, sygehuset
 s. 152, 153, 156
 færgehavn, færgelejer s. 67, 68, 69, 70, 76
 færgeruter s. 59, 67, 68, 69, 73, 74
 fødestue, sygehuset s. 154, 155
- gadebelysning s. 27, 35, 37, 44, 94
 gaderum s. 35, 36-41
 galeaser s. 60
 Galgebakken s. 105
 garveriet s. 105
 gaslys s. 94, 151
 generalstrejke s. 105, 164
 glasfiberjoller s. 92
 godsbefordring, skib, bil, jernbane
 s. 59, 63, 77
 grammofoner s. 109
 grave, forhistoriske s. 9, 11-12
 Grevetofte nor s. 14
 grill-barer s. 57
 grundmursklassicisme s. 27, 34-37
 Grønnegade s. 14, 31, 41, 42
 Grønnegade 3 s. 41
 Grønnegården (det grønne område) s. 191
 gullasch-tiden s. 86-87
 gymnastiksalen i Smedegade s. 118, 120
 gøglere s. 101-102
 Gåsetorvet s. 20, 32, 75, 98
- Handelsstandsforeningen s. 74, 94, 97, 127,
 128

- »Harmonien«, værtshus s. 99
 haver s. 178, 182–185, 186, 191
 Haverne s. 187
 havneforhold, middelalderen s. 13, 14, 20
 Havnegade s. 60
 havnen s. 59, 60, 67, 76, 78, 89, 102, 103, 188
 Helsingør Skibsværft s. 67
 hestevoгне s. 64, 66
 Highway Riders, motorcykelklub s. 112
 Hitlerjugend s. 166
 »Hjemmet«, udstilling s. 109-110
 hjælpeskole s. 122
 hornfisk s. 89
 husligt arbejde s. 95
 Højres Arbejderforening s. 132
 håndværkere i 1909 fordelt på fag og geografisk s. 47–49
 håndværkere i 1987 fordelt på fag og geografisk s. 53-54
 håndværkerforeninger s. 124
 Håndværker- og Industriforeningen s. 97, 124
- illegale blade s. 171-172
 illegale militære grupper (M-grupper) s. 172, 175
 illegale våben s. 172, 173, 176
 illegal rute til Sverige s. 174
 illegalt ophold på Langeland s. 164, 171, 173
 indenrigsfart s. 59, 60, 62
 indkvartering af husvilde, flygtninge og krigsfanger s. 119, 167-168
 industri, industriarbejde s. 34, 47, 74, 91, 94, 96, 105, 110, 111, 113
 Industriområdet s. 55
 inflation s. 33, 104-105
 isværk s. 91
- jagter s. 60
 Jansens røgeri s. 89
 Jazzklubben s. 112
 Jens Winthersvej s. 144, 186
 jernbaneruter s. 62-63
 jollehavnen s. 102
- K. F. U. M. s. 105
 kartotek over tyskerhåndlangere s. 174
- kartoteker og håndbøger i byarkivet s. 138-139
 keglebane s. 98
 Kino Teatret s. 104
 kirkegården s. 149, 180
 kirken s. 15, 30, 31
 Kirkepladsen s. 75
 koleraepidemien 1853 s. 148
 kolonihaver s. 186, 187
 kommandocentralen i rådhuskælderen s. 160, 164-165, 173
 kommunesammenlægningen s. 121, 135, 145, 154
 kommunisternes internering s. 171
 kongedømme s. 29
 konserveringsafdeling, Langelands Museum s. 145, 146-147
 Kramper og Jørgensen, automobilbyggeri s. 64
 krigen 1864 s. 149
 krigergraven, Rudkøbing kirkegård s. 149
 krigsfanger s. 119, 167, 168
 krigsforlis s. 61, 71-72, 166, 167
 krogfiskeri s. 88, 89
 Krøyers have, Svendborg s. 182
 kvarterspræg, socialt s. 27, 29, 34, 37, 39, 41
 kvindearbejde s. 49, 52, 95, 96, 109, 110
 kvindernes ligeret s. 95, 109
 kvindernes stemmeret s. 109
 Købingshoved s. 13-14
 købstad s. 13, 22, 30, 46
 købstadssystem, det middelalderlige s. 27, 29, 44
- laboratorium, sygehuset s. 153, 154
 laksefiskeri s. 82
 »Landmandshotellet« s. 98
 »Land og Folk« s. 171
 landsbyfællesskab s. 29
 landsdelsmuseum, Langelands Museum s. 146
 landsænkninger s. 9
 »Langeland«, hotel s. 20, 98, 107, 108, 132, 159
 Langelandsbanen s. 62-63, 67, 72-73, 74, 165
 Langelandsbanen, arbejdet ved s. 63, 72-73
 Langelands Bibliotek s. 131–137
- Langelands Bibliotek, filialer s. 135
 Langelandsbroen s. 47, 73–75, 154, 188
 Langelands Elektricitetsværk s. 109, 165
 Langelands Frøavlskompani s. 172
 Langelandshallen s. 113
 Langelands Klub s. 97, 98
 Langelands korn s. 77
 Langelands Kunstforening s. 112
 Langelands Museum s. 13, 16, 25, 138, 142–147
 Langelands Røde Kors s. 156, 183
 Langelands Sparekasse s. 62
 lastbiler s. 65
 lazaret 1864 s. 149
 legater, teknisk skole s. 126
 legitimationskort, falske s. 173
 lejrskole s. 120
 ligkapel, sygehuset s. 152
 Limstenen s. 79
 Lindelse nor s. 13
 Longelse skole s. 121
 luftbombardementer s. 160-161, 166, 167
 luftværnssirener s. 160
 lukkelov s. 94, 105, 111
 lydavisen s. 136
 lydbånd, byarkivet s. 139
 »Lyren«, herresangkor s. 98
 lystbåde s. 87, 111
 lægeværelse, skolen s. 120
 lærerantal, skolen s. 118, 124
 lærerantal, handelsskolen s. 127
 lærerantal, teknisk skole s. 125
 lærermangel, skolen s. 121
 lærlingelovgivning s. 96
- M/S Langelands pakhus s. 173
 madservice for pensionister s. 158
 Maesstenene s. 79
 makrelfiskeri s. 79, 89
 medborgerhuset s. 113, 116, 130
 mediatekslokale, skolen s. 122
 mekanisering s. 57, 74
 mikrofilm, byarkivet s. 139
 moden, 1920-erne s. 105, 106
 modstandsbevægelsen på Langeland s. 164, 167, 170–177
 do., medlemstal s. 176
 Monberg og Thorsen, entreprenørfirma s. 74

motorbåde s. 80, 88
motorcykler s. 112
motorfabrikken »Danmark« s. 105, 109
museet i kommunalt eje s. 145
museumsbestyrelse 1905 s. 142-143
museumsbyggeri s. 142, 144
museumspædagog s. 146
museumsvedtægter s. 142, 145
musikbånd, biblioteket s. 136
musikliv s. 98, 128
Myrebjerg mose s. 11
mølleprojekt, Langelands Museum s. 147

napoleonskrig s. 30, 32, 41
»National«, café s. 98
naturopfattelser s. 181-185, 191
9. april 1940 s. 159
29. august 1943 s. 173, 174
nordsøfarere s. 60
notbåde s. 83, 87
notfiskeri s. 83-84
»Nummeret«, værtshus s. 60, 98
nybyggeri, 1700-tallet s. 29-30, 32
nybyggeri, 1840-1890 (den store byfor-
nyelse) s. 34-36
nybyggeri 1890-1915 s. 34, 37
Næringsloven s. 46, 124
næringsstriden s. 22, 29
Nørrebro s. 34, 49, 55
Nørregade s. 14, 21, 23, 31
Nørregade nr. 12-14 (Bondos gård)
s. 18, 25-26, 32, 33, 34
Nørregade nr. 21 s. 19
Nørreport s. 21, 39

obduktionsstue, sygehuset s. 152
Odd Fellow Logen s. 126
offerpladser, forhistoriske s. 10-11
oliefy, skolen s. 117-118
omnibusautomobiltransport s. 64-65
operationsstuer, sygehuset s. 151, 153, 154,
155
overfiskning s. 78, 93

P-ordning s. 174
pak fart s. 59, 77
parkeringspladser s. 44, 75, 191
partrederier s. 61, 77

passagerfærgetrafik s. 59
passagertal, færger s. 70
passagertal, jernbanen s. 63
pavillonen i Fredeskoven s. 181
»Pax« (Midtlangelandske Fiskeres Fælles-
salg) s. 84, 86, 87
pejling s. 79
Perlerækken s. 191
personaleforhold, byarkivet s. 140
personaletal, biblioteket s. 136
personaletal, plejehjem s. 158
personaletal, sygehuset s. 149, 150, 151,
153
»Petersborg«, café s. 99
petroleumslys s. 96, 149
Piledammen s. 14, 15, 17, 21, 31, 191
plejehjemsbyggeri s. 156, 157
plejehjemspladser, antal s. 157, 158
politiløse tid, den s. 164, 165
politistationen s. 114
Poulsen, røgeri s. 89
præstegården s. 32
publikationer, byarkivet s. 140-141
publikationer, Langelands Museum
s. 144, 147
pæreskude s. 60

radio s. 108-109
rationalisering s. 57
Ramsherred s. 16, 20, 30, 34, 37-39, 49, 60,
84
Ramsherred nr. 18-20 s. 38, 39
Ramsherred nr. 25 s. 38, 39
Ramsherred nr. 47 s. 185
Ramsherreds alder s. 16, 20, 37-39
rejefiskeri s. 79, 81, 88
retsovgøret med tyskerhåndlangerne s. 170
rigsgrænser, middelalderens s. 29
ringveje s. 75
Ringvejen s. 186
Rudkøbing Bibliotek s. 134, 135
Rudkøbing Biblioteksforening s. 134
Rudkøbing Boldklub s. 105, 113
Rudkøbing Byraads Udvalg for Folkebog-
samlingen s. 133
Rudkøbing Fiskeindustri s. 91
Rudkøbing fiskeriforening s. 79, 84
Rudkøbing Folkebibliotek s. 133, 134

Rudkøbing gasværk s. 165
Rudkøbing gymnastikforening s. 105
Rudkøbing Handelsforening s. 126
Rudkøbing Handelsskole s. 126-129
»Rudkøbing«, hotel s. 86, 98, 108
Rudkøbing Idrætsklub s. 105
Rudkøbing Købstadsforening s. 94
Rudkøbing Lawn-Tennis klub s. 104
Rudkøbingløbet s. 9, 13, 14
Rudkøbing Plejehjem s. 158
Rudkøbing Realskole s. 114
Rudkøbing Roklub s. 104
Rudkøbing Sangkreds s. 128
Rudkøbing som kulturhistorisk genstand
s. 27, 44
Rudkøbing Sports-Union s. 162
Rudkøbing Sygehus s. 148-156, 167, 168
Rudkøbing Sygehus år 1900 s. 150
Rudkøbings alder s. 11-12, 13
Ruebanken s. 30, 31
Ruevej s. 24
Rue Villavej 5, 1918 s. 179
russisk husflid s. 168, 169
rutebilkørsel s. 67, 75-76
Rutebilstationen s. 75
Røde Kors s. 156, 183
rødspættefiskeri s. 79
røgerier s. 89
røntgenafdelingen, sygehuset
s. 152-153, 154
rådhuset s. 30, 32, 164

sabotage s. 173
samfundshjælpen s. 105
samlingsrum, skolen s. 122
»Sammenslutningen af Diakonhjem«
s. 157
sanglokale, skolen s. 122
sejlkлубben s. 105
selvforsyning s. 178, 185
sengepladser, antal, sygehuset s. 149, 151,
153, 155
Sidsel Bagersgade s. 16, 31, 182
sildefiskeri s. 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88
sildesejlads s. 85, 86
Simmerbølle skole s. 121, 122
Siø s. 9, 10
Siø Sundbroen s. 74

- »Skandinavien«, hotel s. 98, 100, 132, 161
 skibsbroen s. 31
 skibsbyggeri s. 53, 60-61, 77, 80, 87, 92
 skolebyggeri, skolen s. 115-116, 120-121, 122-123
 skolebyggeri, teknisk skole s. 124-125
 skoleelever fra landkommunerne s. 121
 skolefester og -sammenkomster s. 122, 124, 127, 128
 skolegården s. 123
 skolekøkken s. 117, 122
 skolen i Ahlefeldtsgade s. 115
 skolen på Kirkepladsen s. 115, 116, 117
 skolen på Kastanievej s. 115-124
 skoleordningen 1913 s. 115
 skoleordningen 1947 s. 120
 skoleordningen 1958 s. 121
 skoletandpleje s. 117, 123
 skonnertribriger s. 60
 skonnerter s. 60
 skovlods både s. 90
 skovture s. 97-98
 Skrøbelev alderdomshjem s. 158
 Skrøbelev plejehjem s. 158
 Skrøbelev skole s. 121-122
 Skyttelauger s. 106
 Skyttes orkester s. 108
 slyngroser s. 191
 sløjdløkkale, skolen s. 122
 smakkejoller s. 79, 80
 Smedegade s. 31
 socialreform, K. K. Steinckes s. 110
 sommerhuse s. 111, 112, 113
 spanske syge, den s. 116
 specialisering s. 34, 47
 Spodsbjerg s. 166
 »Spodsbjerg«, café s. 99
 sport, idræt s. 104, 113
 sportsanlæg s. 188
 Stengade skov s. 97
 stikkere s. 177
 storhushold, håndværkere og forretningsdrivende s. 57-58, 97
 Strandgade s. 21, 34, 39-41, 84
 Strandlyst s. 9, 10
 strandstrækninger s. 179, 185
 Strynø skole s. 122
 stålkuttere s. 77
 supermarkeder s. 55
 Sv. Orloffs orkester s. 111
 Svendborgsundbroen s. 74
 svenskekrigene s. 16, 22-23, 32, 41
 Sydfyenske Dampskibsselskab s. 59, 64, 67, 68, 69, 74, 76
 sygehusbyggeri s. 148, 151, 152, 153, 154, 155
 sygehusets deling, kirurgisk og langtidsmedicinsk afdeling s. 155
 »Sygehusforeningen Langeland« s. 154-155
 sygehusinventar 1861 s. 149
 sygehusplan for Fyns amt s. 154
 sygehussagen 1859 s. 43, 148
 sygekasselov s. 96
 sygeplejeuddannelsen s. 154
 sygetransport s. 152
 særudstillinger, Langelands Museum s. 147
 søfartskrise, 1920-erne s. 61
 søfolk i alieret tjeneste s. 71-72
 »Søgaard«, værtshus s. 99
 Sømandsforeningen s. 97
 teater s. 98, 100
 tegltag, indførelse af s. 22
 »Tegneskole for Haandværkere« s. 124
 teknisk skole i Ahlefeldtsgade s. 124-125
 teknisk skole i Stiftelsen, Ørstedsgade s. 124
 tennisklubben s. 105
 tobaksfabrik, N.C. Iversens s. 96, 105
 tonefilm s. 104
 topografi s. 14, 15, 16, 20, 21, 27, 28, 30-32
 torskefiskeri s. 79, 82, 88, 89
 Torvet s. 15, 20, 27, 29, 30, 35, 36, 52, 57, 64-65, 101, 104, 107, 164
 Torvet nr. 6 s. 32
 trafikhavnen s. 59-60, 67, 76-77
 Tranekær slot s. 13
 trawlbåde s. 90-91
 Trianglen s. 43
 »Trods alt« s. 171
 tuberkulosestationen s. 153, 154
 turisme s. 47, 75, 111, 179, 188, 191
 tysk militær, stationering og indkvartering s. 161, 165-166
 tøjreparationscentral 1943 s. 163
 tøjuddeling 1945 s. 170
 udenrigsfart s. 60, 61, 62
 udgravninger, Langelands Museum, Borrebjerg s. 145
 udgravninger, Langelands Museum, Lindø s. 144
 udgravninger, Langelands Museum, Troldebjerg s. 144
 udgravninger, Langelands Museum, Ågab s. 145
 udskiftningen s. 30
 udstillingen i 1904 s. 100-101
 undervandsarkæologi s. 9, 147
 ungdomsfritidskulturer s. 112
 ungdomsklubben s. 113, 129-130
 ungdomsnævn, det kommunale s. 129
 ungdomsskole, den kommunale s. 113, 129, 130
 ungdomsundervisning, lov om s. 129
 Varemangel, 2. verdenskrig s. 111, 163, 165
 Vejlen s. 10, 11, 13, 14, 24, 25, 178, 179, 185, 186, 188, 189
 »Vemmenæs«, færgeselskab s. 73, 74
 verdenskrig, den 1. s. 84-86, 104, 115, 116
 verdenskrig, den 2. s. 70, 71, 72, 110-111, 118-119, 127-128, 159-177
 vilde urter s. 185
 »Villa Møllen« s. 112, 129, 130
 Vinkældergade s. 31
 Vinkældergade nr. 21 s. 39
 vognmuseet, Skovsgaard s. 147
 vægttere s. 94-95
 værksteder s. 188
 værtshuse, restauranter m.m. s. 50, 52, 57, 98-99
 »Washington«, værtshus s. 98
 Willy Christensens orkester s. 111
 World Friendship Association s. 120
 økonomiske krisetider s. 30, 33, 61, 105, 110, 123, 136-137, 154
 økonomisk betydning af byens grønne områder s. 185-187, 190-191
 Ølandenes Dagblad s. 96
 »Ørsted«, dampbad s. 104

Ørstedsgade s. 21, 34, 43
 Ørstedsparken s. 24, 100, 105, 179, 182
 »Ørstedspavillonen« s. 100, 108, 111, 165, 166, 169, 177
 Østergade s. 14, 20, 30, 32, 34, 36-37, 49, 52, 53, 57, 112
 Østergade nr. 4 s. 24, 25
 Østergade nr. 7 s. 36, 43-44
 Østergade nr. 12 s. 25
 Østergade nr. 19 og 25 s. 20, 21
 Østergade nr. 16-20 s. 32
 Østergade nr. 24 (Bays gård) s. 32, 36

Østergade nr. 32-38 s. 37
 Østergade nr. 36-38 (Købmandsgaarden) s. 37
 Østerport s. 104
 Østerport, middelalderens s. 21
 østersøkeramik s. 20, 21

åbningstid, forretningernes s. 57, 94, 105, 111
 ålefiskeri s. 79, 80, 81, 88, 89
 Århus flydedok s. 77

Navneregister, skibe og personer

Adolfsen, bogtrykker s. 172
 »Agathe«, motorsletskonnert s. 61
 Ahlefeldt-Laurvig, Kai, lensgreve s. 167, 174, 175, 177
 »A.L.B.«, dampskib s. 59
 »A.L.B.«, motorfærge s. 70
 »Alf«, bramsejlskonnert s. 60, 61, 62
 »Alf«, drivkase s. 87
 Andersen, Børge Minor, tandlæge s. 117
 Andersen, Ferdinand, proprietær s. 142
 Andersen, Johannes, proprietær s. 142-143
 Andersen, Ludvig, arkitekt s. 115
 Andersen, Ring, skibsbygmester s. 68
 Andersen, Svend O., sekretær s. 175
 »Anna Kirstine«, motorsletskonnert s. 61
 »Anni Klint«, coaster s. 77
 Arrenth, Oberleutnant s. 166

»Bacat« s. 77
 Bager, lærer s. 117
 Bak, Eva, pianist s. 128
 Bang, Nina, undervisningsminister s. 116
 Barchager, manufakturhandler s. 50
 Bauer, Christian, apoteker s. 142
 Bay, Chr. Poulsen, købmand s. 34
 Bay, Hans Henrik, købmand s. 34
 Beck-Olsen, cirkusdirektør s. 100
 Bendixen, P., maler s. 124
 Bendixen, Valdemar, gårdejer s. 143

Berg, Hakon, museumsinspektør s. 14, 138, 144, 145, 143
 Bertelsen, lærer s. 124
 »Betty«, trawlbåd s. 90, 92
 Bille, Anders, rigsmarsk s. 16
 Boas, Johan E., skibsbygger s. 60, 61, 95
 Boesgaard, Arne, lærer s. 87
 Borch, Flemming, ingeniør s. 129
 Borgstrup, redaktør s. 73, 138
 Brandt, Hans, provisor s. 137
 Brandt-Petersen, fyrmester s. 175
 Bro, redaktør s. 79
 Brockenhuus, Eiler s. 22
 »Brockenhuus Schack«, dampskib s. 59
 Bruun, Alfred, cand. mag., lærer s. 128
 Buch, kaptajn s. 174
 Buschmann, Oberleutnant s. 166
 Bülow, ingeniør s. 62

»C. Madsen«, motorgalease s. 61
 »Chr. Kampmann«, dampskib s. 71, 72
 Christensen, Birgith, sygeplejerske s. 158
 Christensen, Carl, direktør s. 61
 Christensen, Egon, fisker s. 78
 Christensen, Ejvind s. 172
 Christensen, Ferdinand, teglværksejer s. 98
 Christensen, I. P., lærer s. 128
 Christensen, Julius, mineralvandsfabrikant og dampbadsejer s. 104

Christensen, Kim, fisker s. 78
 Christensen, L. T., tømrer s. 124
 Christian IV s. 22
 Christian X s. 162
 Christiansen, tobakshandler s. 164
 Christiansen, Rasmus, snedkermester s. 125
 »Clara«, drivkase s. 89
 Clausen, bådebygger s. 92
 Clausen, postfører s. 64
 Clausen, P., fiskeexportør s. 86
 Clemmensen, fiskeexportør s. 86
 »Connie«, krogbåd s. 92

Damkier, redaktør s. 96
 Danielsen, slagtermester s. 49
 Delfs-Jensen, Ejner, snedker s. 172
 Delfs-Jensen, Poul, smed s. 172
 »Delos«, bramsejlskonnert s. 61
 »Diana«, bramsejlskonnert s. 61
 »Dovnsklint«, coaster s. 77
 Drøhse, G., skibsreder og -mægler s. 77
 Due, Johannes Valdemar, fisker og fiskeexportør s. 84, 86, 88
 Due, Henry, fisker s. 92
 Dyhr, bådebygger s. 87

»Egeskov«, motorfærge s. 70, 169
 »Ekspres«, motorgalease s. 61

- Eldjárn, Kristján, arkæolog, islandsk præsi-
dent s. 144
- Ellerman, bådebygger s. 92
»Emilie«, motorbåd s. 81
»Emmy«, drivkvasse s. 87
»Emmy«, trawlbåd s. 90
- Enevoldsen, H. P., fisker s. 80, 84
Enevoldsen, Johs., fisker s. 81
Engelund, Anker, professor s. 74
Eriksen, Melson, købmand s. 99
Ernst, kommandørkaptajn s. 174
»Eros«, skonnert s. 60
»Eros«-Petersen, kaptajn s. 60
- Fabrin, brdr., bådebyggere s. 92
»Felix«, skonnert s. 60
»Forellen«, fiskekutter s. 86, 87
»Frankelint«, coaster s. 77
Frederik IV s. 19
Frederiksen, Thorkild, overlæge s. 155, 156
Friis, jernstøber s. 184
Friis, Jan s. 189
»Frits Juel«, hjuldampers. 69
Færk, Hans Jørgen, lærer s. 129
- Gad, C. Pram, præst s. 131
Gislason, købmand s. 61, 94
Glob, P. V., rigsantikvar s. 144
Goth, kaptajn s. 60
Grell, Helge, præst s. 174, 175
Grøndahl, fotograf s. 96
- Hahn-Andersen, Jens Peter s. 173
Hallar, Søren s. 162
Hansen B., inspektør s. 175
Hansen, Bendix, købmand s. 61
Hansen, Carla s. 190
Hansen, Chr., radioforhandler s. 112
Hansen, Chr., vognmand s. 64
Hansen, Gudrun, lærer s. 141
Hansen, Helge, fiskehandler s. 91
Hansen, Ingolf, konservator s. 145
Hansen, Ingvar, gårdejer s. 161
Hansen, Jens, fisker s. 84
Hansen, Jens, skibsreder s. 72
Hansen, Lehndorff, dampbadsejer s. 104
Hansen, Niels, skipper s. 86
Hansen, Poul Erik, arkitekt s. 157
- Hansen, Valdemar, fisker, fiskehandler
s. 92
Hansen, Viggo, skipper s. 76, 77
Harder, sagfører s. 109
Hartvig, Inge, fotograf s. 139
Hegelund, Anker, lærer s. 120
Heide, bagermester s. 58
Heide, Andreas s. 57
Heide, Anton s. 57
Heide, Ernst, murermester s. 171
»Hekla«, motorjagt s. 61
»Helen May«, fiskekutter s. 87
»Helle Klint«, coaster s. 77
Hellesen, Aug., realskolebestyrer s. 114,
115, 126, 132, 133
»Henry«, skonnert s. 61
Herholdt, J. D., arkitekt s. 148
Hoffgaard, N., malermester s. 124
Holten, Vagn, læge s. 155
Hornum, Anna Elsa, husbestyrerinde
s. 112, 144
Huggestein, Kapitänleutnant s. 166
»Husavik«, skonnert s. 60
»Hvalen«, notbåd s. 84
Højsing, fisker s. 88
»Håbet«, krogbåd s. 92
- »Ilse Klint«, coaster s. 74
»Inge«, skonnert s. 61
»Inger Jensen«, trawlbåd s. 90
»Isabella«, motorskib s. 100
Ivar (dæknavn) s. 172
- Jacobsen, købmand s. 43
»Jan Mayen«, fiskekutter s. 92
Jansen, Arthur, fisker s. 87
Jansen, Emil, fisker s. 81
Jansen, Hans, fisker s. 88
Jansen, H. C., fisker s. 79, 82
Jansen, Martha s. 163
Jauch, Jens Kortermand, skoleinspektør
s. 122
Jensen, bådebygger s. 87
Jensen, slagter s. 58
Jensen, Christian, håndværker s. 186
Jensen, Flemming Borch, sygehuslæge
s. 156
Jensen, Harald, skipper s. 86
- Jensen, Jørgen Elsøe, cand. mag., historiker
s. 147
Jensen, Th. glarmester s. 162
Jepsen, Else Marie, plejehjemsforstander
s. 157
Johansen, fisker s. 88
Johansen, kaptajnløjtnant s. 174
Johansen, Frits, automobilhandler s. 111
Johansen, Gunnar, fisker s. 92
Josias, Ernest s. 109
Jørgensen, frisør s. 105, 106
Jørgensen, kæmner s. 143
Jørgensen, Arne, stadsskoleinspektør
s. 120, 121, 123
Jørgensen, Asger, søløjtnant s. 165, 167,
173, 174, 175
Jørgensen, Axel, fabriksejer s. 91
Jørgensen, brdr., bådebyggere s. 78
Jørgensen, Ejnar, lokomotivfører s. 72
Jørgensen, Frits, arkitekt s. 153
Jørgensen, Jenny, klinikassistent s. 139
Jørgensen, Jens, fisker s. 78
Jørgensen, Johannes, lærer s. 125
Jørgensen, Karl Emil, fisker s. 78, 88, 90, 92
Jørgensen, Lise Bender, museumspædagog
s. 147
Jørgensen, Niels, blomstersnedker s. 34
Jørgensen, Poul, fisker s. 90
- Kanneworff, Johan Friederich, cand. theol.
s. 131
»Karin Møller«, trawlbåd s. 90
Kastenbauer, kommandør s. 165
Kaster, stationsforstander s. 137
Kellgreen, P., cykelsmed s. 49, 50, 109
Kern, Teit, læge s. 172
Kiilsgaard, Chr., tandlæge, byarkivar
s. 117, 133, 137, 138, 139, 144, 145, 151
Klem, tandlæge s. 117
Klæsøe, Carlin, lærer s. 144
Knudsen, Harald, fotograf, biografdirektør
s. 104, 139
Knudsen, Ole, smedemester s. 124
Knudsen, Rikke, turistchef s. 141
Krarup, frk., lærerinde s. 117
Krarup, kaptajnløjtnant s. 174, 175
Kristiansen, løjtnant s. 173
Kristiansen, redaktør s. 100

- »Kronan«, dæksbåd s. 86
 Kærtøft, skolebestyrer s. 73
 Kaalund, isenkræmmer s. 109-110
- Labri, »professor«, s. 102
 Lagoni, dirigent s. 168
 Lange, Hans, konservator s. 147
 »Langeland«, jernbanedampfærge s. 68
 »Langeland«, motorskib i pakfart s. 71, 72
 Larsen, Adolph s. 110
 Larsen, Edith Kromann s. 155
 Larsen, Gustav, fisker s. 92
 Larsen, Knud s. 172
 Larsen, Marinus, borgmester s. 73, 163, 175
 Larsen, frk. Meiland, lærerinde s. 117
 Larsen, P., fabrikant s. 73
 Larsen, Osvald, direktør for handelsskoleundervisningen s. 128
 Lauesen, Gudrun, billedhugger s. 184
 Lauesen, Vilhelm, overlæge s. 152
 »Leda«, tankskib s. 71
 »Leif«, skonnert s. 60
 »Lileda«, motorfragtskib s. 77
 »Lolland«, motorfærge s. 73
 Lucas, Ed. s. 50
 Lund, kaptajn s. 60
 Lund, Hans, fiskehandler s. 88
 Lundberg, Kai, trafikminister s. 74
- Madsen, vognmand s. 64
 Madsen, politimester s. 164, 171
 Madsen, Carl, redaktør og borgmester s. 84, 100, 117
 »Maja«, drivkase s. 87
 »Manø«, motorskib i pakfart s. 77
 »Marstal«, motorfærge s. 76
 Matthiessen, Hugo, historiker s. 16
 Melander, Kurt, viceborgmester s. 74
 »Messina«, skonnert s. 61
 Michelsen, kaptajn s. 72
 »Mjølner«, dampskib s. 73
 Mollerup, Jens, overlærer, byarkivar s. 129, 140
 »Morgenstjernen«, dæksbåd s. 86
 Mortensen, sognefoged s. 175
 Mortensøn, Ole Dam, historiker og etnolog, museumsinspektør s. 146
- Møller, Helga s. 171
 Møller, Peter Gormsen, overlærer s. 114, 115
 Møller, Valdemar, fisker s. 170, 171, 173, 174, 175
 Møller, Valdemar, overlæge s. 150, 151, 152
- Navne, postbud s. 163
 Neergaard, godsejer s. 98
 »Nelly«, drivkase s. 87
 »Nelly Klint«, coaster s. 77
 »Neptun«, skonnert s. 61
 Neumann, fiskeimportør s. 86
 »Niels«, fragtdampskib s. 62
 Nielsen, direktør s. 169
 Nielsen, tømrermester s. 173
 Nielsen, Alfred, købmand s. 60, 61
 Nielsen, Hans, fuldmægtig s. 61
 Nielsen, Henry, arbejdsmand s. 170
 Nielsen, Jørgen, blomstersnedker s. 34
 Nielsen, Laurits s. 191
 Nielsen, P., overpostpakmester s. 163
 Nielsen, Aage, kæmner s. 164, 165, 166, 167
 Nielsen, Aage, violinist s. 128
 Nilsson, Svend, borgmester s. 140
- Olesen, Svend, lærer, kordegn s. 117
 Olsen (dæksnavn) s. 117
 Oppermann, politifuldmægtig s. 164, 174, 175
 Otte, F., fiskeimportør s. 90
- »Pallass«, fragtskib s. 167
 Panter, Laurids Jønsøn, drost s. 14
 Pedersen, bådebygger s. 87, 92
 »P. Pedersen«, dæksbåd s. 86
 Pedersen, Svend, konferencier s. 112
 Petersen, bådebygger s. 79
 Petersen, vognmand s. 66
 Petersen, Aksel, fisker s. 92
 Petersen, Emil, købmand s. 60
 Petersen, Erik, gårdejer s. 163
 Petersen, N., restauratør s. 99
 Petersen, P. Bondo, købmand s. 60, 62, 176
 Petersen, Peter, fisker s. 79
 Petersen, Sv. Aa., lillebilchauffør s. 175
- Pico, cykelfabrikant s. 67
 Plesner, provst s. 131
 Poulsen, bådebygger s. 87
 Poulsen, Frits, snedker s. 39
 Poulsen, H. C., skibsbygger s. 60, 61, 87
 Poulsen, N., fisker s. 79
 Pufendorff, kartograf s. 15
 »Puk«, lystkutter s. 87
- Rabjerg, Jens, plejehjemsforstander s. 158
 Rabjerg, Laila s. 158
 Ramskou, Thorkild, museumsinspektør s. 144
 Rasch, kaptajn s. 60
 Rasmussen, byskriver, opfinder s. 24
 Rasmussen, Else Marie Trige, overbibliotekar s. 135, 136
 Rasmussen, Joakim, maler s. 125
 Rasmussen, Mindedal, arkitekt s. 120
 Ravn, Helle, mag.art. i etnologi, museums-pædagog s. 147
 Ravn, Niels Nielsen, skoleinspektør s. 116, 117, 118, 119
 Ravnkilde, Peter, sygehuslæge s. 149, 150
 Resen, Peder Hansen, professor, bypræsident s. 24, 31, 37, 39
 Rhein-Knudsen, Ove, købmand s. 94, 127, 156, 157
 Rinder, lærer, bibliotekar s. 117, 134
 »Rudkøbing« (»Byrådsdamperen«), dampskib s. 59
 Rueløkke, Johannes, lærer, bibliotekar s. 117, 128, 135
 »Ruth Klint«, coaster s. 77
 Rønnow-Jessen, Viggo, overlærer s. 115, 127
 Raagaard, Otto, overlæge s. 153, 155
- Sager, borgmester s. 182
 »Samson«, fiskesmakke s. 82
 »Salus«, skonnert s. 61
 Scheldermann-Nielsen, politimester s. 174
 Schmidten, by- og herredsfoged von s. 131
 Schoubye, Jens, overlæge s. 156
 Schulze, Kurt, overlæge s. 155
 Schwänenflügel, arkitekt s. 124
 Seyer, Hans Peter, købmand s. 43, 44
 »Sigrid«-Petersen, kaptajn s. 60

- Sigsgaard, Erik, børnepsykolog s. 188
 Skaarup, Jørgen, mag. art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør s. 146, 147
 »Smut«, lystkutter s. 87
 »Spurven«, fiskekutter s. 87
 Staun, proprietær s. 143
 Steensen, Vincents s. 16
 Stengade, fisker s. 82
 Stockholm, Knud, dyrlæge s. 162
 »Strynø«, motorfærge s. 76
 Stæhr, N. P., tandlæge s. 117
 Svan, Bodil, bibliotekar s. 136
 »Svanen«, fiskekutter s. 86, 87
 »Svanen«, skonnert s. 61
 Sølling, Ellen, danselærerinde s. 107
 Sølling, Hans, købmand s. 142
 Sørensen, Svend, kordegn s. 136
 Sørensen, Søren, fiskehandler s. 170
 »Søstjernen«, Dyhre-jolle s. 81
 Søster Elfrida s. 170
- Thelen, flyver s. 63
 Thorsen, Svend Aage, isenkræmmer s. 110, 171, 172, 174, 175
 Toft, Andreas, sygehuslæge s. 149
 »Tranekær«, dampskib s. 88
- »Ulla-Lis«, motorfragtskib s. 76, 77
 »Union«, skonnert s. 61
- Valdemar d. III, hertug s. 13
 Valdemar d. IV, hertug s. 13
 »Vemmenæs«, motorbilfærge s. 73, 74
 »Vemmenæssund«, motorbilfærge s. 68, 69
 Verndal, smedemester s. 173
 Vig-Petersen, lærer s. 117
 Vilkens, D. L., fiskeimportør s. 86
 »Virgo«, dæksbåd s. 86
- Wass, Jacob, skibsbygmester s. 77, 92
- Weidemann, L. P., fabrikant s. 77
 Wilche, Charlotte s. 185
 Wilhelmsen, H., urmager s. 174, 175
 Wilhelm, Frans, bogbinder, bibliotekar s. 131, 132
 Wilhjelm, Henrik, bogbinder, bibliotekar s. 132, 133, 134
 Willerup, Gerda s. 198
 Winkel, kaptajn s. 174
 Winther, Jens, købmand, arkæolog s. 50, 58, 112, 138, 139, 142, 143, 144, 145
 Wrangel, rigsadmiral s. 23
- Ørsted, apoteker s. 185
 Østerbye, Finn Due, stadsskoleinspektør s. 123
- Aakjær, Jeppe s. 159

ISBN 87-88509-060